

Ditrói Eszter

Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata

Ditrói Eszter

HELYNÉVRENDSZEREK MODELLALAPÚ VIZSGÁLATA

A HELYNÉVMINTÁK ÖSSZEVETŐ ANALÍZISE STATISZTIKAI MEGKÖZELÍTÉSBEN

Ditrói Eszter

Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata

**A helynévminták összevető analízise
statisztikai megközelítésben**

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2017

A Magyar Névarchívum Kiadványai 40.

Sorozatszerkesztő:
Hoffmann István és Tóth Valéria

Készült az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programjának keretében. Megjelentetését támogatta a Debreceni Egyetem belső kutatási pályázata (RH/751/2015).

Lektorálta:
Póczos Rita

ISBN 978-963-318-610-7
ISSN 1417-958X

© Ditrói Eszter, 2017
© Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát, 2017

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1975-ben alapított Magyar
Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.
Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi főigazgató
Technikai szerkesztő: Bába Barbara
Borítóterv: Varga József
Készült a Kapitális Nyomdaipari és Kereskedelmi Bt. nyomdájában.

Tartalom

Bevezetés	7
1. Elméleti és módszertani alapvetés	9
1.1. Névelméleti kérdések	9
1.1.1. A helynevek rendszerszerűsége	10
1.1.2. A helynévi rendszerek modellálása	12
1.1.3. A névminták szerepe a helynévadásban	14
1.1.4. Jelenséghatárok és névjárások	17
1.2. Módszertani kérdések	24
1.2.1. A helynevek szerkezeti elemzésének módszere	24
1.2.2. Nyelvi kontaktusjelenségek vizsgálatának módszertana	26
1.2.3. Statisztikai módszerek használata az összehasonlító névtudományban	28
2. A helynévrendszerek területi differenciáltságát meghatározó tényezők	39
2.1. A földrajzi környezet névrendszereket befolyásoló szerepe	39
2.1.1. Helynévrendszerek összetető vizsgálata — csíki, Veszprém és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei névkorpuszok alapján	40
2.1.2. Helynévrendszerek összetető vizsgálata — Vas megye helynevei alapján	63
2.2. A migráció hatása a helynévrendszerekre	79
2.2.1. Az elemzéshez használt mintavételi eljárás és módszertan	79
2.2.2. A Tolna megyei helynévrendszerek összehasonlító elemzése ...	81
2.3. Az idegen nyelvi környezet hatása a helynévmintákra	107
2.3.1. A Vendvidék bemutatása	108
2.3.2. Néhány megjegyzés a vendvidéki helynévanyag felhasználhatóságáról	109
2.3.3. A magyar–német–vend helynévanyag összetétele	110
2.3.4. A többnevűség vizsgálati lehetőségei	121
3. Névjárási tájak megrajzolásának problematikája és módszertana	129
3.1. Táji különbségek megragadása a különböző tudományágakban	129
3.2. A jelenséghatárok és névjárások megrajzolásának nehézségei	135
3.3. Névjárások meghatározásának lehetőségei konkrét névrendszertani vizsgálatok révén — Vas megye helynévrendszerei alapján	139

Összegzés	151
Irodalom	153
Summary	165

Bevezetés

A helynévrendszerekben megfigyelhető területi eltéréseket — melyek a mikrotoponimák szerkezetében is tetten érhetők — a névkutatás a korábbiakban nem tekintette elsődleges vizsgálati tárgyának. Jelen kötetben ezt a hiányt is igyekszem bizonyos vonatkozásokban pótolni. Elsődleges célkitűzésként azt a névtani szakirodalomban többször felvetett kérdést kívánom megválaszolni, hogy a helynévrendszerekben megfigyelhetők-e jelenséghatárok, illetve ezekre támaszkodva körülhatárolhatók-e — még ha csupán nagy vonalakban megrajzolva is — úgynevezett névjárások.

Munkám három nagyobb egységből áll. A névelméleti és módszertani alapvetést nyújtó első nagyobb fejezetben a helynevek rendszerszerűségének, valamint modellálhatóságának a kérdését járom körül, majd ehhez kapcsolódón összegzem a helynévrendszerekben feltehető jelenséghatárokkal, illetve névjárásokkal kapcsolatos kérdéseket. A fejezet második részében pedig azt a módszert ismertetem, amelyet a leginkább alkalmasnak gondolok ennek a problémakörnek a megvilágítására.

A második fejezet a helynévrendszerek területi differenciáltságát meghatározó nyelven kívüli tényezőkkel foglalkozik. Ebben elsőként három területileg jól elkülönülő térség helynévadási mintáit vetem össze azzal a céllal, hogy igazoljam, a földrajzi távolság nemcsak a nyelvi rendszerben, de szűkebben a helynévrendszerben is különbségeket eredményezhet. Ezt követően a vizsgálataimat egyetlen megye helynévrendszereire szűkítem le, s Vas megye helynévállományán keresztül településenkénti összehasonlító vizsgálattal igyekszem tovább árnyalni azt a megfigyelést, miszerint egyes jelenségeknek, itt konkrétan helynévi szerkezeteknek az elterjedését bizonyos földrajzi tényezők nem kis mértékben befolyásolják.

A névrendszerek területi különbségeit alakító tényezők között második megközelítésben a migráció helynévrendszerekre gyakorolt hatását elemzem. Az előfeltevésem e tényező kapcsán az volt, hogy a migráció következtében, mintegy a nyelv- és névhasználó közösségekkel együtt a helynévadási minták is „vándorolhatnak”. E kérdéskör tanulmányozásakor három olyan Tolna megyei település névanyagával dolgoztam, ahová a határrendezéseket követően széke-lyeket telepítettek le. E települések „tolnai” és „tolnai székel” névanyagának összevetésével arra igyekeztem rávilágítani, hogy e két-két névrendszer mintái miképpen hathatnak egymásra.

A helynévrendszerek differenciáltságát okozhatja továbbá az idegen nyelvi környezet bizonyos mértékű jelenléte is: a különböző nyelvek helynévadási min-

tái ugyanis befolyással lehetnek egymásra. Efféle relációk, interferenciajelenségek bemutatására vállalkoztam abban az alfejezetben, amelynek középpontjában a Vas megyei Vendvidék magyar–német–szlovén helynévanyagán keresztül az egyes etnikumokhoz tartozó névrendszerek és azok különbségei, hasonlóságai állnak.

A konkrét esettanulmányokat követően a harmadik, a munkámat lezáró fejezetben végezetül egy matematikai statisztikai modell segítségével arra teszek kísérletet, hogy egy kisebb térség viszonylatában megpróbáljak körülhatárolni konkrét névjárási területeket. Választásom a statisztikai modellek közül a BRAY–CURTIS-féle mátrix alapú összehasonlító modellre esett, amely alkalmas arra, hogy segítségével különböző rendszereket (itt névrendszereket) több tulajdonság mentén egymással összemérjünk. Az összehasonlító analízis eredményeként Vas megye helynévrendszereire építve rajzoltam meg — kellő óvatossággal persze — a megye kitapintható névjárási régióit.

Vizsgálataimat a legutóbbi időkben gyűjtött és közzétett helynévkorpuszra alapozva végeztem el. Az adatbázisba emeltem Felcsík, a Fehérgyarmati és a Veszprémi járás három-három településének több mint 2300 mikrotoponímiai adatát. A migrációs kérdésekhez három Tolna megyei település: Izmány, Kakasd és Bonyhád helynévkincsét használtam fel szintén adatbázisba rendezve. A helynévkorpusz törzsét munkámhoz ugyanakkor Vas megye 135 településének helynévanyaga szolgáltatta: ezt a névállományt dolgoztam fel elsősorban abból a célból, hogy segítségével a helynévrendszerek területi differenciáltságát igazoljam. A fentiekben jelzett valamennyi vizsgálati szempontot kielégítendő az elemzéshez felhasznált helynévkorpuszom összesen mintegy 12 000 helynév-adatot tartalmaz.

1. Elméleti és módszertani alapvetés

1.1. Névelméleti kérdések

A helynévadás során felhasznált lexémák, illetőleg alkalmilag a helynevek névtestében megragadható strukturális jegyek több kutatót ösztönöztek már az eddigiekben is arra, hogy munkáikban nyelvföldrajzi, névföldrajzi szempontokat is érvényesítsenek, vagy éppen egy-egy jól körülhatárolható földrajzi egység, valamely táj teljes helynévkincsét elemezzék meghatározott elemzési keret segítségével. Az ilyen megközelítést alkalmazó munkák eredményei rendkívül jól hasznosíthatók a helynévadás területi különbségeinek névelméleti szempontú vizsgálatában is. E tanulmányok, monográfiák szerzői nemegyszer hangsúlyozták a felmutatott eredmények összevetésének egyre sürgetőbb igényét is, azonban — noha több munka az összevetést elméleti síkon megkönnyítő szemléletbeli egyezést mutat — az eredményekre támaszkodó összevető vizsgálat mégis kissé nehézkes, mivel olyan tájfogalmakra építenek, melyeket a földrajz-, a történelem-, a néprajztudomány vagy más tudományterületek határoztak meg; körülhatárolásuk, kiválasztásuk tehát nem feltétlenül nyelvi alapon történt meg. Egy-egy jelenség elterjedési határát sem lehet e munkák segítségével pontosan meghúzni, minthogy a feldolgozásaik nem — a véleményem szerint leginkább optimálisnak tűnő — településenkénti összehasonlító módszeren alapulnak. A helyneveket, azon belül is a mikrotoponimákat érintő vizsgálatokban — akár általános névrendszertani leírást végzünk, akár ezen belül szűkebb, specifikusabb szempontokra, például a területiségre fókuszálunk — egy olyan koherens elméleti-szemléleti alapra van szükségünk, amelyre bármely helynévrendszer bármely korszakának jellemzésekor megnyugtatóan támaszkodhatunk. Ezzel összefüggésben pedig megítélésem szerint elsősorban a helynévadás és a helynévhasználat általános, névelméleti jellemzőit érdemes áttekinteni, s ennek során mutathatunk rá aztán a helynévadásban jelentkező jelenséghatárok, névjárások értelmezésének rendkívül összetett problematikájára is.

A következőkben ezért azokat a névelméleti szempontokat és kulcsfontosságú tényezőket járom körül, s foglalom össze a velük kapcsolatban a szakirodalomban ez idáig felszínre került álláspontokat, amelyek munkám szemléletét, alapjait meghatározzák, s egyúttal annak címét is értelmezik. Önálló alfejezetben szövegek tehát a helynevek rendszerszerűségének kérdéséről, illetve a névrendszerek modellalapú vizsgálatának aspektusairól; kiemelt hangsúlyokkal részletezem továbbá a névminták szerepét a helynévalkotásban, ez ugyanis olyan tényezőként

veendő figyelembe, amely a névadást, a névhasználatot és a nevek változását az egyedi nevek szintjén és a névrendszer egészét tekintve is alapvetően meghatározza. Mindezek fényében mutatom be aztán a jelenséghatárok és a névjárások értelmezhetőségének kérdését s az ezzel kapcsolatban megfogalmazódott, több problémát is a felszínre hozó nézeteket.

1.1.1. A helynevek rendszerszerűsége

1. Minden nyelv rendszert képez, azaz meghatározott szabályok szerint szerveződik és hierarchizálódik. A nyelvtudomány e megállapítása azon az általános grammatikai megközelítésen alapul, amely a nyelv alkotóelemeit funkciójuk, alakjuk, jelentésbeli tulajdonságaik és egyéb más jellemzőik alapján tekinti szerveződőnek. Könnyen belátható, hogy a tulajdonnév a nyelv egy építőköve, hiszen minden nyelvben megtalálható, egyetlen nyelvben sem tudunk tulajdonnév nélküli állapotot regisztrálni, azaz a tulajdonnév kategóriája nyelvi univerzálé (SZÉPE 1970: 307). A tulajdonnevek, illetve az egyes tulajdonnévfajták rendszerszerű viselkedése azért alapérvényű, mert e nyelvi elemcsoport magának a nyelvnek mint strukturált felépítésű rendszernek a részét képezi. Mindebből következően tehát a tulajdonnevek nyelvi jelekként mindenképpen rendelkeznek a nyelv rendszerszerűségének a sajátosságaival (ŠRÁMEK 1972–1973: 55–56, HOFFMANN 1993a: 24, TÓTH V. 2001a: 123, lásd még BALÁZS J. 1970: 297, 301, HAJDÚ 1998: 55).

TÓTH VALÉRIA RUDOLF ŠRÁMEK nyomán arra a megállapításra jut, hogy a névrendszer fogalma — mivel a tulajdonnevek (azon belül a helynevek) nyelvi jelekként értelmezhetők, s a nyelvi rendszer részét képezik — mindenképpen nyelvi kritériumokkal ragadható meg. Véleménye szerint az a körülmény, hogy a helynevek rendszerszerűen viselkednek, azt is maga után vonja, hogy a helynévrendszert nem a helynevek „lexikonszerű” összességeként azonosíthatjuk, azaz nem tekinthetjük azonosnak a toponímiával, hanem annál lényegesen tágabban értelmezhetjük: a névrendszer ennek értelmében „azoknak a névadási szabályszerűségeknek az összességét is magában foglalja, amelyek bizonyos időkben egy adott nyelvben lehetővé teszik és megvalósítják a szó- és névalkotási eszközökből a helynevek létrehozását” (TÓTH V. 2001a: 123–124). A helynévrendszer tehát ugyanolyan elvont struktúra, mint maga a nyelvi rendszer, „a kompetencia szintjén leírható elméleti keret: azon szabályok összessége, amely az összes lehetséges névalkotási módot és eszközt magában foglalja”; az egyes helynevek pedig ennek a konkrét nyelvi eredményei, megvalósulásai (i. m. 128). E rendszer azonban kellően rugalmas is, ami azt jelenti, hogy noha a névhasználók a helynévrendszerükből levont szabályszerűségek alapján hozzák létre az új neveket (lásd ezt részletesebben a névmintákról szóló 1.1.3. alfejezetben), az általuk ismert névrendszert igényeik szerint szűkíthetik, bővíthetik, alakíthatják (vö. HOFFMANN 1991: 280).

Azt a tételt, miszerint a név (s így szűkebben a helynév is) mindig egy adott, társadalmilag elfogadott rendszer elemeként születik meg, és valójában egy társadalmi aktusnak (a névadásnak) a terméke, már az eddigiekben is kellőképpen alátámasztotta a névelméleti szakirodalom (a helynevekre vonatkoztatva lásd ehhez például SEBESTYÉN 1970: 305, HOFFMANN 1993a: 20, 26, TÓTH V. 2001a: 123–124). Ezt úgy kell értenünk, hogy a helynév minden nyelvben, szűkebben értelmezve pedig minden közösségben a névadási rendszer része (BALÁZS J. 1963: 44). A nevek keletkezését és működését ennek értelmében a meglévő névrendszer nagyban meghatározza, azaz a névadás során többnyire olyan nevek jöhetnek létre, amelyekre a nyelvben, s így a nyelvet használó névadók tudatában (ha úgy tetszik: névkompetenciájában) léteznek névmodellek, s az ezek mintájára alkotott névformák ezáltal a meglévő névrendszerbe beilleszkedhetnek (lásd ehhez SEBESTYÉN 1960: 83, 1970: 305, BENKŐ 1988: 59–63, HOFFMANN 1993a: 21–22, TÓTH V. 2001a: 123–127, BAUKO 2007).

A helynévrendszer nagy elemszámú rendszer, s ezzel is összefüggésben lazán strukturált, ezért az egyes elemek közötti rendszerkapcsolatok sem lehetnek nyilvánvalóan olyan erőteljesek, nem érvényesülhetnek közöttük úgy a rendszertani összefüggések, mint az erősebben strukturált nyelvi részrendszerekben. A kisebb elemszámú, zártabb nyelvi részrendszerekben (mint például a fonémák vagy a morféma körében) a szorosabb kapcsolat folytán egy adott változás akár az egész nyelvi részrendszert is érintheti, míg egy nagyobb elemszámú, nyitott, lazán strukturált részrendszer változása az egész rendszerre sokkal kisebb mértékben van hatással (vö. BENKŐ 1988: 86–90, HOFFMANN 1991: 277, 1993a: 28–29).

Ha ezt a gondolatmenetet tovább visszük, azt a feltevésünket is megfogalmazhatjuk, hogy a helynévrendszerben csupán egy-egy kisebb mikroközösség (ezt névközösségnek is nevezhetjük) névadásában és névhasználatában figyelhetünk meg szorosabb összefüggéseket: az új nevek ugyanis egy-egy névközösségben a rendszer, illetve a kommunikatív szükséglet által erősen meghatározottan jönnek létre. A névközösség fogalmát munkámban később részletesen is érintem, itt csupán annyit bocsátok előre, hogy a mikroközösség többféleképpen is megragadható, de a névtani szakirodalomban egy-egy település névadási egységként való felfogása számít a helynévkutatásban a leginkább elfogadott és alkalmazott álláspontnak (vö. HOFFMANN 1993a: 29). Vannak azonban olyan névkutatók is, akik inkább a névhasználat szempontjából értelmezik a névközösség fogalmát: olyan névhasználói csoportokat értenek rajta, amelyek tagjai nagyjából ugyanazzal a helynévkinccsel rendelkeznek (vö. ehhez GYÖRFFY 2011: 40–41, PÁSZTOR 2013: 49, RESZEGI 2015).

2. A rendszerszerűség gondolata a helynévkutatásban régóta fontos tételként jelenik meg, magyarországi és nemzetközi viszonylatban egyaránt. Az 1970-es évektől kezdődően a névrendszerek rendszerszerű jegyeinek a megragadása, illetőleg a helynévminták, a helynévmodellek szerepének a feltárása mint vizsgálá-

lati, névelméleti aspektus különösen jelentősnek mutatkozik a finn és általában a skandináv névkutatásban. Erről többek között részletesen EERO KIVINIEMI (1978, 1981), valamint KURT ZILLIACUS (1972) összefoglaló munkáiban olvashatunk (lásd bővebben a modellelméleteket tárgyaló 1.1.2. alfejezetben).

Mind a hazai, mind pedig a nemzetközi helynévkutatásban a helynévadás rendszerszerűségét a kutatók főképpen egy-egy táj névrendszerének leírásával igyekeztek megfogni és értelmezni (lásd például BENKŐ 1947, LŐRINCZE 1947, KÁZMÉR 1957, INCZEFI 1970, ÖRDÖG 1981, JUHÁSZ 1981, 1988, KÁLNÁSI 1996). A rendszerszerűség táji megragadását további szakmunkák is célul tűzték ki. Az európai névkutatásban ebben a specifikusabb tekintetben a cseh RUDOLF ŠRÁMEK (1972–1973) és a finn EERO KIVINIEMI (1981) munkássága emelkedik ki, amit azért is fontos e helyütt is megemlítenünk, mert hatásuk a hazai helynévkutatásban nem kis mértékben ugyancsak jelen van: modellelméleti megközelítést az általuk képviselt felfogásra építve dolgozta ki ugyanis HOFFMANN ISTVÁN a Helynevek nyelvi elemzése című nagy hatású munkájában (1993a). E munkákról a következő (1.1.2.) alfejezetben ejtek bővebben szót, itt csupán azért idéztem fel őket, mert a rendszerszemléletű gondolkodás bennük igen erőteljesen jelen van.

A HOFFMANN által kidolgozott elméleti keretet előszeretettel használták fel aztán olyan munkák, amelyekben a nevek rendszerszerűsége a leírás szintjén jutott nagy szerephez függetlenül attól, hogy történeti névrendszertani elemzés volt-e a vizsgálat célja (mint például ezekben a munkákban: TÓTH V. 1996, 1997, 1999a, 2001a, 2001b, 2001c: 131–164; RÁ CZ A. 1997, 2000; BÉ NYEI–PETHŐ 1998: 76–86; PÓ CZOS 2001: 123–137; GYŐ RFFY 2002, 2011; RESZEGI 2011; KOCÁN 2013, PÁ SZTOR 2013), vagy pedig jelen kori névanyag rendszerjellemzőit tárták-e fel az adott szakmunkák (mint például BÍ RÓ 1997, 1999, 2002, KÍ S T. 1999 és VÖ RÖ S O. 1999). E munkák jelentősége abban rejlik, hogy bennük a helynevek rendszerjellegének gondolata alapvető, meghatározó szervezőelvként van jelen attól függetlenül, hogy egy-egy területi egység helynévrendszerét célozta-e meg az adott vizsgálat, vagy éppen valamely helynévfajta (pl. víznevek, hegynevek) rendszertani jellemzőire fókuszált.

1.1.2. A helynévi rendszerek modellálása

1. A fenti rövid szakirodalmi áttekintésből talán kitűnik, hogy a helynévkutatásban a nevek jellemzőinek leírásával párhuzamosan igen hamar megjelent a rendszerszerűség gondolata, illetve egy-egy névrendszer valamely elméleti keretben, modellben való összefoglalásának az igénye. A modellelméletek közül e helyütt csupán kettőre térek ki részletesebben, ezek szemléleti alapjait, fogalomkészletét használok ugyanis a továbbiakban.

2. A helynévadásban megfigyelhető rendszerszerűséget, illetve a névmodelleknek a névadásban betöltött szerepét — az általam is alkalmazott leírási mo-

dell előzményeként — általános névelméleti szinten RUDOLF ŠRÁMEK tárgyalta. Abból kiindulva, hogy a nevek rendszert alkotnak, e rendszer pedig a nyelvi rendszer része, amelyet jól megragadható szabályok működtetnek, a helynevek funkcionálásában és születésében szerepet játszó szabályok összességét topónímiai normának nevezte. Ez a norma a beszélők nyelvtudatában megnevezési modellek formájában van jelen, melynek két összetevőjeként az alapmodell és a szóalkotási modell jelölhető meg (vö. 1972–1973: 62).¹ ŠRÁMEK felfogásában a megnevezési aktusban alkalmazott modell egy adott helyen és időben nem mond ellent a nyelv általános törvényszerűségeinek és szabályainak (1972–1973: 62).

Az alapmodell nem nyelvspecifikus kategória, hanem extralingvisztikai, vagy úgy is mondhatnánk, kognitív összefüggések keretében értelmezhető. Ennek az az oka, hogy a helynévadást a minket körülvevő világ befolyásolja, pontosabban a denotátum azon sajátossága, ami a név alapját képezi: a név szemantikai tartalmának ugyanis meg kell felelnie a valóságnak (vö. még ehhez MEZŐ 1981: 89). Keletkezésének pillanatában tehát a név szükségképpen leíró jellegű és szemantikailag tudatos. Ugyanakkor természetszerűen adódik az a körülmény is, hogy a tulajdonnévben sohasem a teljes valóság fejeződik ki: a megnevezendő denotátumoknak ugyanis számos tulajdonsága, szemantikai jegye szolgálhat a névadás alapjául, ám ezek közül többnyire csupán egy vagy kettő jelenik meg a név nyelvi megformálásában. A sokféle tulajdonság ugyanakkor a névadókat több név létrehozására is ösztönözheti, azaz a valóság sokrétűségéből adódó számos névadási motívum lehetőséget teremt a hely többféle megnevezésére. A helynévhasználók a kommunikáció során e lehetőségek közül gyakran csak egyet fogadnak el, ugyanakkor aligha lehet figyelmen kívül hagyni, hogy a motiváltságnak ez a fajta önkényessége a nem ritka helynévi szinonímia egyik alapja (vö. ŠRÁMEK 1972–1973: 63).

A szóalkotási modell az alapmodelltől eltérően nyelvspecifikus, azaz olyan nyelvi kifejezőeszközöket, elemkészletet, kapcsolódási szabályokat ölel fel, amelyek egy adott nyelv valamely korszakában helynévalkotásra felhasználhatók. Az alapmodellekkel szemben — melyek a névrendszerek konstans elemei — a szóalkotási modellek a nyelv aktuális fejlődési szakaszától függenek, minthogy a nyelv aktuális lexikális, morfológiai rendszeréből választódnak ki (vö. ŠRÁMEK 1972–1973: 63). A szóalkotási modellek minden nyelv részét képezik, a különbség a szabályrendszerek felhasználásában mutatkozik meg. A szóalkotási modelleknek a névrendszerek érintkezésében betöltött szerepére ŠRÁMEK éppen ezen a

¹ Munkájában ŠRÁMEK a megnevezési modellre a Benennungsmodell, míg az alapmodell és a szóalkotási modell fogalmára az Ausgangsstellungmodell és a wortbildendes Modell terminusokat használja. HOFFMANN ISTVÁN is lényegében ezeket az elemzési szinteket különítette el a modelljében, mégpedig úgy, hogy a ŠRÁMEK-féle alapmodellnek az ő elméleti keretében a funkcionális-szemantikai, a szóalkotási modellnek pedig a lexikális-morfológiai elemzési szint felel meg (1993b: 226).

ponton egy másik aspektusból is felhívja a figyelmet: véleménye szerint az átvett nevek gyakran úgy illeszkednek be az átvevő nyelv névrendszerébe, hogy morfológiailag is alkalmazkodnak a befogadó névrendszer sajátosságaihoz, s így akár teljes modellek is átkerülhetnek egyik nyelvből a másikba (vö. 1978: 390–392).

3. Részben RUDOLF ŠRÁMEK leírási keretét és szemléletét követve dolgozta ki a saját helynévvizsgálati modelljét nagy részletességgel HOFFMANN ISTVÁN. Többrétegű elemzési modellje leíró és történeti keretben modellálja a helynévrendszert (1993a). A leíró elemzés a nevek szerkezetét mutatja be: funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai elemzési szinteket különítve el.

A funkcionális-szemantikai elemzés azoknak a modelleknek a számbavételét jelenti, amelyek a névadás szemléleti alapját adják, ebből következően nem szűkebb értelemben vett nyelvi kategóriák jelennek meg benne, hanem a denotátumoknak azon sajátosságai, melyek a megismerés folyamán a nyelvben megnyilvánulnak. A névszerkezeti analízisnek ezen a szintjén tehát a helynévfajtákat denotátumosztályok szerint kategorizáljuk, hiszen a pontos fogalmi osztályba tartozás, valamint az általános jelentéssík meghatározása nélkül nem végezhetünk szerkezeti elemzést. Mindennek pusztán az az oka, hogy más-más denotátumtípusok elnevezését más-más motívumok szabják meg, ebből kifolyólag ezeknek az osztályoknak a meghatározására a funkcionális-szemantikai elemzésnek érzékenynek kell lennie (vö. HOFFMANN 1993a: 30–31).

A szerkezeti analízis másik szintje a lexikális-morfológiai elemzés. Ennek során a helynévalkotásra felhasznált nyelvi kifejezőeszközöket vizsgáljuk a néven, illetve a névrészen belül: ez a fajta analízis tehát már tisztán nyelvi indíttatású. Mindezeket összevetve a helynévrendszer bemutatása a HOFFMANN ISTVÁN-féle keretben annak a vizsgálatát jelenti, hogy „adott korban, területen a névadásban felhasznált funkcionális-szemantikai osztályok milyen lexikális-morfológiai, grammatikai eszközök által jelennek meg” (HOFFMANN 1993a: 31).

Ha tehát egy helynévrendszert a maga funkcionálásában próbálunk meg leírni, akkor ennek során „alapvető szerepet kell biztosítanunk egyrészt a vizsgált nyelvben használt alapmodellek ábrázolásának, másrészt pedig annak, hogy ezek milyen nyelvi szabályszerűségek (szóalkotási modellek) szerint fejeződnek ki” (HOFFMANN 1993a: 25). Vizsgálataim elemző, feldolgozó részében magam is főképpen erre a modellre támaszkodom, ez a leírási keret ugyanis a koherenciájával és az egyes szintek világos elkülönítésével tökéletesen megfelel azoknak a kívánalmaknak, amelyek a helynévrendszer modellalapú vizsgálatához véleményem szerint elengedhetetlenek.

1.1.3. A névminták szerepe a helynévadásban

1. A helynévrendszer funkcionálásában éppúgy, mint az új helynevek alkotásában meghatározó szerepet töltenek be a névminták. A névadás mintákhoz, modellekhez való igazodását a magyar névtudományi szakirodalomban többfélekép-

pen is megfogalmazták, s legjellemzőbb módon az analógia fogalmán keresztül mutatták be. BÁRCZI GÉZA a szokásban lévő helynévtípusok valamelyikéhez való alkalmazkodást az új nevek keletkezésében meghatározó körülménynek tekinti (1958: 146). Ugyanezt vallja INCZEFI GÉZA is, amikor a helynevek vándorlása kapcsán arra utal, hogy az élő névanyag miként szolgál mintául a névalkotáskor (1960: 83; 1970: 44). J. SOLTÉSZ KATALIN általában a tulajdonnevek keletkezése kapcsán fontosnak tartja azt, hogy a névadáskor „névszerű, névstílusú” képződményt hozunk létre. A névszerűséget pedig mindig a meglévő nevek rendszere határozza meg, vagyis a közösség új nevet ez alapján alkot (1979: 25).

J. SOLTÉSZ arra is kitér, hogy a névmintákkal (az analógiával) összefüggésben leginkább a nevek morfológiai jellegét kell hangsúlyozni: az új nevek alkotásakor ugyanis elsősorban a meglévő nevek morfológiai struktúrája szolgál mintaként a névadó közösség számára (1979: 25). A névminták szerepéről nem csak a természetes helynévadás kapcsán beszélhetünk, ez ugyanis meghatározza a hivatalos helységnévadás gyakorlatát is, amint arra MEZŐ ANDRÁS többször is felhívta a figyelmet (lásd pl. 1982: 75–76).

A rendszerszerűség gondolatával kapcsolatosan az analógia a nyelvi rendszer szempontjából a nyelvi minták szerinti átalakulást jelenti, ami „egy-egy jelenség-típus párhuzamteremtő erejében nyilvánul meg”. A helynévrendszerre jellemző minta hatása ennél szűkebb jelentésű: csak a helynevek rendszerére alkalmazható, illetve e hatásban a névszerkezeti (funkcionális és morfológiai) típusoknak az összessége nyilvánul meg (HOFFMANN 1994: 117). HOFFMANN ISTVÁN névmintákról alkotott véleménye szerint a névmodellek szerepe abban mutatkozik meg, hogy a névalkotó egyén elsajátít bizonyos szabályokat. A névadó számára ez a képesség biztosítja aztán azt is, hogy a kommunikáció során helynévként ismer fel nyelvi alakulatokat, sőt maga is képes lesz az ebből elvont szabályok segítségével új helynevek létrehozására. A névadónak tehát a névadás aktusához a mindenkori alapot az általa ismert és használt névrendszer szolgáltatja (1993a: 26).

Az is nyilvánvaló, hogy a névadás a meglévő névrendszerekhez való igazodáson alapul, azaz a névadó a névadói szituációban csak úgy adhat nevet, ha a saját nyelvi kompetenciája szerint jár el: olyan nevet hoz létre, amelynek már előkészített, rendszerbeli helye van (KIVINIEMI 1975: 9–13). Az egyes névalakok keletkezését az adott nyelvben meglévő tulajdonnévi rendszer tehát alapjaiban determinálja (vö. SEBESTYÉN 1960: 83, HOFFMANN 1993a: 21). Ez pedig azt is jelenti egyúttal, hogy „elméletileg elképzelhető volna ugyan, hogy a névadáskor merőben új jelet kovácsoljunk, de ez a gyakorlatban értelmetlen memóriaterhelés lenne” (SEBESTYÉN 1970: 305). A helyek megjelölésére ezért véletlenszerű hangsorokat soha nem használnak a névadók (HOFFMANN 1999: 208).

A fentiekből egyértelműen következik, hogy a helynévhasználat mintákhoz való igazodását, illetve ennek vizsgálatát kognitív tényezőkre is alapozhatjuk, ezek ugyanis döntő szerepet játszanak a névhasználati szokásokban.

2. A nyelvet nem lehet a használótól függetlenül vizsgálni, s ugyanígy a helynévrendszert sem — annak nyelvi meghatározottsága miatt. Ezen alapul a funkcionális-kognitív megközelítés egyik lényeges alappillére, az tudniillik, hogy a nyelvi kifejezéseket (esetünkben tehát a helyneveket) természetes közegükben vizsgálják: ehhez pedig nemcsak a kontextust, a nyelvi variánsokat kell figyelembe venni, hanem legalább annyira fontos a névhasználó közösség kulturális jellemzőinek a szem előtt tartása is (LADÁNYI–TOLCSVAI NAGY 2008: 23, 33, HOFFMANN 2012: 10, 12–14).

A funkcionális nyelvszemlélet felfogására alapozva a helynévrendszer működését, illetve a helynévhasználat jellegzetességeit, a mintákhoz való igazodást tehát egy kognitív, szociokulturális horizonton is vizsgálhatjuk. E felfogásban ugyanis a nyelv — noha egyetemes jelleget ölt — egy-egy kultúra alkotóeleme, és a szocializációban öröklődik tovább (vö. ehhez LADÁNYI–TOLCSVAI NAGY 2008: 25), ezáltal pedig a mintákhoz való viszonyt a névadó, névhasználó egyénen keresztül is célszerűnek látszik megvilágítani. Az ember a környezetét modellálja, névadói, névhasználati viselkedését pedig gondolkodásbeli kategóriák irányítják (RESZEGI 2011: 35). A valóságról alkotott kép két összetevőn, az úgynevezett univerzális és nem univerzális tényezőn alapszik, amelyek együttesen teremtik meg a keretet a valóság feldolgozásához. A megismerési folyamat minden névadónál ugyanazon a síkon történik: bármilyen denotátum felismerésekor, azonosításakor és besorolásakor a minden emberre jellemző kódolási, besorolási és osztályozó folyamatok zajlanak le. Mivel ezek a mentális (kognitív) folyamatok minden embernél egyformák, ezért az ezt a síkot jellemző kategóriák univerzális természetűek. Erre az univerzális mentális síkra épül aztán egy nem univerzális jellegű befogadói attitűd, mely alapvetően kulturális, szociológiai és pszichológiai determináltságú: ebből fakad, hogy az objektív valóságról szubjektív információkat szűrünk le (vö. BAŃCZEROWSKI 1999: 82, 2000: 37, TOLCSVAI NAGY 2008). Az egyes névrendszerekben fellelhető minták különbségei tehát éppen ebből a nem univerzális befogadói fázisból adódnak, minthogy az kulturálisan, szociálisan differenciált.

A minták szerepe kapcsán SZILÁGYI N. SÁNDOR azt is megjegyzi, hogy a névalkotást az emberi kapcsolatrendszer, a közösségi igények legalább annyira befolyásolják, mint a mentális leképződés. Munkájában tehát az individuális jegyek mellett hangsúlyozza a névadás közösségi vonásait is (vö. 2000: 102–103). A névadó ugyanis már kidolgozott helynévi struktúrákkal viszonyul a környezetéhez. E struktúrák összességét ő maga „nyelvi világmodell”-nek nevezi, amely megszabja az egyénnek, hogy hogyan, milyen szerkezetekkel viszonyulhat a világa modellálásához (vö. 1997: 58–59).

A minta megszilárdulása során a szociális, társadalmi szerep jut előtérbe: a kommunikációs helyzet, illetve gyakorlat az, ami beilleszti a létrejött nevet a rendszerbe a beszélők névalkotási kompetenciája révén. Ez a névnek a társa-

dalmilag elfogadott mintával, modellel való összevetése révén történik meg: a közösség tehát csak azt tudja névként elfogadni, ami beilleszkedik a névadási modelljébe (vö. HOFFMANN 1993a: 26).

3. A létező helynévrendszer, illetve az abban jelentkező névminták a fentiek értelmében tehát több oldalról is meghatározzák a helynevek keletkezését: egyfajta közvetett determinációval, amely révén a minták átörökitődnek a névadó és névhasználó közösség névkompetenciájában, s ami a névrendszer működése szempontjából a leglényegesebbnek tekintendő. Emellett további két irányból is jelentkezik a meglévő névrendszernek az újonnan születő nevekre gyakorolt hatása: pozitív determinációként a meglévő nevek újbóli felhasználása révén, negatív determinációként pedig a névazonosság kiszűrésével. Ez utóbbi körülmény az oka annak, hogy a mikro- és a makrotoponímiai rendszerek is kerülni igyekeznek — egy bizonyos névhasználati körön belül legalábbis — a homonímiát (vö. HOFFMANN 1993a: 26, TÓTH V. 2001a: 127–128).

1.1.4. Jelenséghatárok és névjárások

1. A névalkotás rendszerszerűségéből HOFFMANN ISTVÁN szerint elméletileg az is következik, hogy az egyes települések, járások, sőt földrajzilag egységes képet mutató területek helynévrendszere — más tényezők azonossága mellett — többé-kevésbé ugyancsak hasonlóságot mutat; a nyelvi, történeti, kulturális és földrajzi tényezők eltéréseiből adódóan pedig a névrendszerek között is különbségek merülhetnek fel. A nyelvterület egyes részeinek toponímiai normájában megragadható helynévrendszertani „izoglosszák” alapján aztán megragadhatók lehetnek az ún. névjárások is.² Ez a feltevés elméletileg azért is indokolt, mert — mint korábban is utaltam rá — a helynevek maguk nyelvi jelenségek, s mint ilyenek, a területi differenciáltság az egyik alapjellemzőjük (vö. HOFFMANN 1993a: 29, 1993b: 266). Mindez pedig azt is jelenti, hogy bármely névközösség névhasználói a nyelvi szocializációjuk során a különböző kommunikációs tevékenységeik részeként egy adott helynévrendszert ismernek meg, és szükségszerűen az arra jellemző névminták, névmodellek alapján hozzák létre az új neveiket.

² Egy-egy tájegységnek megvan a maga sajátos arculata etnográfiai, antropológiai, folklorisztikai, illetve nyelvészeti tekintetben egyaránt. Nem véletlen, hogy a romantika korában — amikor például a néprajzi gyűjtések megindultak — elsősorban területileg közelítettek a magyarság identifikálásához: ezekben a szakmunkákban ugyanis egy-egy nagyobb tájegységet igyekeztek a maga komplexitásában megragadni. JANKÓ JÁNOS *Kalotaszeg magyar népe* című munkája úttörő jellegű e tekintetben: írásában a címben említett terület névtani, etnográfiai és folklór arculatát tárta elénk. A munka néprajzi szempontból főképpen a kezdeményezésében jelentős, nyelvészeti aspektusból pedig azt emelhetjük ki, hogy a névjárások létének ügye ebben a kötetben vetődött fel elsőként, noha maga JANKÓ ezt a fogalmat nem is használja. Művében ugyanis egy teljes fejezetet szán a határnevek tárgyalásának (Topográfiai elnevezések cím alatt), s az adott tájegységet a többitől névtani szempontok alapján látja elkülöníthetőnek (1892: 10–49).

A névtani vizsgálatok hagyományosan természetesnek tekintett egysége a település, amit elsősorban az magyaráz, hogy egy ilyen keretben még jórészt a rendszer által meghatározott, a kommunikációs szükséglet által életre hívott nevekről beszélhetünk (vö. INCZEFI 1973: 467). Nagyobb, járásnyi vagy akár megyényi egység a terület nagyságából adódó földrajzi, településtörténeti, szociológiai, kulturális, nyelvi különbségeknek köszönhetően már nem mutatja az előbb említett rendszerszerűséget (HOFFMANN 1993a: 39). Megítélésem szerint ugyanakkor éppen emiatt fontos kiterjedtebb, járásnyi, megyényi területeket vizsgálni a helynévrendszerek differenciáltságának feltérképezésekor, hiszen a rendszerszerűségből következően — a fentiek alapján — a nyelvileg, kulturálisan, történetileg, földrajzilag egységes területek (például kisebb egységek, települések) helynévrendszere, annak névmodelljei nem mutathatnak érdemi különbségeket. Ennek a tendenciának az ellenkezőjét tapasztalhatjuk viszont a kevésbé egységes (például megyényi kiterjedésű) területeken; nagyobb egységekben vizsgálódva ezért szinte bizonyosan fedezhetünk fel eltéréseket a névrendszerek vonatkozásában is. Mindezekhez még azt is hozzá kell tennünk, hogy mivel a mindenkor használatba vett nyelvi jelenségek köre viszonylag jól körülhatárolható lehet szinkrón és diakrón vizsgálatokkal egyaránt, bennük nyelvterületenként, de akár koronként is jelentős különbségek mutatkozhatnak meg (HOFFMANN 1993a: 28).

Szinkrón szempontból láttatva a névminták, névmodellek működését az egyes névrendszerek vizsgálatakor azt figyelhetjük meg, hogy bizonyos helynévi szerkezetek egyes területeken kedveltebbek, mint máshol, ami többnyire abban nyilvánul meg, hogy egy-egy funkcionális kategória, szemantikai jegy (mint nyelven kívüli összetevő) a magyar nyelvterület különböző vidékein más-más lexikális-morfológiai (tehát nyelvi) struktúrával fejeződik ki. Diakrón szemlélettel pedig azt hangsúlyozhatjuk a névminták funkcionálása kapcsán, hogy egyes korokban jellegzetessé válhatnak, elterjedhetnek bizonyos névalkotó eszközök. Itt arra utalhatunk, hogy a névadás egyes időszakaiban más-más helynévtípusok voltak általánosak, jellegzetesek, ha úgy tetszik: „divatosak”. A névdivat jelensége persze ebben az aspektusban és a helynevek tekintetében — az e fogalommal többnyire összefüggésbe hozott személynévhasználathoz képest — némelyest másképpen ragadható meg: itt ugyanis elsősorban egy-egy névadási típus, helynévalkotási mód vagy éppen névszerkezeti forma elterjedt használatát értjük rajta (vö. TÓTH V. 1997: 147). A szóalkotási, lexikális-morfológiai modellek az időtényezővel szorosabb összefüggésben állnak, s változásaik többnyire általános nyelvfejlődési tendenciák függvényei, míg az alapmodellek (funkcionális-szemantikai modellek) változása igen lassú, minthogy ezek bizonyos mértékig valójában függetlenek a nyelvtől (vö. ŠRÁMEK 1972–1973: 64, TÓTH V. 2001a: 126).

2. Arra a kérdésre, hogy mit tekinthetünk helynévrendszernek, azaz minek a területi differenciáltságát vizsgálhatjuk, összetett választ kell adnunk. A helynév-

rendszer jelentheti egyfelől a magyar nyelvterület teljes helynévkincsét, annak tehát a magyar, illetve az idegen eredetű részleteit egyaránt; másfelől tekinthetjük helynévrendszerként valamely területi egység (tájegység, település) teljes névállományát, de ugyanígy akár az egy-egy névhasználó által birtokolt helynévanyagot is (vö. PÁSZTOR 2013: 295). A helynévrendszer jelenségét értelmezhetjük továbbá a nyelvjárásokhoz hasonlóan is (vö. TÓTH V. 2001a: 127–128), minthogy belső tagoltságuk, felépítésük, de rendszertulajdonságaik is (így például a területi különbségeik) nyelvi kritériumok alapján ragadhatók meg (vö. ŠRÁMEK 1972–1973: 56, illetve HOFFMANN 1993a: 15–17). Azt is jeleznünk kell azonban, hogy az összevethetőség mellett alapvető különbségek is vannak a nyelvjárások és a nyelv, valamint a helynévrendszerek és a nyelv kapcsolatában: amíg ugyanis a nyelvjárások a standardhoz való viszonyukban írhatók le, addig a nevek esetében nem beszélhetünk a köznyelvhez hasonló nyelvi normáról,³ azaz általában véve nem definiálhatunk a névrendszerek tekintetében valamiféle területi és szociológiai kötöttségektől független presztízsváltozatot.⁴

3. A helynevek rendszerjegyeire alapozva úgy gondolom, hogy a névrendszerben jelentkező területi differenciáltságra utaló nyelvi és nem nyelvi jegyeket leginkább talán a nyelvjárási szempontrendszerhez hasonlóan célszerű megközelítenünk. BENKŐ LORÁND Magyar nyelvjárástörténet című munkája szerint a nyelvi elkülönülést, valamint egységesülést előidéző, befolyásoló tényezők között a földrajzi, népességi, gazdasági, társadalmi és politikai, műveltségi viszonyok terén megmutatkozó körülmények jelölhetők főképpen meg, de befolyásolják a nyelvi egységesülést vagy elkülönülést a népmozgalmak és az idegen nyelvű népekkel való érintkezés jelenségei is (1957: 24–26; vö. még 1988: 213–216). Kiss JENŐ némileg általánosabb síkon ugyan, de hasonló kritériumokat fogalmaz meg akkor, amikor arra hívja fel a figyelmet, hogy mivel a nyelvjárások területi és társadalmi szempontból egyaránt erős meghatározottságot mutatnak, jellemzésük során szükségszerűen területi és társadalmi faktorokat célszerű vizsgálnunk, amelyek úgynevezett differentia specificaként jellemezhetnek egy-egy nyelvjárási régiót (2001: 27, 34). Amennyiben a helynevek (pontosabban a helynévrendszerek) területi különbségeit meghatározó nem nyelvi tényezőket egy hasonló szempontrendszer alapján mérlegeljük, tényleges territoriális eltérésekre bukkanhatunk. E gondolatból kiindulva és a nyelvjáráskutatás megfigyeléseire alapozva a névrendszerek területi eltéréseinek nem nyelvi okait én magam leginkább a

³ A köznyelv olyan nyelvi norma, amely presztízsváltozat, definíció szerint nem területi s nem szociológiai alapú (vö. Kiss J. 2001: 27).

⁴ Bizonyos helynévfajtákra ugyanakkor jellemző a standard névhasználat: azokra, amelyeknek léteznék szabályozott, hivatalos változatai: a települések nevei mellett a közterületek nevei tartoznak e típusba. Ezekre a denotátumokra is jellemző lehet persze a többnevűség, de a névváltozatok között van egy, amely a hivatalossága okán a többinél magasabb presztízstípust képvisel.

földrajzi környezetben,⁵ az idegen nyelvi környezet hatásában, valamint a migrációs folyamatokban látom megnyilvánulni.

4. A helynevek időbeli és térbeli eltéréseinek tanulmányozása sok tekintetben a nyelvjáráskutatás módszereire emlékeztet tehát, a névrendszerekben megragadható területi különbségek azonban nemcsak a nyelvjáráskutatás eredményeit gazdagíthatják (vö. HAJDÚ 1991), hanem névelméleti síkon — elsősorban a névszerkezeti típusokra koncentrálva — a helynévrendszerek területi differenciáltságának kérdését és egyidejűleg a névjárások problematikáját is előtérbe hozhatják.

A névjárás terminus tényleges definiálása — ismereteim szerint — 1980-ban történt meg WILHELM F. H. NICOLAISEN munkája nyomán (1980). A névjárásokat, vagy ahogyan NICOLAISEN nevezi: az onomasztikai dialektusokat (onomastic dialects) a névadók közti kommunikációs kapcsolat hozza létre, s nagyban meghatározza a kulturális és szociális háttér. A névjárásokra jellemző helynévi szerkezeteket azok földrajzi eloszlása mentén ragadhatjuk meg, de egyéb fontos faktorokat is figyelembe kell vennünk a kérdés kapcsán. NICOLAISEN a névjárás fogalmát alapvetően a helynevekben jelentkező lexémákra fókuszálva igyekszik körüljárni. Ő maga is egyfajta funkcionális-szemantikai, valamint lexikális-morfológiai irányultságú vizsgálati alapra helyezi a hangsúlyt (vö. még STEWART 1943), ugyanakkor fontosnak tartja vizsgálni a migrációs, valamint idegen nyelvi hatásokat is (NICOLAISEN 1980: 42).

A magyar névtani szakirodalomban is megjelent néhány évtizede, és azóta az egyes szakmunkákban folyton visszatérő kérdésként van jelen a névjárások esetleges meglétének a gondolata. ÖRDÖG FERENC onomato-dialektusnak nevezte a jelenséget, és a lényegét a névegyedek és névtípusok keletkezésmódjának (a motivációnak) és nyelvi (szófaji, alaktani, hangtani, stilisztikai stb.) eszközeinek térbeli vizsgálatában határozta meg (vö. 1989: 27, de definícióját lásd 1991: 488). Elméleti szinten a névjárások gondolatának felvetése elsősorban HOFFMANN ISTVÁN munkáihoz köthető (vö. például 1993a: 29). Felfogása szerint a névalkotásban megnyilvánuló rendszerszerűségből következően az egyes települések helynévrendszere lényegi különbséget nem mutat a nyelvilleg egységes, történeti, kulturális szempontból hasonló, földrajzilag nem túlzottan eltérő területeken belül. E tényezők eltéréseiből adódóan viszont különbségekre lehetünk figyelmesek a névrendszerekben is. Ezen az alapon pedig jogosnak tűnik az a felvetés, hogy „a

⁵ Több kutató véleménye szerint elsősorban a földrajzi környezet az, amely nagy mértékben befolyásolja az egyes helynévstruktúrák elterjedési vonalát (vö. INCZEFI 1970, HOFFMANN 1993a: 26, RÁ CZ A. 1997: 125, 130). KISS LAJOS is felhívja a figyelmet a nevek földrajzi elterjedtségének, illetve a nevek földrajzi környezettől való meghatározottságának a vizsgálatára (1970: 17). RÁ CZ ANITA — történeti helynévkincset vizsgáló — tanulmányában kiemeli, hogy az általa tanulmányozott 9 vármegye hasonló földrajzi adottságokkal bír, melyek előnyt jelentenek a névjárások vizsgálatakor. Kimutatja továbbá a Duna vonalának egyfajta jelenségátló szerepét is az ómagyar kori településnevek kapcsán (1997: 126, 130).

nyelvterület egyes részeinek toponímiai normájában megmutatkozó jelenséghatárok alapján — mintegy a nyelvjárások mintájára — megrajzolhatóvá válhatnak a magyar helynévföldrajzi területek, a névjárások” (HOFFMANN 1993a: 29). A névjárások fogalmát a hazai névtani szakirodalomban tehát HOFFMANN ISTVÁN használta első ízben jó két évtizeddel ezelőtt.

5. Nem a fogalomalkotás szándékával ugyan, de az a gondolati tartalom, amit a névjárások kapcsán a fentiekben összefoglaltunk, már jóval korábban is megjelent a hazai névtani szakirodalomban. Áttekintve az egyes területek, tájegységek helynévrendszereinek jellegzetességeiről írt monográfiákat, megállapíthatjuk, hogy e munkák szerzői általában megfogalmazták a más területek névanyagával való összevetés szükségességét, hogy ilyen módon aztán a magyar helynévrendszer egészéről kaphassunk általános képet (vö. ehhez HOFFMANN 1993b: 266). A hazai nyelvtudomány képviselői közül tudomásom szerint BÁRCZI GÉZA volt az első, aki a nyelvtörténeti, nyelvjárástörténeti kutatásokban erre a kérdésre nagy hangsúlyt fektetett, de elsősorban szóföldrajzi, illetve névföldrajzi vonatkozásban (1958: 149). És noha jó félszáz évvel ezelőtt felhívta a figyelmet erre a vizsgálati lehetőségre, akkoriban a magyar helynévtípusok időben és térben mutató eltéréseinek a feltárására még nem állt olyan gazdag névanyag a kutatók rendelkezésére, amely ennek a megvalósítását ténylegesen lehetővé is tette volna. Az azóta megjelent, a magyarországi magyar nyelvterület mintegy felét lefedő megyei és járási helynévgyűjteményekkel s emellett a határon túli területek folyamatosan bővülő anyagaival azonban ez az akadály jórészt elhárult a névkutatás elől, hiszen e munkák a névrendszerek területi különbségeinek a felderítését célzó vizsgálatok számára kitűnően hasznosítható forrásanyagot biztosítanak (vö. HAJDÚ 1991: 250–254, JUHÁSZ 1997: 48).⁶

E gyűjteményeknek (és a mögöttük meghúzódó, a magyar nyelvterület névanyagának feltérképezését is előtérbe állító tudományos igénynek és szemléletnek) is köszönhetően a kutatók figyelme a helynévrendszerek területi különbségeinek témájára is kiterjedt, mégpedig eleinte főképpen a névföldrajzi kutatások előtérbe kerülésével. A névföldrajz a szóföldrajznak egy speciális, a helynevekre építő változata. A szóföldrajz a szókincs elemeinek területi tagolódását mutatja be, míg a névföldrajz a helynevek elterjedését, illetve térbeli megoszlását vizsgálja (vö. KÁZMÉR 1964: 174, PESTI 1989: 157, KISS J. 2001: 65). Magát a fogalmat elsőként MELICH JÁNOS használta (1925: 53), pontos definícióját azonban KÁZMÉR MIKLÓSTól olvashattuk (1964: 174). Noha a tapasztalatok azt sejtetik, hogy a „helymegjelölésre igénybe vett közszavak nagyobb része az egész országban használatos a földrajzi nevekben” (BÁRCZI 1958: 149), egyes helynévtípu-

⁶ Egyes tájszótárak szerzői fontosnak tartották, hogy az adott táj földrajzi neveit is bevegyék munkájukba (lásd pl. Felsőőri tájszótár, 1973). Ebben a megközelítésben tehát már eleve benne van a helynév, valamint közvetetten a helynévszerkezetek regionális differenciáltságának az alapgon-dolata is.

sok, illetve a bennük használt közszavak egy-egy vidékre ugyancsak jellemzőek lehetnek. TÓTH VALÉRIA a névföldrajz fogalmát egy-egy névszerkezeti típus elterjedtségi vizsgálatára is kiterjesztette, s úgy látta, hogy a névföldrajz módszerének alkalmazásával valóban jó esélyekkel megrajzolhatók lesznek (persze csak igen nagy vonalakban) a névjárási határok (vö. 1998: 123).⁷

Az ilyen célú vizsgálatok nemcsak a névkutatást, hanem szélesebb értelemben a nyelvjáráskutatás eredményeit is jelentősen gazdagíthatják (vö. Kiss J. 2001: 65). INCZEFI GÉZA ezt egy helyütt a következőképpen fogalmazta meg: „ha valamely vidék toponimiáját vesszük alapul, akkor csak az illető nyelvjárás nyelvi rendszerének (illetőleg szókincsének) részeként értékeljük a névkincset, amelyből a csak helyi tájszóként élő névelemek csak ott, azon a tájon lehetnek névalkotók, másutt nem” (1973: 466). Az egyes tájak névadási szokásait bemutató dolgozatok ugyanakkor arra a lehetőségre is rámutattak, hogy jelentős előrelépést hozhat a helynévrendszerek területi sajátosságainak feltérképezésében, ha nagyobb területek névadási szokásait vetjük össze. Ezzel a lehetőséggel élt is a névkutatás: főként az 1990-es évek végétől kezdődően több olyan tanulmány, sőt monografikus feldolgozás is született, amelyek egyazon elemzési modell alapján mutattak be névrendszereket, illetve részrendszereket (vö. HOFFMANN 1993a: 29, 64, 82–83, 85, 87, HAJDÚ 1991, 1999, RÁCZ A. 1997: 125, TÓTH V. 1998: 121, 2001a: 128, 2002: 127–128, VARGHA 2008, 2010, BÁRTH 2006, 2010). E munkák pedig már kellő alapot szolgáltatnak az egyes névrendszerek területi különbségeinek érzékeltesére, noha belőlük — részben a névanyag jellege miatt — még hiányzott a teljes névrendszerekre vonatkozó, településenkénti összehasonlító módszerrel elvégzett analízis és egybevetés.⁸ Erre vonatkozóan a későbbi fejezetekben egy lehetséges névrendszertani összevető módszert mutatok be.

E rövid áttekintésből is kitűnik, hogy a helynévrendszerekben megmutatkozó területi különbségek lényegében azóta foglalkoztatják a névkutatókat, hogy a tudományos kutatásban megjelent a névrendszertani leírások igénye. Az is jellemző ugyanakkor, hogy e dolgozatok többségükben leginkább egy-egy jelenségre vagy éppen helynévfajtára koncentrálva mutatták be a különféle differenciáló tényezőket, azaz a vizsgálataik során nem a teljes névrendszert vették alapul. Erre példaként említhetjük RESZEGI KATALINNAK a hegynevek középkori magyarországi elterjedését vizsgáló monográfiáját (2011), vagy GYÓRFFY ERZSÉBETNEK egy másik konkrét helynévfajtára, a folyóvíznevekre koncentráló munkáját (2011).

⁷ A névföldrajz helynévszerkezetekre való kiterjesztését figyelhetjük meg ERNST EICHLER felfogásában is, aki a *Slavische Namengeographie. Der Slavische Onomastische Atlas* című munkájában nemcsak a lexikális, hanem a szerkezeti elemek elterjedésének a vizsgálatára is felhívta a figyelmet (1996: 1106).

⁸ Arra utalok itt, hogy az Árpád-kori, ómagyar kori névrendszertani vizsgálatoknál aligha van esélyünk arra, hogy a településenkénti összevető módszerrel éljünk, hiszen az egy-egy településről adatolható nevek száma meglehetősen csekély. A településenkénti összevetés eljárását inkább az újabb korok névrendszereit illetően alkalmazhatjuk eredményesen.

A szakmunkák egy másik része valamely szempontból teljes névrendszert mutat be, amennyiben bennük földrajzi táj kategóriák vagy megyei keretek szolgálnak a helynévrendszertani vizsgálatok alapjául. Az ezzel a módszerrel dolgozó munkák sorát lényegében BENKŐ LORÁNDnak A Nyárádmente földrajzinevei című monográfiájától (1947) számíthatjuk, ebben ugyanis a szerző egy földrajzi táj, a Nyárádmente névanyagát elemzi. Ez utóbbi keret kapcsán TÓTH VALÉRIA — noha munkájában ő maga is ehhez igazodik — a korlátokra is rámutatott, arra tudniillik, hogy az egyes vidékek (járások, megyék) helynévrendszerének nyelvi elemzésekor nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy e tájfogalmak névtani tekintetben mesterségesek, a nyelvi jelenségek elterjedésének tehát nem szabhatnak határt, és ezáltal a névrendszertani vizsgálatuk esetében csupán mint praktikus keret funkcionálhatnak (2001a: 128). E kerethez a régi helynévrendszer elemzésekor feltétlenül célszerű alkalmazkodni, hiszen például az Árpád-kor időszakából egy-egy településről csak igen gyér forrásanyaggal és ennek folytán szegényes névanyaggal rendelkezünk. E kronológiai sávban ezért az igazán praktikus vizsgálati keret szükségszerűen a nagyobb területi egység, a vármegye vagy valamely nagyobb tájegység lehet. A modern kori (főképpen az élőnyelvi) névanyag kapcsán azonban már sokkal jobbak e tekintetben a lehetőségeink, s a településenkénti összehasonlító vizsgálattal megnyugtató módon kirajzolódhatnak a névrendszerek tényleges határai.

6. A kérdés jelentőségét és komplexitását látva végezetül fontosnak tartom az alfejezet címében megjelölt két fogalomnak, a névtani értelemben vett jelenséghatároknak, valamint a névjárásoknak az általam itt alkalmazott értelmezését is megadni. Ehhez mindenekelőtt a névrendszerből magából kell kiindulnunk. A névrendszer „azon szabályok összessége, amely az összes lehetséges névalkotási módot és eszközt magában foglalja, s ezek konkrét nyelvi eredményei, megvalósulásai az egyes helynevek. A névrendszer tehát valójában lehetséges névmodelleket, névmintákat tartalmaz” (TÓTH V. 2001a: 128). Névadáskor a névadó közösség ezekből a lehetséges modellekből aktualizál egyet, így adva nevet az adott denotátumnak. Ezen a gondolaton továbbhaladva jelenséghatáron a különböző helynévszerkezetek, szóalkotási modellek területi elterjedtségét értjük. Ennek meghatározását térképes ábrázolással valósíthatjuk meg: a településenkénti összehasonlító analízis eredményeinek térképre vetítésével ugyanis várhatóan kirajzolódnak az egyes helynévi szerkezetek elterjedési vonalai, tulajdonképpen jelenséghatárai. Névjárásnak pedig ezzel összefüggésben a „sajátos eltéréseket és egyezéseket mutató helynévföldrajzi területeket”, konkrétan a jelenséghatárok összességét nevezzük (HOFFMANN 1993b: 266). E megállapítás egybevág ERNST EICHLER egy korábbi meglátásával, miszerint a vidékek névkincese külön-külön rendszert alkot (1966: 151). Az egy-egy névrendszerbe, majd névjárásba tartozó települések névmintáit összegezve pedig megadhatók lehetnek végül azok a névadási modellek is, amelyek az adott névrendszereket vagy

névjárásokat jellemzik. Arra is rá kell azonban mutatnunk, hogy noha ez a gondolatmenet névelméleti szempontból megalapozottnak tekinthető, a gyakorlatban a konkrét névjárási határok megvonása számos buktatót rejt magában. Erre hívta fel a figyelmet egyik írásában JUHÁSZ DEZSŐ is, hangsúlyozva, hogy „a nevekben jelentkező táji különbségeket nem vitatom, sőt az egyik legizgalmasabb kutatási területnek tartom, de az a meggyőződésem, hogy legfőljebb jelenséghatárokat tudunk megrajzolni, névjáráásokat nem” (1994: 112). A következő fejezetekben ehhez a problematikához is igyekszem új elméleti-módszertani megközelítést alkalmazva további adalékokat szolgáltatni, s a névjárási határok meghúzásának lehetőségét pozitív irányban megtámogatni.

1.2. Módszertani kérdések

A módszertani fejezetben azokat a helynévvizsgálati módszereket mutatom be, amelyek a névrendszerek területi különbségeinek feltárásában a hasznunkra lehetnek. Kitérek itt egyrészt arra az általános helynévelemzési keretre, amely a településenként elvégzett vizsgálatokhoz is alapul szolgál, hiszen megítélésem szerint ennek a segítségével írhatjuk le a legpontosabban egy-egy település helynévrendszerének sajátosságait. Szólok másrészt e módszernek egy specifikus változatáról is, amely a nyelvi érintkezések által meghatározott névrendszerek (tehát a vegyes etnikumú területek, települések érintkező helynévrendszereinek) vizsgálatához nyújthat további hasznos fogódzót. Végül itt mutatom be azt a statisztikai eljárást, amellyel az összevető névvizsgálatokat végeztem, s amely megítélésem és a munka során leszűrt tapasztalataim szerint e célra a leginkább alkalmas lehet.

1.2.1. A helynevek szerkezeti elemzésének módszere

1. A helynevek szinkrón szerkezeti elemzését két síkon célszerű elvégeznünk: az analízis során egyfelől azokat a szemantikai jegyeket vesszük sorra, amelyek a névadás motivációs alapjául szolgálnak, másfelől pedig azt vizsgáljuk, hogy ezek a funkcionális-szemantikai jegyek a névstruktúrákban milyen lexikális-morfológiai eszközökkel fejeződnek ki. A névadás és a névhasználat funkcionális, valamint szemantikai kategóriái — noha általánosnak mondhatók — az eltérő névszociológiai körülmények miatt típusbeli, illetve aránybeli különbségeket is feltétlenül mutatnak. Ebből adódóan az egyes helynévrendszerekre vagy akár egyes helynévfajtákra jellemző funkcionális-szemantikai, valamint lexikális-morfológiai háló feltárásával differenciáltabban láthatjuk a helynévadás működését (RESZEGI 2011: 122), de — más szempontból közelítve — a helynévadás területi különbségeit is jó eséllyel tárhatjuk fel ily módon.

2. A névrendszer funkcionális-szemantikai elemzésének háttérében az a megállapítás áll, hogy minden névadás szemantikailag tudatos, éppen ezért teljesen

motiválatlan név nem létezik: a névadás alapjául szolgáló motívum közvetett vagy közvetlen módon, de megjelenik a névben. Ez a jellegzetesség igen széles spektrumban ragadható meg: lehet a táj valamilyen külső vagy belső adottsága, a birtoklás ténye, a helynek más helyhez való viszonya stb. (vö. HOFFMANN 1993a: 43, TÓTH V. 2001a: 131). Noha az egy-egy objektumhoz kapcsolódó névadási motívumok száma rendkívül sokféle lehet, a névszerkezetben ezek közül csak néhány, egyszerre pedig legfeljebb kettő jelenik meg.⁹

A funkcionális-szemantikai analízis során a névben szereplő névrészeket, azok szemantikai tartalmát tárjuk fel. Ezzel az elemzéssel tehát azoknak a modelleknek a számbavételére törekszünk, amelyek a névadás szemléletbeli alapjául szolgálnak (HOFFMANN 1993a: 30–31). A tárgyalt elemzési szintnek az alapfogalma a névrész, amely a névnek azon szegmensét jelenti, amely a denotátumról valamilyen információt, szemantikai jegyet közöl. A helynevekben alapvetően háromféle szemléletbeli tartalom tükröződhet: a fajtajelölő, a megnevező, valamint a sajátosságot kifejező funkció. Ez utóbbi azonban meglehetősen sokszínű szemantikai mezőt ölel fel, hiszen megjelenhet a névben az adott hely valamilyen tulajdonsága, de emellett az adott név (vagy névrész) kifejezheti a hely viszonyát valamilyen külső tényezőhöz, körülményhez, de az is igen gyakori, hogy a hely más helyhez való viszonya mint sajátosságjegyzet szolgál a névadás szemantikai alapjául. A felsorolt főbb funkcionális kategóriákon belül további alkategóriákat különít el a modell: a tulajdonság kifejezésének elemzésekor tekintetbe kell vennünk például a hely méretét, alakját, színét; a külső körülményen pedig a hely birtokosához, növény-, illetve állatvilághoz való viszonyt stb. egyaránt értjük; ahogyan a más hellyel való kapcsolat is sokféle lehet.¹⁰

3. A létrejövő helynevek névrendszerbe való beilleszkedésének lényeges feltevése lehet az, hogy e névalakulatok mindig meglévő névmintákhoz, névmodellekhez igazodjanak, azaz a megjelölni kívánt valóságrész olyan nyelvi eszközökkel és szabályok által fejeződjön ki, amelyeket a helynevek létrehozására az adott közösség általában felhasznál. A létrehozott nyelvi alakulat így lesz ugyanis névszerű, s ezáltal tudja azt a névhasználó közösség is névként elfogadni.

A név lexikális-morfológiai értelemben vett szegmentumait HOFFMANN ISTVÁN névelemeknek nevezi, s ezen a helynévben található lexémák és a névalkotásban szerepet játszó toldalékmorfémák együttesét érti (1993a: 56). A szerkezeti ana-

⁹ Az általam alkalmazott helynév-tipológiai leírás szerint ugyanis a helynevek egy- vagy kétrészesek lehetnek, noha az egyes névrészek maguk is állhatnak több lexémából. A fenti kijelentéshez mindamellet az is hozzá kell tennünk, hogy más-más névadó vagy névhasználó közösség ugyanannak a helynek (denotátumnak) más-más jellemzőit tarthatja fontosnak, s emelheti be aztán az azt kifejező nyelvi elemet a helynév szerkezetébe. Ezen alapul — mint már korábban is jeleztem — a helynévi szinonímia jelensége.

¹⁰ Ezeknek a kategóriáknak a részletesebb ismertetésére a névrendszereket bemutató vizsgálatok során térek ki.

lízis során tehát a funkcionális-szemantikai elemzés mellett a helynevek lexikális-morfológiai vizsgálata is alapvető feladat. Ezt azért is lényeges e helyütt hangsúlyoznunk, mert éppen az adott funkcionális-szemantikai kategória lexikális-morfológiai megvalósulása jelentheti azt a kiindulópontot, amelyre a névrendszerek területi differenciáltságát igazolni kívánó vizsgálat leginkább alapozhat. Valamely funkcionális tartalom, szemantikai jegy (pl. a birtokviszony, lokális viszony stb.) kifejezésekor ugyanis a névadók a helynevek szerkezeti mintáit alapul véve nevezik el az adott denotátumot. Vizsgálataimat a továbbiakban ilyen módon erre az elemzési szintre építem föl, és közvetlenül egy-egy funkcionális tartalomhoz, jegyhez kapcsolódóan keresem a nyelvi (lexikális-morfológiai) síkon mutakozó eltéréseket és hasonlóságokat.

1.2.2. Nyelvi kontaktusjelenségek vizsgálatának módszertana

1. A HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott leíró kerettel az egyes közösségek által használt helynévrendszerek jellemzőit tárhatjuk fel. Ez a helynévelemzési modell persze nemcsak a magyar névrendszerek leírására alkalmas, hanem kellő rugalmasságából adódóan más nyelvek névrendszereinek jellemzését is elvégezhethetjük a segítségével (vö. HOFFMANN 1999: 208), ami azért lényeges körülmény, mert ezáltal az egyes (más-más nyelvű) névrendszerek összevethetővé válnak. Az elméleti keretnek ez a tulajdonsága a jelen vizsgálat szempontjából is kiemelten fontos, mivel a vegyes lakosságú területeken (mint amilyen például az e munkában is nagy szerephez jutó Vas megye, ahol a magyar mellett német, horvát, valamint szlovén ajkú lakosság is él) a különböző etnikumok helynévrendszerei erősen hathatnak egymásra, s a kontaktusjelenségek vizsgálata természetesen nem maradhat el a rendszertani összevetések során sem.

2. A HOFFMANN-féle elemzési modell (1993a) tehát feltétlenül alkalmasnak mutatkozik a különböző nyelvű névhasználó közösségek helynévrendszerének összehasonlítására, mivel a rendszert leíró fogalmai univerzális kategóriákat foglalnak magukba. Ugyanakkor a modell néhány ponton a specifikus igényekhez alakított kiegészítést kíván. PÓCZOS RITA a Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása című munkájában (2010) fel is hívja a figyelmet arra a szükséges módosításra, ami elsősorban a helynevekben regisztrálható nyelvi eszközök ügyét érinti: e tekintetben néhány — a magyarban nem létező — kategória beiktatásával a HOFFMANN által kialakított helynévelemzési keret a kontaktusvizsgálatok igényeit is messzemenően kielégíti. Abban az esetben azonban, ha az összehasonlítandó névrendszereket nem két egymástól független rendszerként kívánjuk bemutatni, hanem a köztük lévő kapcsolatokat is igyekszünk leírni, jelentősebb kiegészítésekre, módosításokra is szükségünk van (vö. PÓCZOS 2010: 41). Ilyen irányban tágitotta ki a HOFFMANN-modell alkalmazhatóságát PÓCZOS RITA azáltal, hogy olyan — szemléletében a HOFFMANN-féle elvekhez igazodó

— elméleti keretet dolgozott ki, amely speciálisan a vegyes etnikumú területek helynévrendszereinek együttes vizsgálatát teszi lehetővé.

PÓCZOS vizsgálati módszerének elméleti háttérét csupán összefoglalóan, néhány alapgondolatot kiemelve tekintem át (erről részletesebben lásd PÓCZOS 2010: 41–51), konkrét alkalmazására pedig munkámnak a Vendvidék névrendszertani bemutatását célul tűző fejezetében mutatok példát. PÓCZOS RITA szemléleti alapjait tekintve a ŠRÁMEK-, illetve HOFFMANN-féle névrendszertani leírási keretet követi. Emellett másik alappillérként a névintegráció jelenségére épít. A névintegráció a definíció szerint valamely nyelvi egységnek az egyik nyelvrendszertől a másikba való átvételét jelenti (EICHLER–ŠRÁMEK 1984: 9). Ezen belül pedig a tulajdonnevek átvételét, illetve azok beilleszkedését foglalja magába, s e folyamatokat a névadási modellek szabályozzák. A névadási modell szabályozó mechanizmusa abban nyilvánul meg, hogy azokat az integrátumokat, amelyek nem illeszkedhetnek bele közvetlenül a rendszerbe, a szükséges módon (a beilleszkedést lehetővé téve) átalakítja (vö. ŠRÁMEK 1986: 34). Az integráció folyamatát több tényező befolyásolja: ezek között említhető meg például az érintkező nyelvek tipológiai karaktere, a két nyelv helynévrendszerének a jellege, a kontaktus módja, intenzitása stb. Az összevető modellnek a harmadik pillérét az interferencia jelenségének a vizsgálata adja. Az interferencia a nyelvi kontaktus következményeként érvényesül, s az átvevő nyelv normájától való eltérést jelenti. Az interferencia akár olyan mértékű is lehet, hogy hatására az érintkező nyelvek rendszerében (az itt tárgyaltakat tekintve: névrendszerében) is jelentős változások léphetnek fel.

E három tényezőt alapul véve született meg egy olyan elemzési keret, amely a következő szinteket foglalja magában: 1. az integrációs folyamatokat, 2. a névpárokat vagy más terminussal párhuzamos neveket, illetve 3. a makroszintű, névrendszereket érintő vizsgálatokat (vö. EICHLER 1976, 1981, EICHLER–ŠRÁMEK 1984, részletesen ismerteti PÓCZOS 2010: 47–51). PÓCZOS RITA ennek az analízisnek, valamint a HOFFMANN ISTVÁN által kialakított modellnek a segítségével hasonlítja össze a Baranya megyei Sásdi járás magyar és német vegyes lakosságú településeinek helynévrendszerét, a magyar és német névrendszert külön-külön elemezve. Az elemzését kiegészíti továbbá egy általa kialakított, a többnevűség kapcsolatrendszerét feltárni hivatott elemzési kerettel. Ez a modell arra szolgál, hogy azokra az összefüggésekre is rámutasson, amelyek az előző elemzési módszert követő analízis során rejtve maradtak, és a magyar és a német névkincs egyes rendszertagjait összekapcsolják (vö. 2010: 173–205). PÓCZOS RITA elemzési kerete a HOFFMANN-féle modellhez hasonlóan többretegű: leíró és keletkezéstörténeti szempontokat egyaránt érvényesít. Leíró szinten azt vizsgálja, hogy milyen viszonyban van a névpár két tagja egymással, s kapcsolatukat 1. hangalaki, 2. hangalaki és szemantikai, illetve 3. szemantikai szinten határozza meg; mindezekon túl pedig azokra a névpárokra is figyelemmel van, amelyek tagjai között

4. sem hangalaki, sem szemantikai kapcsolat nem áll fenn. Keletkezéstörténeti szempontból az elemzési modell azokat a folyamatokat tekinti át, amelyek a két-nyelvű névpárokat létrehozzák, ezen belül pedig 1. az átvétel és 2. a fordítás jelenségére koncentrálnak (vö. 2010: 182–183).

3. A nyelvi-névrendszertani kontaktusjelenségek, interferenciajelenségek vizsgálata minden olyan vidéken hatványozottan kerül elő, ahol többféle etnikum él egymás mellett, s érintkezéseik a névrendszereikben is megnyilvánulnak. Ezt a jelenséget konkrét vizsgálatokat végezve a Vas megyei Vendvidék névrendszertani jellemzése kapcsán fejtem ki részletesen a 2.3. fejezetben.

1.2.3. Statisztikai módszerek használata az összehasonlító névtudományban

1. Egy-egy jelenség tudományos vizsgálata régtől kötődik valamilyen módon a statisztikai megközelítésekhez, s nincs ez másképp a nyelvészeti tárgyú kutatások esetében sem. Statisztikai módszerekkel élünk bizonyos jelenségek százalékos előfordulásának a kimutatásánál, de maga a pusztá csoportosítás, kategorizáció vagy éppen a mintavétel is statisztikai módszernek minősül. Munkámban magam is felhasználom a statisztika kínálta lehetőségeket oly módon, hogy a vizsgált nyelvészeti problémát a matematikai statisztika módszereivel igyekszem megragadni. Úgy látom ugyanis, hogy a matematikai megközelítés segítségével adekvátabb és árnyaltabb képet kaphatunk egy-egy nyelvi jelenségről is.

Egy típus megterheltsége, a nevek gyakoriságának a problémája főképpen az 1970-es évektől kezdődően foglalkoztatja jelentősebb mértékben a kutatókat. Ez a fajta kutatói attitűd ugyanis arra az igényre reagált, hogy egy terület forrásanyagának a vizsgálatában a nevekből levont következtetések mentesek legyenek a nem túl informatív általánosításoktól. KÁZMÉR MIKLÓS például a *falv* lexémát és variánsait tartalmazó helynevekről írott monográfiájában tesz említést a nyelvstatisztikán belül speciálisan a névstatisztikáról, ami a matematika adta lehetőségeket használja ki (1970: 15).

Az első, névtani témájú statisztikai megközelítés ugyanakkor az 1970-es éveknél jóval korábbra datálható: feltűnik például CSAPLOVICS JÁNOS 1829-ben megjelent *Gemälde von Ungarn* című munkájában is. Igaz viszont, hogy e statisztikai megközelítés jobbára csak annyiból állt, hogy konkrét számadatokkal dolgozott az egyes települések helyneveinek a számbavétele során. Munkáját mégis azért gondolom e tekintetben jelentősnek, mert itt jelentkezik először a pontos, számszerűsített adatközlés igénye, s ezzel is összefüggésben kiszorulnak az olyan általános megállapítások, mint „ritka név”, „gyakori név” stb. (KÁZMÉR 1970: 15). A magyarországi víznevekről szóló, 1882-ben közreadott munkájában ORTVAY TIVADAR pedig már százalékos gyakoriságokat ad meg a vármegyékben adatolható víznevek mennyiségéről (1882: I, 64). A 20. század közepe táján maga KÁZMÉR MIKLÓS vizsgálta meg az Alsó-Szigetköz teljes névanyagának mennyi-

ségi vonatkozásait. Munkájában az összefoglaló részek az adott helynévtípus élő névanyagbeli megterheltségét tartalmazzák (ezt nevezi abszolút gyakoriságnak), de emellett utalások történnek a típuson belüli nevek arányára (a relatív gyakoriságra), kifejtve azok gyarapodását, illetve csökkenését, rávilágítva egyéb kideríthető tulajdonságaikra is (vö. 1957: 10).¹¹ Az 1970-es évektől aztán a névtani témájú szakmunkáknak lényegében természetes velejárója lett bizonyos névtani jelenségek vizsgálatánál a statisztikai mutatók használata: ezek által ugyanis az adott tanulmányokban, monográfiákban feltett kérdések nagyobb pontossággal voltak megválaszolhatók, s az így kapott eredmények megnyugtatóbb kiértékelése is lehetővé vált.

A névtudományban az új ismeretek feltárására a legalkalmasabb módszer az indukció (vö. PAPP L. 1970: 29–30). E módszerrel az egyedi esetektől kiindulva haladhatunk az általános törvényszerűségek megfogalmazása felé. Kiindulópontnak az induktív kutatói attitűdön belül mindenképpen a mennyiségi és minőségi analízist kell tekintenünk. Mennyiségi analízisen ugyanakkor nem a matematikai nyelvészetet¹² értjük, hanem azt a fajta statisztikát, amit a névtudomány már régtől fogva alkalmaz (vö. PAPP L. 1970: 30). E módszer elnevezéseként a kvantitatív nyelvészet terminust használják a kutatók (vö. KISS J. 2001: 135).¹³ „A statisztikától persze nem szabad csodát várni. Nem csodaszer ez, sokkal inkább szerény segítőtárs, amely a számok segítségével olyan összefüggésekre is felhívja a figyelmünket, amelyek egyébként rejtve maradnának előttünk” (PAPP L. 1970: 30). A mennyiségi analízis megállapításait ugyanis több ponton felülírhatja a minőségi analízis. „Ide tartozik mindaz, ami a számokkal nem fogható meg. Ezen a téren a legnagyobb a kutató szabadsága és a felelőssé-

¹¹ Az abszolút és relatív gyakorisági mutatók a helynevek rendszerszerűségét különbözőképpen láttatják. Míg az abszolút gyakorisági szám tulajdonképpen a teljes helynévrendszerhez, annak minden funkcionális-szemantikai, illetve lexikális-morfológiai típusához viszonyítja a vizsgált kategóriát, a relatív gyakorisági adatoknál viszont az adott helynévtípust tekintjük teljes rendszernek: azaz például a növénynévi elnevezéseket, a birtoklás kifejezését stb. Utóbbi alkalmazásakor tehát nem vagyunk tekintettel a teljes rendszerre, csak egyetlen kategóriára összpontosítjuk a figyelmünket.

¹² A matematikai nyelvészet az egyes nyelvi jelenségeket matematikai formába öltözteti, modellálja (vö. PAPP L. 1970: 28).

¹³ A statisztikai nyelvészet a nyelvi jelenségek mennyiségi viszonyaival és az azokból levonható következtetésekkel foglalkozik. Ezzel szemben a kvantitatív nyelvészet, noha szintén a nyelvi jelenségek mennyiségi analízisét tűzi ki célként, és az abból levonható törvényszerűségek feltárására fókuszál, az utóbbi évtizedekben kibontakozott matematikai tudományok (halmazelmélet, gráfelmélet, információelmélet) módszereit is alkalmazza, s ezáltal kvalitatív értékeket is képes a mennyiségi adatokhoz hozzárendelni (vö. KISS J. 2001: 135). Ez a fajta megközelítés pedig összhangban áll a PAPP LÁSZLÓ által megfogalmazott mennyiségi és minőségi kritériumok egyidejű alkalmazásával (vö. 1970: 30). Azt is meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a kvantitatív nyelvészet terminus kifejezetten megtévesztő, hiszen a fogalom éppenséggel a minőségi kritériumok mellőzését sugallja.

ge” (PAPP L. 1970: 30). Az effajta elemzési módszer azonban feltétlenül jó segítség lehet számunkra a feltárt tények elrendezésében, kiértékelésében.¹⁴

Azt a megállapítást, miszerint a helynévrendszerek nyelvi meghatározottságúak, azaz viselkedésük a nyelvi rendszer tényezőivel magyarázható, a fentiekben már kellőképpen hangsúlyoztuk. Az ott mondottakra építve pedig talán nem alaptalan az a feltevésünk sem, hogy a helynévrendszerekre is jellemző lehet a területi differenciálódás. Erre a kérdésre — mint korábban jeleztem — már több kutató is felhívta a figyelmet, ahogyan az is megfogalmazódott, hogy bármely korszak helynévrendszerének területi jellemzőit csakis a magyar nyelvterület egészére, valamennyi helynévfajára és névtípusra kiterjedő vizsgálat után ragadhatjuk meg a maga teljes valóságában (vö. ΤΟΤΗ V. 2002: 137).

Munkámban ennek a problémának a megválaszolására tesztek — a módszertani alapok kidolgozására is nagy hangsúlyokat fektetve — kísérletet, noha nem az egész magyar nyelvterület helynévkincsét tekintem át (pedig ezt az igényt fentebb magam is kiemeltem), hiszen erre egyetlen kutató egyetlen munkában aligha vállalkozhat. Úgy gondolom azonban, hogy az általam kialakított helynévi adatbázis(ok), valamint az abból levont nyelvi-névrendszertani következtetések nemcsak alátámasztják a helynévrendszerek területi differenciáltságának meglétét, hanem ennek vizsgálatához módszertani fogódzót is nyújtanak. E statisztikai eljárás segítségével a helynévrendszerekben jelentkező különbségek igazolhatónak látszanak, ez a körülmény pedig a névjárások kérdésében is fontos előrelépést hozhat.

2. A helynévkutatás számára alapvető feltétel az, hogy a kutató megfelelő mennyiségű adattal rendelkezzen. Az 1960-as években megindult országos helynévgyűjtés — amelynek fő célja Magyarország, illetve a magyar nyelvterület teljes helynévanyagának az összegyűjtése volt — eredményeként megszületett névadattárak rendkívül jól hasznosítható forrásanyagot szolgáltatnak a modern kori helynévrendszer vizsgálatához, s ezzel összefüggésben a névrendszerek területi differenciáltságának a feltérképezéséhez.

A következő fejezetekben kifejtendő problémakörök bemutatásához több helynévgyűjtemény anyagát is felhasználtam, a helynévi adatbázisom törzsanyagát azonban a Vas megye földrajzi nevei (1982) című gyűjtemény biztosította. Az adatbázis egybeállítását ugyanakkor abban a módszertani keretben, amelyhez én is alkalmazkodtam, minden esetben megelőzi egy úgynevezett adatfelvételi

¹⁴ A minőségi elemzés kritériumai a statisztikában az úgynevezett súlyozás módszerével ragadhatók meg. A súlyozás jelenségének fontosságát egy gyakorlati példával világíthatjuk meg: ha például két névrendszer statisztikailag kimutathatóan nagy mértékben hasonlít egymásra, ugyanakkor egymástól földrajzilag nagyon távol helyezkedik el, és egyéb kapcsolatra utaló körülményt (például migrációs hatásokat) sem tudunk feltárni köztük, a két névrendszer nagy valószínűséggel pusztán a véletlen következményeként mutat jelentős hasonlóságot. Éppen ezért az olyan jellegű minőségi kritériumokat, mint amilyen például a földrajzi környezet, a migrációs faktor vagy az idegen nyelvi hatás, súlyozó tényezőnek kell tekintenünk.

terv kidolgozása: ennek részeként tervezzük meg a statisztikai tevékenységünk egészét. Adatfelvételi terv híján a feldolgozó munka során téves információkhoz juthatunk, aminek eredményeként hibás döntéseket hozhatunk. Az alábbiakban ezért részletesen ismertetem azt a módszertani keretet, amelyben a további vizsgálataimat végzem.

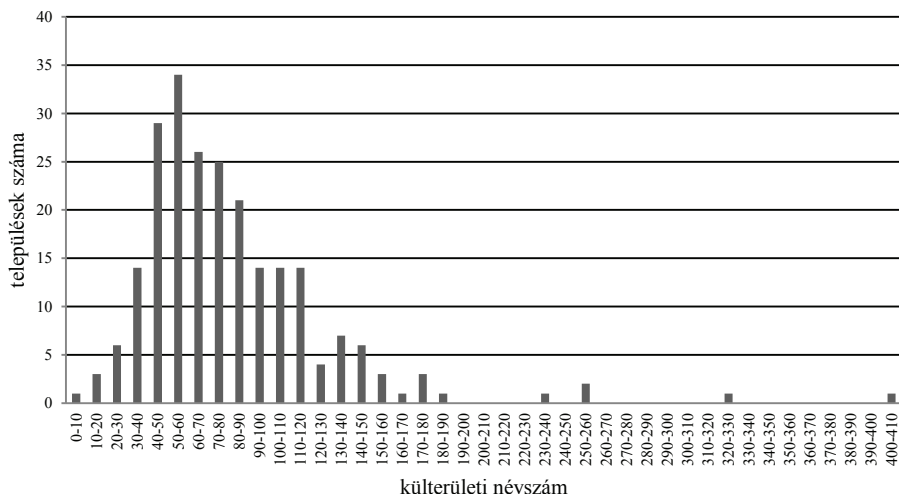
Az adatfelvétel megtervezésénél mindenekelőtt döntenünk kell arról, hogy az adatfelvétel a vizsgált statisztikai sokaság — ami a megfigyelés tárgyát képező egyedek összessége (vö. KÖRPÁS 1996: 8), jelen esetben tehát a helynévi adattárak anyaga — minden egységére kiterjedjen-e vagy csupán a sokaság megfelelő módon kiválasztott részére. Mindebből következően attól függően, hogy az adatbázisunk a sokaság mekkora hányadára terjed ki, beszélhetünk teljes vagy részleges felvételtől. Míg a teljes körű felvétel a vizsgált sokaság valamennyi egyedére kiterjed, addig a részleges felvétel a sokaságnak csupán egy kiválasztott részét öleli fel (vö. KÖRPÁS 1996: 13). Én magam a részleges adatfelvételi módszert használtam az adatbázis kialakításakor. Ezt a módszert vagy végtelen elemszámú, vagy pedig véges, de nagy elemszámú sokaság esetén szokás alkalmazni. Munkám témájából és jellegéből fakadóan ez az eljárás tűnt megalapozottnak, így adatbázisomban nem a teljes magyar nyelvterület, sőt még csak nem is Vas megye teljes helynévi állományával dolgoztam, hanem annak csupán egy részével, egészen pontosan 135 körületekintően megválasztott település helynévi anyagával.

Adott kérdések statisztikai megközelítése során a részleges adatfelvételnek két jellegzetes típusát különíthetjük el: a reprezentatív, valamint a monografikus felvételt. Monografikus adatfelvételi eljárásról akkor beszélünk, ha munkánk a sokaság egyetlen vagy pedig néhány kiemelt egyedével foglalkozik behatóan (vö. KÖRPÁS 1996: 14), így kifejezetten hasznosnak mutatkozik egyes kiugró esetek tanulmányozásakor. Az olyan jelenségek vizsgálatára például, amikor valamely településen a helynévadási mintákat alapvetően befolyásoló idegen nyelvi vagy éppen migrációs hatásokkal számolhatunk, a monografikus megközelítést sikerrel alkalmazhatjuk. Reprezentatív (mintavételes) adatfelvételnek hívjuk ezzel szemben a részleges felvételnek azt a fajtáját, amelyben a megfigyelésbe vont részsokaság kiválasztása meghatározott módszerek alapján történik, s az így kiválasztott adatok hűen tükrözik az egész rendszert. A jelenséghatárok, illetve a névjárások esetleges meglétének tisztázásához ez az eljárás tűnik a célszerűbb választásnak.

A megfigyelt sokaság egészét alapsokaságnak nevezzük (vö. KÖRPÁS 1996: 14), ami az itt alkalmazott keretek között Vas megye helynévi állományát jelenti. Az alapsokaságból kiválasztott részsokaságra a szakirodalom a mintasokaság terminust használja. A mintasokaságot munkámban a külterületi nevek képezik. Ez a döntésem azzal van összefüggésben, hogy a belterületi neveket (főleg az utcaneveket, illetve általában a közterületek neveit) — minthogy ezek többségükben a hivatalos névadás eredményei, tehát nem természetes névadási gyakorlat áll mögöttük — meghatározza az emlékeztető, illetve a konvencionális funkció,

ami kevésbé (vagy egyáltalán nem) áll motivációs kapcsolatban a denotátummal. A belterületi nevek vizsgálata ezért a névrendszertani elemzés eredményeit torzíthatja, s leginkább az elkülönített vizsgálatoknak lehet velük kapcsolatban létjogosultsága. Mivel úgy láttam, hogy az általam feltárni kívánt problémakör szempontjából ez kevésbé mutatkozik „hasznos” névkincsnek, a belterületi nevektől itt eltekintettem, s csak a külterületi névkincset használtam fel a felvetett kérdések megválaszolásához.

A leíró statisztika szerepe az, hogy a mintán lemerő változókat jellemezze. A változók a mindenkori értékek, melyek a helynévrendszerek vizsgálatában általában gyakorisági számadatokként jelentkeznek (például bizonyos szerkezeti típusok gyakoriságára mutatnak rá egyes települések helynévállományában), vagy pedig adott jelenségek számszerű előfordulásait jelzik (például azt, hogy adott településen hány külterületi nevet ismernek a névhasználók). Ha ez utóbbi esetre vonatkozóan valamely megye vagy éppen járás átlagos külterületi névanyagát akarjuk meghatározni, a változókat egyenlő intervallumokra bontjuk fel, és megnézzük, hogy az egyes intervallumokba eső egyedek milyen gyakorisággal fordulnak elő. Vas megye esetében egy 10-es intervallummal rajzolt skálán például a következő hisztogramot¹⁵ kapjuk.

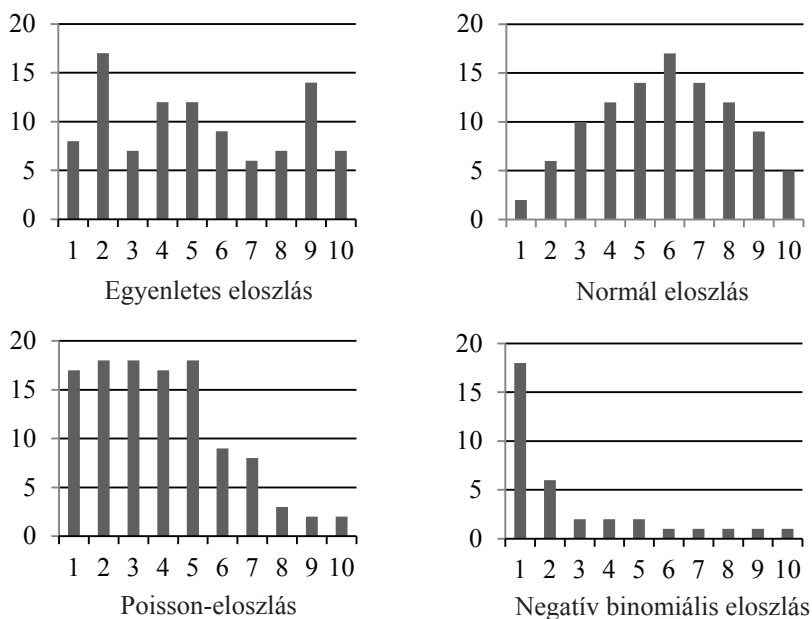

1. ábra: A külterületi helynevek számának településenkénti megoszlása Vas megyében

¹⁵ A hisztogram a változó eloszlását mutatja olyan módon, hogy a változó elemeit egyenlő nagyságú intervallumokra osztja (vö. KÖRÖSI 1996: 49–50), azaz jelen esetben a hisztogramunk megrajzolásakor a külterületi névszámokat tízes növekedési csoportokra osztjuk fel (x tengely), s megnézzük, hogy hány településen adatolható 0–10, 10–20 stb. darab külterületi név (y tengely). Így leolvasható az adatokat a hisztogramról például azt láthatjuk, hogy 29 olyan település van Vas megyében, amelynek külterületi névszáma 40 és 50 közé esik.

Ahhoz, hogy megállapíthassuk a mintasokaságunkat, azaz kiválasszuk a céljainknak leginkább megfelelő, vagyis a vizsgálandó településeket, a fenti hisztogramot vesszük alapul. Látható, hogy a hisztogram végén a járások központi településeinek a külterületi névszáma kilengést mutat: egyrészt például Szombathelyé, ahol a külterületi névszám 409, vagy Kőszegé, ahol a nevek száma 328, másik szélső pólusként pedig Ólmod település mindössze öt külterületi neve szintén különállást jelez. Az elemzésbe bevont települések névanyagának meghatározásakor ezektől a valamilyen tekintetben szélsőséges adatoktól eltekintve célszerű megállapítanunk az átlagos külterületi névszámot.

A változók jellemzésére használt statisztikai mérőszámok alapvetően két csoportba oszthatók: helyzetre és szóródásra vonatkozó mérőszámokra. A helyzet meghatározására a legegyszerűbb módszer az, ha a minta átlagát határozzuk meg. Ehhez azonban tudnunk kell, hogy a mintánk milyen eloszlást mutat. A szakirodalom több eloszlástípust különböztet el: egyenletes, illetve normál eloszlást, a Poisson-eloszlást, valamint a negatív binomiális eloszlást. Ezeknek az eloszlásoknak a bemutatására lássunk néhány hisztogramot, melyek fiktív adatokat jelenítenek meg, s csupán a szemléltetést szolgálják!

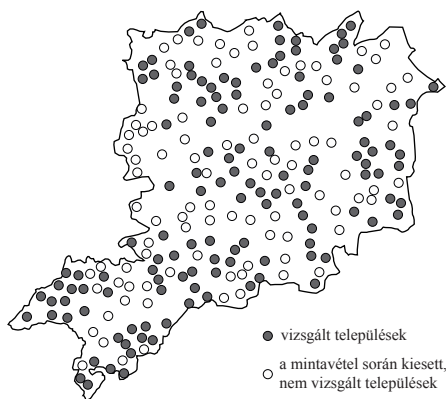

2. ábra: Jellegzetes eloszlásokat bemutató hisztogramok

A problémát az okozza, hogy átlagot csak úgynevezett normál eloszlású minták esetében számolhatunk. Minthogy azonban a mi mintánk nem normál eloszlást mutat, egy másik helyzetre vonatkozó mérőszámot érdemes használnunk: a mediánt. A definíció szerint a medián egy változó nagyság szerinti középső értéke (vö. FALUS-OLLÉ

2008: 154–157, KÖRPÁS 1996: 57–63), s alkalmas arra, hogy általa bármely nem normál eloszlást mutató minta középső értékét jellemezzük. Mediánt úgy kapunk, hogy az elemeket sorba rendezve kikeressük azt az elemet, amelyik pontosan középen van. Megvizsgálva a külterületi névszámokat bemutató hisztogramot esetünkben ez a szám 71. E számot könnyedén kiszámíthatjuk Excelben is, a medián kiszámítása ugyanis már eleve mentett függvényként használható ebben a táblázatkezelőben.¹⁶

A középérték meghatározása a szóródás szempontjából lényeges. Mielőtt azonban a szóródás fogalmát definiálnánk, szükséges a variancia terminusnak a bevezetése: a variancia ugyanis azt mutatja meg, hogy az egyes elemek átlagosan mennyire térnek el a mintaátlagtól. Ebből már meghatározhatjuk a szórást, mely a variancia négyzetgyöke (vö. KÖRPÁS 1996: 69–74),¹⁷ így esetünkben a szórás 34. Ennek a számnak a kiszámítási módja szintén szerepel az Excel alkalmazásai között, így ez meglehetősen egyszerűen megállapítható. A kapott értéket, tehát a 34-et adjuk hozzá a már korábban kiszámolt középértékünkhöz (tulajdonképpen a 71-hez), valamint vonjuk ki belőle (tág szórási érték), s máris megkapjuk a reprezentatív mintánkat, vagyis a vizsgálatainkba bevonandó települések csoportját: azokra a településekre kell tehát koncentrálnunk, amelyek 37–105 külterületi nevet számlálnak. A fent részletezett mintavételi módszer alapján elemzésre kiválasztott településeket a 3. ábrán látható térkép szemlélteti.

3. ábra: A vizsgálatba bevont, illetve a mintavétel során kiesett települések elhelyezkedése Vas megyében

¹⁶ Ha az átlagot vesszük, az 77-es értéket ad, mely szintén egy Excelben használható művelet: kiszámítási módja a vett értékeink számtani közepe, tehát a külterületi névszámok összegét elosztjuk a települések számával. A medián (71) és az átlag (77) különbségéből pedig az látszik, hogy a mintánk nem normál eloszlású. Ha az lenne, akkor az átlag és a medián értéke egybeesne, vagy legalábbis közel hasonló értéken állna.

¹⁷ A szórás a valószínűségi változó várható értéke körüli ingadozás, jele D (vö. SOLT 2010: 212). A szórást a névtani vizsgálatokban arra használhatjuk fel, hogy meghatározzuk, mennyi az a megengedett kilengés, ami két vagy több összevetendő minta esetében megengedhető. Ezzel a módszerrel képet alkothatunk egyes régiók helynévadási mintájáról is.

3. Az egyes települések helynévadási mintáit a HOFFMANN ISTVÁN által kialakított helynévelemzési modell (1993a) mentén határozhatjuk meg olyan módon, hogy az adott települések külterületi neveit elemezzük a már jól ismert modell kategóriarendszerével. Az elemzés eredményei lesznek a statisztikában ismérvértékeknek nevezett számok (vö. KÖRPÁS 1996: 36), melyek egy-egy jelenség gyakoriságát adják meg. A kapott eredményeket aztán úgynevezett gyakorisági táblázatba foglaljuk. A táblázat mezőit a HOFFMANN-féle elemzési modellhez igazítottam, azaz a helynevek szerkezetében fellelhető lexikális-morfológiai jellegzetességeket funkciók (funkcionális-szemantikai kategóriák) szerint csoportosítva vizsgáltam. Az így kapott gyakorisági számokkal, mutatókkal dolgoztam a későbbi összehasonlító elemzések során.¹⁸

4. Egy-egy jelenség, tulajdonképpen helynévi szerkezet bizonyos funkciókban való jelentkezése, s ezek településenkénti összehasonlítása rendkívül informatív eredményeket mutathat. A helynévrendszerek összehasonlítása kapcsán fontos részeredményekre juthatunk az effajta vizsgálati módszert használva, s nem utolsósorban egy ilyen jellegű analízis az egyes jelenségek elterjedtségét, illetőleg az e mögött húzódó nyelvi és nyelven kívüli okokat is segíthet feltárni. Az ilyen irányú vizsgálatok esetében az a célunk, hogy egy adott funkcióban jelentkező helynévi szerkezet gyakorisági mutatóit térképre vetíthessük. Ez az eljárás számos ponton hasonlít a BÁRTH M. JÁNOS által bemutatott, VARGHA FRUZZSINA SÁRA és VÉKÁS DOMOKOS által kialakított számítógépes nyelvészeti technológia módszeréhez, a helynevek elterjedtségét ábrázoló térképes megjelenítéshez (vö. 2006: 207–216). Az Olló névre keresztelt szoftver névfajták szerint végzi el a mikrotoponimák térképes megjelenítését, a névfajták szerinti csoportosítást pedig szintén HOFFMANN ISTVÁN műve alapján állították össze a fejlesztők, így a csoportosítás alapját a víznevek, tájnevek, domborzati nevek, határnevek stb. alkotják (vö. BÁRTH 2006: 211). A szoftver emellett alkalmas névszerkezetek elterjedtségének a bemutatására is (i. m. 215).

Az általam alkalmazott módszer az itt említettől több tekintetben is eltér. Én ugyanis nem a névfajták szerinti csoportosítást, hanem a helynevekben fellelhető szerkezeti jellegzetességeket vettem alapul a gyakorisági eredmények térképre vetítése során. Emellett az adott helynévi szerkezet gyakoriságára, megterheltségére is tekintettel voltam: az adott névszerkezetnek tehát nem csupán a földrajzi előfordulását, hanem egyszersmind a megterheltségi fokát is jeleztem a térképen. Ez utóbbi megoldás szintén hasonlóságot mutat a VARGHA FRUZZSINA által kiala-

¹⁸ A statisztikai mutatók kialakításában lényeges szempontként szokás figyelembe venni azt, hogy a vizsgált korpusz adatai közül azoktól, amelyek kevésbé jellemzik a névrendszerünket, azaz alacsony gyakorisággal jelentkeznek, eltekintünk (vö. Póczos 2010: 51). Munkámban azonban a későbbiekben egy olyan statisztikai összehasonlító analízist használok, amelyben nem jelent problémát az adott helynévi szerkezetek ritka előfordulása, ezáltal pedig azokkal a kategóriákkal is számolhatunk, amelyekhez kis gyakorisági számokat rendelünk.

kított, nyelvjárási adatokat megjelenítő térképes módszerrel (vö. VARGHA 2008: 77–84, 2010: 225). Ez az eljárás véleményem szerint egyszerűségéből, átláthatóságából és adekvátságából fakadóan is megfelelő módszer lehet egy-egy jelenség, helynévi struktúra elterjedési vonalának megrajzolására, minthogy az egyes helynévi szerkezeteket külön-külön szemléltetve, azok gyakoriságát színárnyalattal jelölve szemléletes és átlátható térképlapok elkészítését teszi lehetővé.

E térképlapok mindegyikén egy-egy jelenségre, helynévi szerkezetre koncentrálnunk. Ilyen módon azt is bemutatathatjuk, hogy egyes jelenségek elterjedtségének milyen földrajzi objektumok szabnak határt, de több más lényeges körülményt is felderíthetünk általuk. E módszerrel tehát a jelenséghatárok rajzolhatók meg. Az előnyök mellett azonban fel kell hívnunk a figyelmet egy eléggé szembeötlő problémára is: a térképlapokon megmutatkozó jelenségek határai előreláthatóan nem esnek egybe, sőt egyes esetekben egymástól teljesen függetlenül mozognak. Ez megoldandó gondként merül fel a nyelvjárási jelenséghatárok kapcsán is, ám ott a dialektometria adott kellően informatív választ a felvetődő kérdésekre. A névtanban ugyanakkor egyelőre nem találkozunk ilyen jellegű megközelítésekkel.

5. A különböző tudományágakban az 1950-es évektől jelentkezik igény egy olyan összevető módszerre, amelynek segítségével képet alkothatunk komplex jelenségekről. Nem véletlen talán, hogy a kérdés ilyen típusú megközelítésével elsőként a biológusok szembesültek különböző populációk összehasonlításakor: jellemző problémaként merült fel ugyanis az egyes fajok klasszifikációja során az, hogy bizonyos jelenségek elterjedési vonala, intenzitása nem mutatott azonosítást. PIRIE ezt a problémát már előre látva úgy foglalt állást egy 1937-es tanulmányában, hogy magát az életet, az élet nem lehet egy-egy jelenség variációjára által definiálni (idézi BRAY–CURTIS 1957: 328). Mivel az adott populációkban megfigyelhető jelenségek elterjedési vonala nem esett egybe, megnőtt az igény egy olyan összehasonlító módszer kidolgozására, amely több tulajdonság egyidejű összevetését teszi lehetővé több populációban vagy társulásban. Több összehasonlító elemzés született az ilyen jellegű probléma megválaszolására: itt említhető meg a SØRENSEN-féle hasonlósági analízis (1948), a MORISITA- (1959), a HORN-féle összehasonlító modell (1966) vagy a BRAY–CURTIS-féle modell (1957). Az említett összehasonlító módszereket eredményességüket illetően több tekintetben is összevetették: H. WOLDA (1981: 296–302), illetve STEPHEN A. BLOOM (1981: 125–128) egy-egy tanulmányukban világítottak rá ezeknek a modelleknek az előnyeire és a hátrányaira. BLOOM arra a következtetésre jutott, hogy a közösségek, illetve egyéb jelenségek összehasonlító analízisére leginkább a BRAY–CURTIS-féle modell alkalmas, noha ez a módszer is rejt magában hibalehetőségeket (1981: 127).

Az értékeléseket, a modellek előnyeit és hátrányait mérlegelve úgy döntöttem, hogy a helynévrendszerek összehasonlítására a BRAY–CURTIS-féle indexet alkalmazom. Ezt a módszert J. ROGER BRAY és JOHN T. CURTIS dolgozta ki 1957-

ben. Módszerük lényege az, hogy az egyes jelenségek gyakoriságával dolgoznak, létrehozva ezáltal úgynevezett összehasonlítható gyakorisági sorokat, majd a kapott értékeket egy általuk meghatározott indexszel összevetve kialakítanak egy hasonlósági mátrixot, melyben a megállapított hasonlósági fok 0–1-ig tartó értékeket vehet fel. Minél kisebb a hasonlóság, a kapott számérték annál inkább közelít a nullához; az egyes érték felé közeledve pedig a két jelenség egyre nagyobb mértékű hasonlóságokat mutat (vö. BRAY–CURTIS 1957: 327–330). A hasonlósági értékeket felvonultató mátrixnak a kiértékelése többféleképpen történhet: felhasználható többek között a jelenségek térbeli megjelenítésére, ha az adatokat egy eljárás során X, Y és Z koordinátákká konvertáljuk (1957: 334–338). Emellett bizonyos fajok, jelenségek rokoni fokának megállapítására is biztos támpontot nyújt: ebben az esetben úgynevezett fa modell is készíthető a kapott eredményekből. Harmadsorban pedig térképes megjelenítésre is lehetőségünk nyílik általa. Ezen eljárások gyakorlati alkalmazására a további fejezetekben mutatok példát.

A kérdés (és a lehetséges módszertani keretek) kapcsán nem hagyhatók figyelmen kívül a dialektometria eredményei sem. E kifejezést JEAN SÉGUY használta elsőként olyan térképlapok kapcsán, amelyek adott nyelvjárási atlasz alapján számszerűsítve mutatják a szomszédos települések közti nyelvi távolságot (SÉGUY 1973, CHAMBERS–TRUDGILL 1998: 137–140). A legújabb, a nyelvi távolság mérésére alkalmas módszer LEVENSZTEIN algoritmusának a használatán alapszik, amelynek a segítségével térképlaponként haladva páronként vethetjük össze a kutatópontok adatait. Erről a módszerről részletesebben HEERINGA (2004), valamint GOEBL (2006) munkájában olvashatunk. A dialektometria módszerét a magyar nyelvjárási adattárakra VARGHA FRUZSINA SÁRA és VÉKÁS DOMOKOS alkalmazta (2009). Ez a hasonlósági mátrix alapú összehasonlító módszer nagyban hasonlít a BRAY–CURTIS-féle összevető analízisre is. Mind LEVENSZTEIN, mind a VARGHA–VÉKÁS-féle összehasonlító módszer azonban alapvetően dialektológiai irányultságú, emiatt a névrendszerek összehasonlítására talán kevésbé lehet alkalmas. Igaz persze, hogy a helynévkincs, valamint egyes helynévi lexémák elterjedtsége vizsgálható az előbb említett eljárással, mégis az e módszerrel a helynévkincsből levont következtetések csupán a nyelvjáráskutatás eredményeit gazdagíthatják tekintve, hogy a háttéradatbázis az egyes helynévi lexémák előfordulási gyakoriságát tartalmazza, s a helynévi szerkezetekre csak közvetetten van tekintettel. Az is megnehezíti e módszernek a névrendszerek területi jellemzőit feltárni kívánó vizsgálatokban való alkalmazását, hogy nem a teljes névrendszert, azaz annak a létező összes kategóriáját veszi számításba. Mivel ez a program alapvetően és szándékai szerint a nyelvjáráskutatást szolgálja, a fenti megállapítások semmiképpen sem kritikaként merülhetnek fel a szoftverrel szemben, csupán azt segítenek megvilágítani, hogy miért tartottam fontosnak egy olyan összehasonlító analízis kidolgozását, amely a névadás teljes spektrumát, a létező összes helynévi szerkezetet figyelembe veszi.

A névrendszerek összehasonlítása során a HOFFMANN ISTVÁN által kialakított helynévelemzési modell funkcionális-szemantikai és lexikális-morfológiai kategóriáit alapul vevő gyakorisági mutatókat a BRAY–CURTIS-féle összehasonlító analízisnek vetettem alá, s az összehasonlításhoz az R nevű statisztikai programot használtam fel. Összevetve az egyes településeket egy összehasonlító mátrixot kaptam, aminek a segítségével megállapíthattam az egyes települések hasonlósági fokát. A kapott adatok térképre vetítésével pedig elméletileg és reményeim szerint a gyakorlatban is kirajzolódhatnak a névjárások határai. Természetesen a névjárásokra vonatkozó kijelentésnek az egész névrendszerre vonatkozóan csak akkor lehet létjogosultsága, ha a teljes magyar helynévkincs feldolgozása után vetítjük térképre a jelenségek izoglosszáit, és húzzuk meg általuk a névjárások határait. Munkámban tehát csupán egy módszertani lehetőséget mutatok be, ami megítélésem szerint egy ilyen nagyszabású vállalkozáshoz jól hasznosítható, ám a teljes névkincs ilyen jellegű analízisére természetesen több okból sem vállalkozhatom.

2. A helynévrendszerek területi differenciáltságát meghatározó tényezők

A lexikális-morfológiai és a szemantikai helynévmodellek területi jellemzőit meglehetősen sok nyelvi és nyelven kívüli faktor befolyásolhatja. E tényezők között említhetjük meg a természetes földrajzi környezet hatását, de itt számolhatunk a mesterségesen kialakított környezet befolyásoló szerepével is (ez utóbbival összefüggésben elég csupán az úthálózat szerepére utalnunk, mely a települések közötti kapcsolat biztosításával hídként köt össze vidékeket). A földrajzi tényező mellett a migrációs folyamatok, illetőleg az idegen nyelvi környezet is többféleképpen befolyásolhatja az adott térségben használatos névmodelleket. Az itt következő fejezetben a névrendszerek hasonlóságait és eltéréseit befolyásoló tényezőket veszem sorra, és esettanulmányokon keresztül mutatom be azt, hogy ezek milyen módon lehetnek hatással az egyes vidékek helynévmodelljeinek sajátosságaira.

2.1. A földrajzi környezet névrendszereket befolyásoló szerepe

A névrendszerek területi különbségeit előidéző földrajzi körülmények bemutatásához előzetes kiindulópontként azt a BENKŐ LORÁNDTól származó gondolatot kell felidézelnünk, amely szerint egy adott területen „minél nagyobbak és sűrűbben előfordulók az érintkezést hátráltató természeti akadályok (pl. nagy hegyek, erdők, tavak, mocsarak, pusztaságok, sivatagok stb.), annál erősebben érvényesül a nyelvi elkülönülés. Mindezeknek az ellenkezője (jó útviszonyok stb.) természetesen a nyelvi egységesülést segíti elő.” (1957: 25; a nyelvi egységesülést és elkülönülést befolyásoló nyelven kívüli tényezőkhez részletezően lásd még BENKŐ 1988: 213–216 is). Ezt a gondolatot alapul véve elsőként földrajzilag jól elkülönülő térségek helynévrendszereit hasonlítom össze, előfeltevésként ugyanis arra számítok, hogy e nyelven kívüli különbségek hatásai a névrendszerben is megmutatkoznak, nyomot hagynak. A földrajzi környezet helynévrendszerekre gyakorolt hatásának a vizsgálatakor ezen az általános tanulságon túlmenően arra is kíváncsiak lehetünk, hogy miként terjednek egyes nyelvi-névtani jelenségek, s az esetlegesen kitapintható jelenséghatárok vonalát meghatározzák-e valamilyen módon a földrajzi objektumok. E kérdés megválaszolásához egy megyényi területet választottam vizsgálataim alapjául, ahol reményeim szerint a településenkénti összehasonlító módszer segítségével a névrendszer különbségeinek a háttérben azokra a földrajzi akadályokra is rámutathatunk, amelyek gátat szabnak egyes helynévadási minták elterjedésének. Az itt következő két alfejezetben e két vizsgálat eredményeit mutatom be részletezően.

2.1.1. Helynévrendszerek összevető vizsgálata — csíki, Veszprém és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei névkorpuszok alapján

1. A földrajzi környezet nyelvi elkülönülést vagy egységesülést előmozdító szerepét a helynevek körében elsőként három térség helynévadási szokásain keresztül vizsgálom. Választásom három jól elkülöníthető régió 3-3 településének mikrotoponímiai anyagára esett: a felcsíki, a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei Fehérgyarmati és a Veszprém megyei Veszprémi járás 9 településének közel 2400 helynévi adatát tekintem át a korábban bemutatott HOFFMANN ISTVÁN-féle helynévelemzési modell (1993a) felhasználásával. A névanyag összehasonlításában a csíki térségből Karcfalva, Csíkcsicsó és Csíkmadaras névkincsét (1090 név) dolgoztam fel CSOMORTÁNI MAGDOLNA gyűjtését alapul véve (1997, 2005), a Veszprémi járásból Bakonybél, Hárskút és Szentgál névanyagát (776 név) tekintettem át a Veszprém megye földrajzi nevei (VeMFN. 4.) című gyűjteményes kötet alapján, valamint a Fehérgyarmati járásba tartozó Botpalád, Kispalád és Magosliget névállományából (445 név) készítettem adatbázist KÁLNÁSI ÁRPÁD gyűjtésére (1984) alapozva. Ezeknek a gyűjteményeknek csak az élőnyelvi névanyagára vonatkozóan végeztem el a vizsgálatokat, a történeti neveket — minthogy azok torzítanak a vizsgálati eredményeket — nem emeltem be az adatbázisba. Munkám szinkrón szemléletéből ez természetszerűen következik is. E térségek területileg jól elkülönülő egységeket alkotnak, emiatt — előfeltevésem szerint — kifejezetten alkalmasak lehetnek arra, hogy általuk a földrajzi környezetnek a jelenségek elterjedését befolyásoló hatását tanulmányozzuk. A magyar nyelvterület e távoli régiói kapcsán jó esélyekkel tételezhetjük ugyanis fel azt, hogy a számottevő távolság következtében a helynévmintákban is eltérések mutatkoznak.¹

2. A következőkben mindenekelőtt azt vizsgálom meg, hogy az említett, a magyar nyelvterület különböző részein fekvő települések helynévrendszereiben funkcionális-szemantikai, illetve lexikális-morfológiai síkon milyen szembetűnő eltérésekre bukkanhatunk.

2.1. E vizsgálati eredmények bemutatását megelőzően fontosnak gondolom azonban azt is, hogy a három térség itt vizsgált településeinek *n é v s ű r ű s é g i v i s z o n y a i t* röviden ismertessem, ez a körülmény ugyanis szintén fontos jellemzője egy-egy helynévrendszernek. A névsűrűség egy adott területre eső helynevek számszerű mutatója (vö. NYÍRKOS 1993: 244). Egy terület névsűrűségét több tényező befolyásolhatja: a földrajzi környezet, a terület változatossága, a település kora, mérete, kiterjedése, népsűrűsége, az ott lakók foglalkozása egy-

¹ Meg kell azonban azt is jegyeznünk, hogy e területek helynévrendszereiben nemcsak a földrajzi faktor elkülönítő szerepe, hanem az esetleges idegen nyelvi, valamint migrációs tényező is érzékelteti hatását: Felcsík területén ugyanis bizonyos mértékű román, a Veszprémi járásban pedig német hatással számolhatunk. Migrációs tekintetben a Veszprémi járás esetében a németek kitelepítése után a helyükre költöztetett magyar lakosságnak a névmintái fejthettek ki modellhatást.

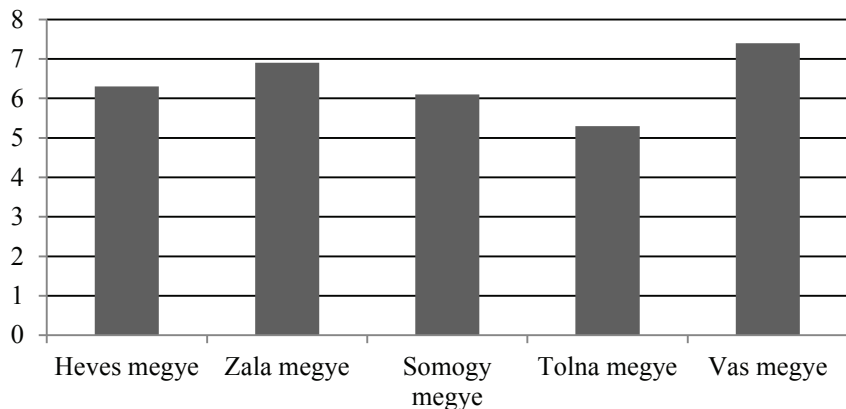
aránt szerepet játszhat ebben, de említést érdemel e tekintetben az a körülmény is, hogy az adott település közlekedési és kereskedelmi szempontból mennyire fontos csomópont (vö. KISS L. 1985: 364, KIVINIEMI 1990: 35, 206–226, NYIRKOS 1993: 244, HOFFMANN 2015: 378–379, 381). Az általam elemzésre kiválasztott három térségből a csiki régióban 8,6 nevet számlálhatunk négyzetkilométerenként, ugyanez a mutató 9,6 név/km² a Fehérgyarmati járásban, a Veszprémi járásban pedig 6,8 név/km²-es névsűrűség mutatkozik.

Általános tétel a névsűrűségi kérdésekkel foglalkozó szakirodalomban, hogy a földrajzi környezet alapvető befolyással bír a tárgyalt jelenségre: minél változatosabb egy terület földrajzi képe, annál nagyobb névsűrűségre számíthatunk. Ezt arra az egyszerű, logikusnak tekinthető megfigyelésre alapozhatjuk, hogy minél több tereptárgy, objektum van egy területen, annál többet lehet névvel megnevezni (vö. KIVINIEMI 1990: 35, KOVÁTS D. 1997: 301, HALMOS 2013: 4).² Ezen a gondolaton továbbhaladva több kutató úgy véli, hogy a hegyvidéki területeken minden bizonnyal magasabb névsűrűséggel, míg az alföldi területeken alacsonyabbal számolhatunk (KISS L. 1985: 364–365, HALMOS 2013: 4). Hasonlóan vélekedik a kérdésről INCZEFI Géza is, aki egyik írásában úgy nyilatkozik, hogy „a nevek száma [...] a reális szükségleten alapul, és azt a tájékozódás lehetősége (ez a tájtól függő) és szüksége (ez a tájékozódó ember igényétől függő) határozza meg” (1966: 206). Egy-egy terület névsűrűségi mutatója önmagában azonban kevésbé értékelhető, azt más területek névsűrűségi mutatóival összevetve érdemes vizsgálni. A saját vizsgálati eredményeim ismertetését megelőzően ezért lássunk néhány, más munkák eredményeire támaszkodó, megyei összevetést (lásd ehhez a 4. ábrát)!³

A megyei összevetések alkalmával a névsűrűségi mutatók vizsgálatakor szignifikáns különbséget nem fedezhetünk fel. Egyedül a tolnai névanyag mutat valamelyest alacsonyabb egy négyzetkilométerre eső névszámot. Ezek az adatok ugyanakkor éppen amiatt érdekesek, mert az adott megyén belül egyes járások névsűrűségi mutatói kiugróan magas értékeket képviselnek: Heves megyében az átlagos névsűrűségi mutató 6,3 név/km², s ehhez a Füzesabonyi járás adata (6,7 név/km²) közel áll, de az Egri járás csaknem másfélszeres 9,4 név/km²-es névsűrűséggel jellemezhető, s ezt a különbséget a kutatók a járás földrajzi tagoltságával magyarázzák (vö. ehhez KISS L. 1985: 364).

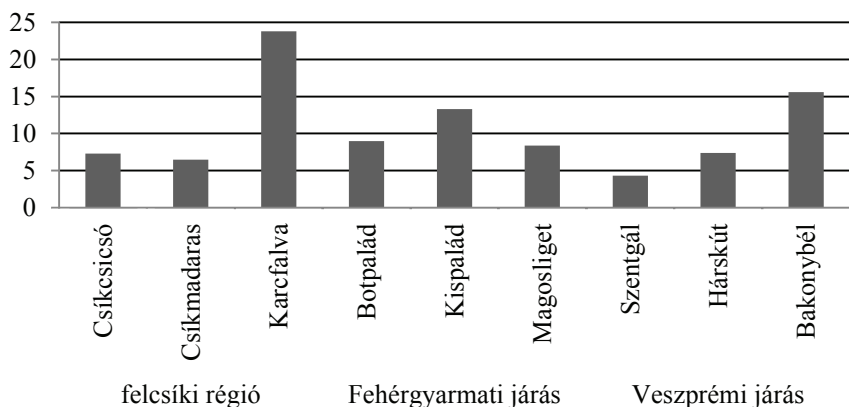
² KOVÁTS DÁNIEL Sárospatak helynévkincsének vizsgálatakor megállapítja, hogy egy adott korban (vizsgálata az 1800-as évek második felére irányul) a határ 84%-a összefüggő tavak, illetve nádas, legelő, rét és erdő volt, s itt a nevekkal való differenciálás igénye kevésbé mutatkozik meg a névanyagban; a szőlőhegyeken és a szántóföldeken — az akkori terület 14%-án — viszont annál erőteljesebben jelentkezik ez a törekvés. Éppen ezért a területen belül a névsűrűség erősen ingadozik (KOVÁTS D. 1997: 301).

³ A diagram adataihoz a saját adatbázisom mellett az alábbi forrásokat használtam: VARGA M. 1981: 159, KMFN. 8, KISS L. 1985: 364, HAJDÚ 1973: 32, 1987: 376, GAÁL-KÖSZEGI 1984: 58–67.

4. ábra: Néhány megye átlagos névsűrűségi mutatója (név/km²)

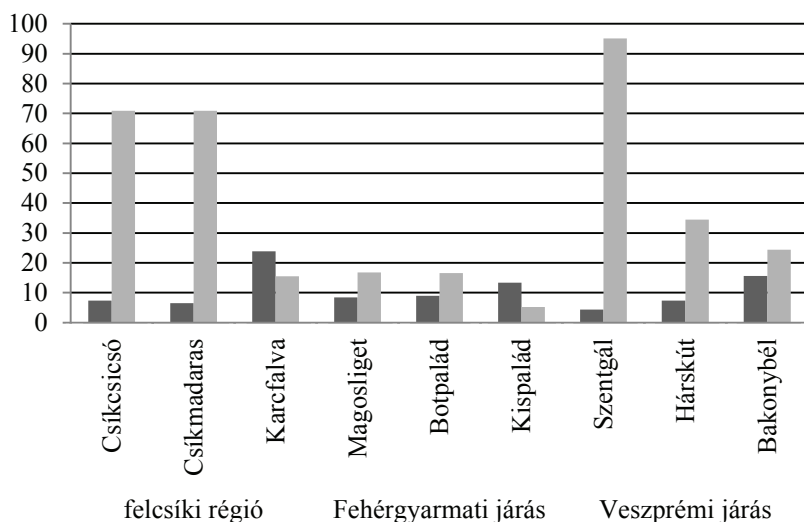
Az eddigi névrendszertani vizsgálataim is azt mutatják, hogy a megyei átlagok elfedhetnek bizonyos, a névsűrűségi viszonyok tekintetében nagyon is lényeges különbségeket, sajátosságokat. Éppen ezért, illetőleg amiatt, hogy az egész munkám települések névrendszereinek összevetésére épít, fontosnak tartottam a vizsgált három térség adatait külön-külön, tehát településenként áttekinteni.⁴ Az alábbi diagramon az általam feldolgozott kilenc település névsűrűségi jellemzőit mutatom be, régiók szerint elkülönítve.

5. ábra: A vizsgált települések helynévsűrűségi mutatói (név/km²)

⁴ Egyik írásában HOFFMANN ISTVÁN is említést tesz az egy nyelvterületen belüli nagyfokú névsűrűségi ingadozás lehetőségéről. A finn kutatási eredményeket ismertetve arra hívja fel a figyelmet, hogy az 1750-es években Finnországban a mai népesség alig egytizede élt, s a vizsgált időszak első 50 évében a művelés alá vett földterület megkétszereződött. Ez a fejlődés azonban területileg igen egyenetlenül ment végbe, amit pontosan tükröz a mai finn helynévsűrűség is, hiszen a 6–9 név/km² átlagérték igen nagy szóródást mutat: van olyan hely, ahol ez a mutató 24 név/km², de van olyan is, ahol csupán 1,5 (1990: 158, de lásd még ehhez KIVINIEMI 1990).

A településenkénti összevetések egyértelmű különbségeket hoztak a felszínre a névsűrűséget illetően. Több kutató felvetette már a korábbiakban is, hogy a települések nagysága és a névsűrűsége fordított arányban állhat egymással (vö. HANKUSZ 2015: 64–66, NAGY M. 2013: 12). Ezt az összefüggést a vizsgált kutatópontok adatai is alátámasztják: a felcsiki régióból Karcfalva, illetőleg a Fehérgyarmati járásból Kispalád település az adott térség legkisebb települése, névsűrűségi mutatójuk pedig a térségeiken belül a legmagasabb. A település mérete és a névsűrűség relációját leghatározottabban talán a Veszprémi járás településein láthatjuk megmutatkozni: itt a három kiválasztott település különböző nagyságú területen fekszik, s a települések nagyságának növekedésével csökken a névsűrűségük. Mindez természetesen fordítva is igaz: minél kisebb területen fekszik a település, a névsűrűsége annál nagyobb számot ad. Ezt az összefüggést szemléltetem az alábbi ábrán.

6. ábra: A település nagyságának (km²; világos színű oszlop) és névsűrűségének (név/km²; sötét színű oszlop) összefüggései

Több kutató is említést tesz arról a már korábban is felidézett összefüggésről, miszerint a földrajzilag tagolt területek névsűrűségi mutatói magasabbak, mint a sík területekéi (KISS L. 1985: 364–365). A Fehérgyarmati járás három településének adatai azonban ennek bizonyos mértékben ellentmondani látszanak: ez a terület ugyanis teljesen sík, s kevésbé tagolt. Tagoltsága legfeljebb a mesterségesen létrehozott csatornáknak nyilvánul meg, itt mégis viszonylag magas névsűrűségi adatokat találunk. KISS LAJOS is úgy vélekedik, hogy nem lehet pusztán a földrajzi környezettel magyarázni egy táj egy négyzetkilométerre eső névszámát. Példaként az egri és a Komárom megyei gyűjtéseket hasonlítja össze: noha mindkettő

hegyvidéki területen fekszik, névsűrűségük mégis jelentős különbségeket mutat. Mint írja: „nyilvánvaló tehát, hogy a felszín erősen tagolt vagy tagolatlan volta egymagában nem ad kielégítő magyarázatot a földrajzinév-gyűjteményekből kiolvasható névsűrűségi mutatókra. A földrajzilag meglehetősen tagolatlan Alföldön, például a hevesi járásban, a névsűrűséget jelentősen megnövelik a tanyanevek.” (KISS L. 1985: 364–365). A birtokviszony ilyen formában való kifejezése (a tanyanevekben ugyanis jórészt ez a szemantikai jegy jelenik meg) ugyancsak fontos szerepet játszhat a magasabb névsűrűségi mutatók kialakulásában. HALMOS JUDIT a Pápakovácsin mért 20,3 név/km²-es adatát éppen azzal magyarázza, hogy több nagybirtokos családnak is voltak érdekeltségei ezen a területen (2013: 18). Nyilvánvaló, hogy nem pusztán a földrajzi környezet, nem is csupán a birtokviszonyok alakulása és a település mérete határozza meg a névsűrűséget, hanem többnyire mindezek a körülmények együttesen.⁵ Általában azt is megállapíthatjuk, hogy a nagy területű és kis lakosságú településeken alacsony a névsűrűség és fordítva: a kis területű, de nagy lakosságú falvakban, városokban pedig nagyobb számarányokat kaphatunk (vö. HANKUSZ 2015: 69). A Fehérgyarmati járás helynevei kapcsán véleményem szerint ezt, vagyis a kis terület és magas névsűrűség arányát figyelhetjük meg, hiszen az összes itteni település névsűrűségi adata egy viszonylag magas, átlagosan 9,2 név/km²-es mutatót jelez.

2.2. A névsűrűségi viszonyok terén tapasztalható jellemzők összegzése után arra is fontos kitérnünk, hogy megfigyelhetők-e vajon eltérések az adott névrendszerekben a megnevezett helyek fajtáihoz képest. Ez a tényező ugyanis szintén igen nagy mértékben és a legközvetlenebbül kapcsolatban áll a földrajzi környezettel. A 7. ábra a három térség helyneveinek helyfajta szerinti csoportjait mutatja be.

%	határnév	építmény-név	lakott területi név	víznév	domborzati név
felcsíki régió	43,9	13,6	0,8	19,1	22,5
Fehérgyarmati járás	44,1	11,4	8,1	20,8	15,7
Veszprémi járás	33,3	18,5	12,2	18,8	17,2

7. ábra: A felcsíki régió, a Fehérgyarmati, valamint a Veszprémi járás külterületi neveinek helynévfajta szerinti megoszlása⁶

⁵ Ráadásul nem mehetünk el szó nélkül amellett sem, hogy a különböző helynévgyűjtések során a gyűjtőknek — még ha egy jól szervezett s ellenőrzött munkába kapcsolódtak is be — a helynévről alkotott elképzelései nem teljesen fedhetik egymást, ráadásul az elvégzett munka alaposságában is eltérések mutatkozhatnak, s így nemcsak a felgyűjtött névállományban fedezhetünk fel minőségbeli különbségeket, hanem ebből következően a településeken mért névsűrűségi mutatókban is.

⁶ Az egyes főkategóriákba tartozó helynévfajtaokról lásd HOFFMANN 1993a: 36–37.

A csíki névanyagban a határnevek alkotják a legnagyobb elemszámú helynévfajtát. Ennek magvát pedig leginkább a kertek elnevezései jelentik (pl. *Falu kertje*, *Bálint Iván kertje*, *Hazugság kertje*, *Kántor kertje*), de jelentős hányadát teszik ki a határneveknek a rétek, mezők, kaszálók, puszták és erdők elnevezései is (pl. *Cirkula pusztája*, *Vályúk pusztája*, *Iskola erdeje*, *Örmény erdeje*, *Luka bükke*, *Varga-bükk*, *Nagy-mező*, *Vár-mező*, *Kőhordói-kaszálók*, *Jó-rét*, *Omlák rétje*). Amint az a fenti táblázatból is látható, a víz- és vízparti nevek, valamint a domborzi nevek is jelentős arányban jelentkeznek a csíki névanyagban (*Kis-Madicsa*, *Csuka pataka*, *Egres pataka*, *Kőd vize*, *Pék kútja*, illetőleg *Kőd homloka*, *Piricske teteje*, *Barlang völgye*, *Hargita*, *Óriás kőszikla*), s ezt az arányt éppen-séggel Felcsík domborzi viszonyaival is magyarázhatnánk. Ugyanakkor az az előfeltevés, hogy tudniillik az összefüggő hátságok, pusztaságok kevesebb, míg a dombos vagy éppen hegyvidéki területek több helynevet vonzanak, mivel a tájékozódást sokkalta jobban megkönnyíti az ilyen elemek nagy száma, nem minden esetben bizonyul igazolhatónak.

A Fehérgyarmati járásban Botpalád, Kispalád és Magosliget helynévállománya ugyanis a határnevek, a domborzi és a vízrajzi nevek használatában meglehetősen nagy hasonlóságot mutat a csíki térség arányaival. A két régió a földrajzi környezetét tekintve persze valamelyest szintén hasonló, mert noha Felcsík településeit körbeveszik a Kárpátok láncai, a vizsgált falvak, községek inkább sík vidéken terülnek el; s a Fehérgyarmati járás települései is sík területeken találhatók. A Veszprémi járás településeiről azonban ez egyáltalán nem mondható el, s különbözik is a névfajták eloszlása. Szembeötlő különbség leginkább a határnevek, valamint a lakott területek neveinek számában fedezhető fel: a Veszprémi járásban jól láthatóan több a lakott területek megnevezésének száma (pl. *Hudi-tanya*, *Koller-tanya*, *Német-tanya*). Igaz ugyan, hogy a tanyamegnevezések a Fehérgyarmati járásban is jelentkeznek (pl. *Rákóczi-tanya*, *Szöllősi-tanya*, *Angyalosi-tanya*), ám nem olyan jelentős számban, mint a három Veszprém megyei településen. A Veszprémi járásban az építménynevek is meghaladják a másik két térség számarányát (pl. *Erdészház*, *Szita-ház*, *Magyar-ház*, *Paragi kunyhó*, *Nagy Gábor-pajta*, *Kurta út*, *Veszprémi út*, *Flódlér-línia*, *Presics-malom*, *Öreg híd*). Ezeknek a helynévfajtáknak a magasabb számarányaival is összefüggésben a határnevek némileg alacsonyabb arányban vannak jelen ebben a térségben (pl. *Kelemen-föld*, *Flódlér-legelő*, *Vízner-földek*).

Összefoglalóan azt a megállapítást tehetjük, hogy a három régióban a vizek, illetve vízparti helyek megnevezésekor alig tapasztalhatunk különbséget, s lényegében ugyanezt állapíthatjuk meg a domborzi nevekkal kapcsolatban is. Noha a Fehérgyarmati járás egyértelműen kevesebb domborzatot jelölő helynevet használ a névrendszerében, ez a különbség véleményem szerint jóval kisebb mértékű a vártnál: az a megállapítás ugyanis, miszerint a síkvidéki területeken kevesebb domborzi nevet használnak, e három-há-

rom település névanyagát áttekintve nem tűnik feltétlenül jól alátámasztható előfeltevésnek. Lényeges különbség a helynévfajták esetében a határnevek körében regisztrálható: míg a csíki és a fehérgyarmati térség helynévállománya egyáltalán nem mutat különbséget, addig a Veszprémi járásban több mint 10%-kal kevesebb határnevet találunk. Az építménynevek névrendszerben elfoglalt aránya viszont éppen a Veszprémi járásban magasabb. A lakott területek neveiben fellelhető különbség oka a magyarországi és a határon túli területek között pedig elsősorban a tanyarendszer meglétében vagy hiányában keresendő.

2.3. A szemantikai analízis bevezetéseként előzetesen érdemes általános képet adnunk a három térség mikrotoponimáinak névszerkezeti megoszlásáról: az egy- és kétrészes helynévstruktúrák arányáról. Az alábbi táblázat ezt hivatott bemutatni.

%	egyrészes struktúrák	kétrészes struktúrák	összes név
felcsíki régió	24	76	1093
Fehérgyarmati járás	22	78	445
Veszprémi járás	15	85	776

8. ábra: Az egy- és kétrészes névszerkezetek megoszlása a három térségben

A táblázat számarányaiból kitűnik, hogy mindhárom térség névrendszerére a kétrészes névszerkezetek igen nagy fokú dominanciája a jellemző. Egyrészes helynevekkel mindenhol találkozunk ugyan, hiszen ez a lexikális struktúra ma is a névmodellek része, de közel sem annyira jelentős a számuk, mint a kétrészes neveké. Ennek egyik okaként talán arra gondolhatunk, hogy a kétrészes nevek egyidejűleg több információt közvetítenek az adott denotátumról, s ennek következtében megnyilvánul ebben a névhasználatnak egy sajátos, régtől meglévő kéttagúságra törekvése is. A névszerkezeteket összevető táblázat azt is jelzi, hogy az egyes vidékek között e tekintetben nincsenek igazán markáns eltérések, inkább csak azt emelhetjük ki, hogy a nyelvterület keleti része felé haladva a helynevek között az egyrészesek aránya valamivel magasabb.

A fenti szerkezeti típusokat funkcionális síkon a bennük kifejeződő szemantikai jegyek alapján további altípusokra bonthatjuk. Mint azt korábban már említettük, a helynevekben jórészt a megnevezett helyek valamely jellegzetessége tükröződik. Ez a szemantikai szerep valójában kétféleképpen jelentkezhethet a névben: a helynevek lehetnek egyrészt olyanok, amelyek megjelölik a hely fajtáját: ezt a névrészfunkciót *fajtajelölő* szerepnek nevezzük (és a későbbiekben *F* szimbólummal jelöljük). Ebben a szerepben lexikális-morfológiai tekintetben kizárólag helyet, helyfajtát jelölő főnevek, azaz földrajzi köznevek állhatnak. A

helynevek kifejezhetik emellett az adott denotátum sajátosságait is: ez a szerep a s a j á t o s s á g o t kifejező funkció (későbbiekben a jelölése: S). Megjelenhet azonban egy harmadik — nem a hely jellegzetességét kifejező — funkció is a helynevekben: a m e g n e v e z ő funkció (a későbbiekben M szimbólummal jelölöm), amely pusztán annyit közöl az illető helyről, hogy annak mi a neve. És minthogy helyneveink csupán egy- vagy kétrészesek lehetnek, a funkcionális névstruktúrákat — a lehetséges szemantikai szerepek, névrészfunkciók kombinációiként — a következőképpen adhatjuk meg: beszélhetünk F (*Domb*), S (*Hosz-zú*), valamint M (*Piricske*) funkcióval bíró egyrészes, illetőleg S+F (*Lucos-tó*), S+M (*Nagy-Madaras*), M+F (*Amsós laposa*)⁷ funkciójú kétrészes helynevekről (a névrészfunkciókhoz lásd részletesen HOFFMANN 1993a: 47–50, 1999: 207–212). Ezeknek a szerkezeteknek az eloszlását mutatja be a három régióban a következő összefoglaló táblázat.

%	egyrészes struktúrák			kétrészes struktúrák		
	F	S	M	S+F	S+M	M+F
felcsíki régió	7,1	16,5	1,1	69,7	5,4	0,2
Fehérgyarmati járás	6,0	14,5	1,6	73,5	4,2	0,2
Veszprémi járás	4,5	9,2	2,1	77,6	6,6	0

9. ábra: A szemantikai szerkezetek megoszlása a három térség helynévrendszerében

Az egyrészes struktúrákban a fajtajelölő funkció, azaz a tulajdonképpeni földrajzi köznevek használata helynévi szerepben Felcsíkban a legjellemzőbb (7,1%) a három általam vizsgált járás mikrotoponimái között (*Hágó*, *Legelő*, *Rét*, *Hegy*, *Sorok*, *Csompó*,⁸ *Csorgó*, *Csergeteg*, *Partikulák*, *Nyilak*, *Hágók* stb.), bár meg kell jegyezni, hogy ezen a kategórián belül nincsenek túl nagy különbségek az adott csoport megterheltségét illetően. Mint az a táblázatból is kitűnik, a felcsíki területet a Fehérgyarmati járás követi (6,0%) olyan mikrotoponimákkal, mint a *Domb*, *Patak*, *Temető*, *Forrás*, *Gorond*⁹ stb., és végül a Veszprémi járás fajtaje-

⁷ Az *Amsós laposa* helynév denotatív jelentése megegyezik az *Amsós* névformáival (vö. KÁLNÁSI 1996: 86), az M+F struktúra definitív jegyét viselve magán.

⁸ Az elnevezés a *csompó*, *kőcsompó* földrajzi köznévből származik, mely 'sziklakúp'-ot jelent (FKnT. 210, CSOMORTÁNI 2005: 206).

⁹ A *gorond* tipikusan Északkelet-Magyarországon Borsod–Abaúj–Zemplén és Szabolcs–Szatmár–Bereg megyék területén adatolható; ezenfelül a Dél-Dunántúlról, elsősorban Tolna és Somogy megyék területéről is vannak adatok, de szórványosabban előfordul a vizsgált lexéma Vas és Zala megyékben, valamint ritkán Heves megyében is adatolható ez a földrajzi köznév, melynek jelentése 'mélyebben fekvő területből, mocsárból, árvízből kiemelkedő dombos földhát' (FKnT. 159, NAGY M. 2015).

lölő névformái (4,5%), azaz a *Gát, Sánc, Csurgó, Förtés, Délő, Cinca*¹⁰ stb. típusú névalakok következnek. Szemantikai aspektusból ezek a nyelvi elemek azt a helyfajta fejezik ki, amelybe a névvel megjelölt hely besorolható.

Mindhárom térségben a legtipikusabb egyrészes névszerkezetnek a hely valamely sajátosságának a megjelölése tekinthető: Csíkbán ez a struktúra a teljes névállomány 16,5%-át teszi ki (*Kopasz, Téglás, Kökényes, Simóé, Ördögé*), a Fehérgyarmati térségben ez a számarány 14,5% (*Pucik, Ludas, Cinegérés, Egyházé*), a Veszprémi járásban azonban csupán a nevek 9,2%-a tartozik ebbe a szemantikai szerkezet típusba (*Nyerges, Tiszafás, Örkunyhó, Herman*). A megnevező funkció mindegyik régióban egyformán periférikus helyzetűnek látszik. Példaként említhetjük a felcsíki térségből a *Madicsa, Piricske, Hargita* helyneveket, a Fehérgyarmati járás mikrotoponímiai rendszeréből az *Ilgó, Szomoga, Borzsa* példákat, a Veszprémi járásból pedig a *Gogyor, Gella, Pankozda* helyneveket. Ezek a magyar névhasználó közösség számára az adott helyről más információt nem közölnek, csupán azt, hogy az adott helynek ez a neve.

A kétrészes nevek esetében az S+F szemantikai struktúra mutatkozik messze a legjellemzőbb szerkezetnek (ebből a meglehetősen sokrétű kategóriából néhány példa: *Rossz-kút, Jó-rét, Ó-patak, Lenes-kert, Kakasok vályúja, Antal Ferenc kútja, Örmény erdeje, Kőd homloka, Lesőd hídja* Csíkból, *Kő-kút, Sár-völgy, Marha-kút, Tücsök-domb, Tamás-tanya, Koller-tanya, Tiszta-víz-patak* a Veszprémi járásból, *Szilas-erdő, Deszkás-szeg, Weisz-tanya, Jenőfi-irtás, Kis-tag, Rövid-sor* a Fehérgyarmati járásból).

Az S+M szerkezetű helynevek is jellegzetesek (bár jóval kisebb arányt képviselnek) a névrendszerekben: erre példaként a *Kis-Supán-völgy, Nagy-Supán-völgy* névformákat idézhetjük a Veszprémi járás helynévrendszeréből, a *Fekete-Séd, Öreg-Séd, Kis-Tönkölös, Nagy-Tönkölös* neveket a Fehérgyarmati járásból, illetőleg a *Kicsi-Lok, Nagy-Lok, Csicsai-Hargita, Madarasi-Hargita* helyneveket Felcsíkból. Az M+F funkció igen alacsony arányban van jelen a helynévszerkezetekben: az *Amsós pataka, Máka-dűlő* (Fehérgyarmati járás) vagy a *Madicsa vize, Madicsa pataka* (Felcsík) helyneveket hozhatjuk e struktúrára példaként.

Minthogy mindhárom térségben közel hasonló számarányokban adatolhatók az egyes névszerkezetek, nagy biztonsággal kijelenthetjük, hogy valamilyeni vizsgált területen az S+F szerkezet alkotja a helynévrendszer magvát (vö. HOFFMANN 1999: 211). Ez a megfigyelésünk ráadásul minden valószínűség szerint az egész magyar nyelvterületre vonatkozóan érvényes lehet. Abban ugyanakkor, hogy ez a dominancia milyen mértékű, kisebb különbségek feltétlenül megmutatkoznak: az itt vizsgált névrendszerekben a magyar nyelvterület keleti

¹⁰ A *cinca* 'nagy szárazságban kiszáradt gödör' (FKnT. 103), illetve 'árok' jelentésben használatos földrajzi köznévként.

és nyugati része között több mint 7 százalékpontos eltérést tapasztalhatunk a nyugati régiók javára e szerkezet használatában. Ez az eltérés aztán egy másik névstruktúra kapcsán fordított helyzetet eredményez a keleti régióban (a csíki térségben) ugyanis az egyrészes helynevekben közel 8 százalékponttal gyakoribb az egyrészes S funkciójú nevek használata, mint a Veszprémi járás mikrotoponímiai rendszerében. A többi funkcionális kategóriában nem mutatkozik lényegesebb területi különbség, a helynévadók közel hasonló arányban használják fel az F, az M, valamint az S+M és M+F funkcionális szerkezettel leírható helyneveket.

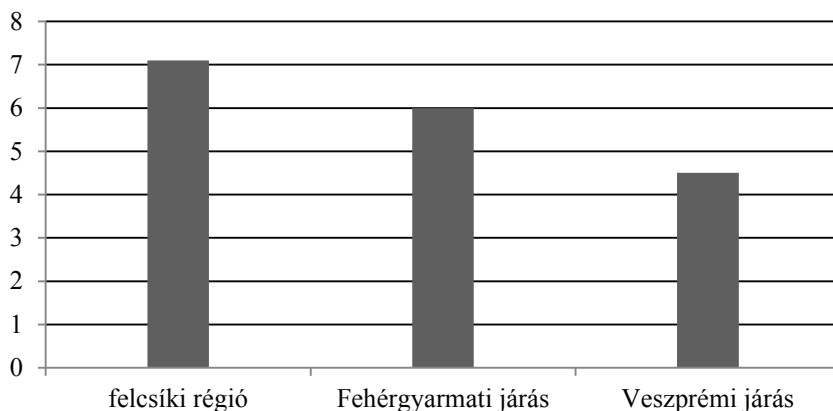
2.4. A mikrotoponímiai rendszerek közötti eltéréseket azonban nem is annyira a funkcionális-szemantikai szerkezetek különbségeiben várjuk megjelenni (ezek az eltérések ugyanis inkább a valósággal vannak összefüggésben és nem a nyelvvel), hanem — előzetes feltevéseink alapján — ilyenek sokkal inkább előfordulhatnak a *lexikális-morfológiai struktúrák* terén. A továbbiakban ezért azt tekintem át, hogy az egyes funkcionális-szemantikai kategóriák milyen nyelvi eszközökkel fejeződnek ki a helynevek szerkezetében, s e tekintetben milyen eltéréseket figyelhetünk meg a három térség névmintái között.

2.4.1. A fajtajelölő funkció betöltésére kizárólag helyfajtajelölő szavak, azaz *földrajzi köznevek* alkalmasak (vö. HOFFMANN 1999: 208).

Földrajzi köznevekkel általában kétrészes helynevek második névrészában találkozhatunk, ritkábban azonban szerepelhetnek önmagukban is helynévként. Funkcionális-szemantikai szinten háromféle helynévi szerkezetben valósulhatnak meg: a hely fajtaját megjelölő (F funkciójú) egyrészes névként, valamint sajátosságot kifejező, illetve megnevező funkciójú névrészekkel összekapcsolódva kétrészes helynevek utótagjaként (S+F, M+F szerkezetekben).

A földrajzi köznévből álló (szemantikailag F funkciójú) helynevek vidékenkénti százalékos megoszlását mutatja a következő diagram (egy-egy térség teljes helynévkincsét 100%-osnak tekintve).

Munkámban mindig a teljes helynévkincset veszem alapul a százalékos gyakoriságok meghatározásánál, azaz úgynevezett abszolút gyakorisági adatokat tüntetek fel a diagramokon. Ez azt jelenti, hogy noha törekszem a legtipikusabb szerkezetek számbavételére és bemutatására, az egész névkincset elemzem minden szerkezeti kategóriát figyelembe véve. Az abszolút százalékos értékek a következőkben mindig az ábrák bal oldalán lesznek olvashatók. Noha a relatív gyakorisági adatok — az a megoldás tehát, hogy egy-egy részrendszert, egy-egy jelenséget tekintünk 100%-nak — sok esetben informatívabbak az abszolút gyakorisági adatoknál, mégsem ezt a módszert választottam. Ennek az az oka, hogy munkámban teljes névrendszereket hasonlítok össze, a jelenségek relatív gyakorisági vizsgálata pedig elfedné a teljes rendszerről alkotható képet.

10. ábra: Az egyrészes földrajzi köznévi helynévstruktúrák területi megoszlása

Az egyrészes pusztai földrajzi köznévi névszerkezet Felcsíkban 7,1% (ebből egyszerű földrajzi köznévi helynév 5%, összetett földrajzi köznévből lett helynév pedig 2,1%). A Fehérgyarmati járás esetében ez a százalékszám 6% (amiből 5,8% egyszerű földrajzi köznévi struktúra, mindössze 0,2% pedig összetett), a Veszprémi járásban pedig 4,5%-os megterheltséget figyelhetjük meg ennek a helynévstruktúrájának (melyből 2,5% egyszerű, 2% pedig összetett földrajzi köznévvvel azonos). Ezekből a számadatokból az is kitűnik, hogy az összetett földrajzi közneveket alapvetően ritkábban használják fel helynévalkotásra, mint az egyszerű földrajzi közneveket. Ennek az oka talán abban keresendő, hogy az összetett földrajzi köznevek mindig több és specifikusabb információt hordoznak, mint az egyszerű társaik, azaz speciálisabb jelentéskörrel rendelkeznek. Gyakoriságuk ezért eleve alacsonyabb mértékű, hiszen ha a névadó közösség egy denotátumot az adott specifikusabb jelentéstartalommal kíván megnevezni, akkor sokkal inkább a „kombinált” formát, vagyis a kétrészes neveket használja, leginkább az ismeretében jelen lévő névminták hatására. A *halom* földrajzi köznévhöz például a kétrészes nevekben jóval többféle szemantikai tartalom kapcsolódhat azáltal, hogy sokféle jelző illeszthető hozzá. Ha például a kiemelkedés anyagát kívánják a névhasználók megadni a névvel, azt a *Kő-halom*, *Homok-halom* stb. helynevekkel könnyűszerrel megtehetik. Az egyrészes *Kőcsompó* elnevezés (vö. ehhez CSOMORTÁNI 2005: 188) ugyanakkor eleve szűkebbre szabja a lehetséges szemantikai kört, mivel az összetett *kőcsompó* földrajzi köznévi ’út menti, sírdomb alakú kőhalom’ jelentésű (ÚMTsz.). Az tehát, hogy az összetett földrajzi köznévvvel azonos helynevek ritkák, a fentiek alapján aligha meglepő.¹¹ Ezt az általános tapasztalatot a

¹¹ Az összetett földrajzi köznévi fogalmát egyébként is nehéz körülhatárolni, leginkább talán egyfajta átmeneti kategóriaként tekinthetünk rájuk a földrajzi köznevek és a kétrészes helynevek közötti sávban.

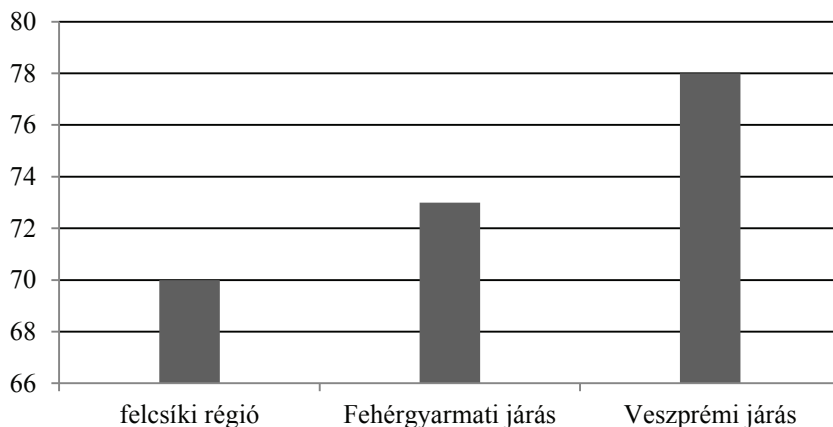
csíki térség és a Fehérgyarmati járás névanyaga meg is erősíti. A Veszprémi járásban azonban némileg más helyzetet tapasztalunk, itt ugyanis arányaiban több összetett földrajzi köznévi névszerkezetre bukkanhatunk (*Itatóhely, Dögműt*), mint a másik két térségben. Mielőtt azonban e téren valamiféle területi jellegzetességre, vagyis a Veszprémi járás sajátos névmintáira gyanakodnánk, érdemesnek látszik ezeket a helyneveket alaposabban szemügyre venni. Úgy tűnik ugyanis, hogy ezeknek az összetett földrajzi köznévi helyneveknek egy jó része bizonytalan helynévi státuszú elem: a *Kőbánya, Dögműt*, illetve a *Dögműtő* ilyen funkciója nemigen lehet kétséges, a *Gázállomás* típusú épületnevek azonban e tekintetben már sokkal inkább a névrendszer perifériáján helyezkednek el.

A feldolgozott névállományokban az egyszerű földrajzi köznévi lexémával azonos helynevek köréből a következőket emelhetjük ki: *Gát, Major, Sánc, Temető, Csurgó, Mocsár, Főrtés* (Veszprémi járás), *Domb, Folyás, Forrás, Legelő, Liget, Nyilak, Patak, Telep, Tisztás, Csatorna, Temető, Irtás, Gorond, Töltés* (Fehérgyarmati járás), *Bánya, Domb, Hágó, Legelő, Rét, Suvadás, Tag, Csorgó, Hegy, Romlás, Tó, Hágó, Kőd, Rejte, Temető* (Felcsík). A leggyakoribb földrajzi köznévi elnevezések (pl. *Patak, Domb, Hegy, Csatorna, Legelő, Rét*) között kevés olyat tudunk regisztrálni, amely csupán valamely térségre lenne jellemző. Ez a megfigyelésünk is igazolja BÁRCZI GÉZA azon állítását, miszerint a helymegjelölésre használt közszavak túlnyomó többsége az egész országban használatos a helynevekben (1958: 149). Ismerünk azonban olyan egyszerű földrajzi közneveket is, amelyek nyelvjárási elemekként alkotnak egy-egy térségben helynevet: ilyen például Szentgálon a *Cinca* névforma, amely a *cinca* 'kiszáradt gödör' szemantikai tartalmú földrajzi köznévből alakult (FKnT. 103, ÚMTsz.). Csak a csíki térségre jellemzőek a következő egyszerű földrajzi köznevek helynévalkotó szerepben: *hídlás* '1. víz fölé nyúló deszkapalló, 2. süppedékes területen fatörzsekből rakott út' (FKnT. 180, ÚMTsz.), *kőponk* 'dombnál kisebb sziklás földkiemelkedés' (FKnT. 211, CSOMORTÁNI 2005: 206), *pádinna* 'erdei tisztás; hegyi, havasi legelő' (ÚMTsz., CSOMORTÁNI 2005: 193) stb. Csak a Fehérgyarmati járásban alakultak viszont helynevek a *garád* 1. 'felhányt földből és sövényből készült kerítés', 2. 'bozóttal körülvett hely', 3. 'teraszos művelésű föld' (FKnT. 155, TESz.), *gorond* 'földhát, dombhát, félsziget a mocsárban' (FKnT. 158–159, TESz., NAGY M. 2015) lexémákból. Az utóbbi két földrajzi köznév már nem él közszóként az adott térségben, csupán helynevekben találjuk meg őket (vö. ehhez KÁLNÁSI 1996: 91). Hasonlóan tájszóként tűnik fel itt helynévi szerepben a *fiatalos* földrajzi köznév, amely 'fiatal fákból álló erdőrészt' jelent (FKnT. 145, ÚMTsz.).

A földrajzi köznévi lexémákat jellegzetesen a kétrészes helynevek utótagjaként találjuk meg: részben sajátosságjelölő, részben megnevező funkcióval bíró előtaghoz kapcsolódva. Ez utóbbi struktúra azonban — amint azt a szemantikai

szerkezetek bemutatásakor jeleztem — elenyésző arányban szerepel a vizsgált névállományban.

A földrajzi köznévi utótagú helynevek gyakorisága a három régióban közel azonos. Noha arányaik csupán néhány százalékos különbséget jeleznek, az mégis megjegyzendő, hogy a csiki és a Veszprém megyei régió névadási mintáinak a különbsége e tekintetben közel 8 százalékpontos, ami a teljes névrendszereket összehasonlító elemzéskor már említésre méltó eltérésnek tűnik.

11. ábra: A kétrészes helynevekben jelentkező földrajzi köznévi utótagok százalékos gyakorisága

A kétrészes helynevek földrajzi köznévi lexémáit illetően lexikális szinten területi különbségekkel kevésbé találkozunk, hiszen a helymegjelölésre használt közszavak — ahogy ezt az egyrészes helynevek kapcsán is megállapítottuk — az egész magyar nyelvterületen hasonló mértékben jelentkeznek, legalábbis a három vizsgált régió névkincse alapján erre a következtetésre juthatunk. A kétrészes névszerkezetekben előforduló földrajzi köznévek terén inkább abban figyelhetünk meg eltéréseket, hogy mely szemantikai mezőbe (szócsoportha) tartozó lexémák szerepelnek elsősorban a névstruktúrák utótagjaiként. Ez persze szoros összefüggést mutat a korábban tárgyalt, a helynévfajták tekintetében regisztrált különbségekkel is. Minthogy azonban a három névrendszer közel azonos e tekintetben is, csupán néhány apró megfigyelést tehetünk. Az alábbi táblázat a kétrészes helynevekben szereplő földrajzi köznévi utótagok helynévfajták szerinti megoszlását tartalmazza.

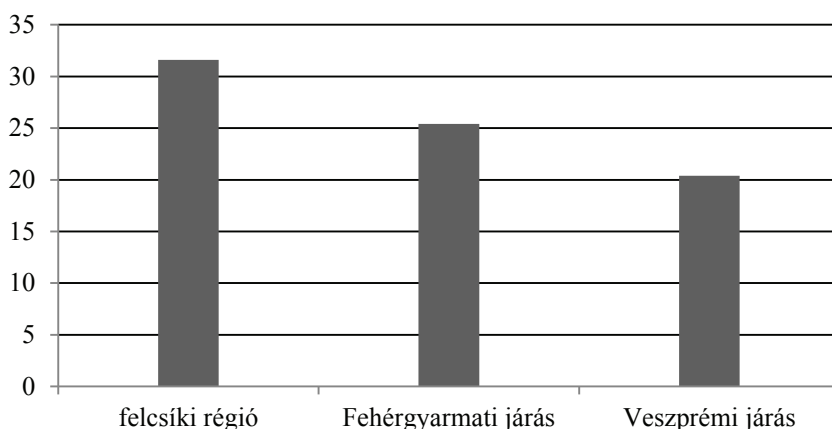
%	határnév	építmény-név	lakott területi név	víznév	domborzati név
felcsíki régió	25,2	11,2	0,7	12,2	16,3
Fehérgyarmati járás	30,7	9,2	7	14,1	11,9
Veszprémi járás	20	14,8	11,1	15,6	14,3

12. ábra: A kétrészes helynevek földrajzi köznévi utótagjainak helynévfajták szerinti megoszlása

Lényeges eltérést csupán két kategóriában tapasztalhatunk: a lakott területet jelölő földrajzi köznevek (ezek a külterületen leginkább tanyanevek) láthatóan markáns különbségeket mutatnak a magyarországi és a határon túli területek összehasonlításában. E mögött a jelenség mögött jórészt a már korábban is kiemelt tanyaelnevezések állnak, amelyek tipikusan kétrészes, *tanya* utótagú helynévstruktúrákkal fejeződnek ki. Azokon a területeken ezért, ahol a tanyarendszer fontos településtörténeti tényezőnek bizonyult, a *tanya* földrajzi köznév gyakoriságát is jó eséllyel regisztrálhatjuk (pl. *Sofhajzer-tanya*, *Takorcsi-tanya* a Veszprémi járásból, *Szabad föld tanya*, *Borzok-tanya* a Fehérgyarmati járásból). A másik lényeges különbség a határneveket érinti: úgy gondolom, hogy a Fehérgyarmati járás e tekintetben tapasztalható 30,7%-os névmintabeli fölénye a táj földrajzi adottságaival magyarázható. Látható ugyanis, hogy domborzati nevei a legáltalánosabb számarányt adják (pl. *Domboldal*, *Cser-hát*, *Karácsony-gorond*). Ez nem is meglepő, hiszen általában elmondható, hogy a síkvidéki területek névrendszerében kevesebb a domborzatra utaló földrajzi köznév. Mintegy ezt kompenzálva ebben a névrendszerben inkább a határnévi lexémák jutnak nagyobb szerephez a névadáskor. Lexikális szinten nemigen tudunk csak az adott térségre jellemző példát említeni. A vízneveken belül a csíki mintában a *pataka* utótag névrendszerben elfoglalt helyét lehetne talán mégis kiemelni (pl. *Meleg pataka*, *Száraz pataka*, *Ó pataka*), de itt említhetők még meg a határnevek kapcsán a *pástja* ('alacsony, sűrű fűvel benőtt hely' jelentésű, FKnT. 266–267; *Lókötő pástja*, *Boros pástja*) és a *vész* utótagok is ('elpusztult erdőrézlet, irtás' jelentéssel bír, FKnT. 329; *Kokojza-vész*, *Nagy-vész*) mint területi jellegzetességek. A Fehérgyarmati járás domborzati nevei között szerepel a már említett *gorond* utótag (*Égett-gorond*, *Kis-gorond*), a Veszprémi járásban pedig a *límia* ('egyenes erdei út', FKnT. 229; *Bari límia*, *Hideg-aszói límia*) jelentkezik specifikusabb földrajzi köznévként.

2.4.2. Megnevező funkcióban mindig v a l ó d i (létező) h e l y n é v áll. Az ilyen szerepű névrészt tartalmazó helynevek többféle struktúrában jelentke-

hetnek: leginkább egyrészes, azaz szemantikailag M szerkezetű helynevekben (*Pilicske, Madicsa, Hargita* a csíki térségből, *Szomoga, Batár, Túr* a Fehérgyarmati járásból, *Belegrád, Gella, Zalinca* helynevek a Veszprémi járásból). A megnevező funkcióban álló (helynévi) névrész azonban összekapcsolódhat sajátosságjelölő jelzői előtaggal, illetőleg fajtajelölő földrajzi köznévi utótaggal kétrészes helynévvé is, tehát S+M (*Alsó-Szalók, Felső-Szalók, Alsó-Kopasz, Felső-Kopasz* példák a csíki térségből, *Alsó-Öreg-Túr, Alsó-Öreg* a Fehérgyarmati járásból, *Alsó-Zombor, Felső-Zombor, Alsó-Hajag, Középső-Hajag* a Veszprémi járásból), illetve M+F szerkezetet (*Borzsova pataka* a csíki térségből, illetve *Borzsa-folyam* a Fehérgyarmati járásból) hozva létre. Helynévi lexémákkal találkozhatunk emellett sajátosságjelölő funkcióban is: pl. *Tolvajos-tető, Piricske oldala* a csíki térségből, *Nagy-Cser-hát, Túr-hát* a Fehérgyarmati járásból, *Gyótai-oldal, Kocor alja* a Veszprémi járásból. A helynévi lexémák felhasználásában jelentős, több mint 10 százalékpontos különbséget tapasztalhatunk a három régió névrend-szerében, amint ezt a következő diagramon is láthatjuk.

13. ábra: A helynévi lexémát tartalmazó helynevek megoszlása a három térségben

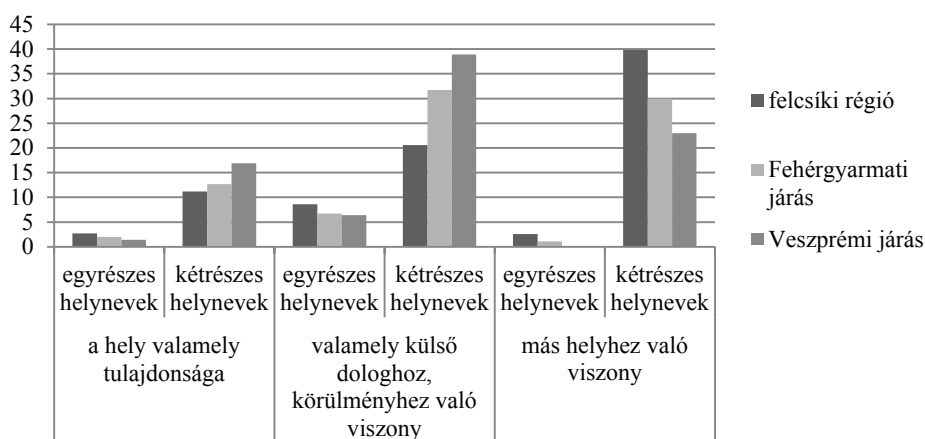
A felcsíki névanyagban mutatkozik a leggyakoribbnak a helynevek új helynevek névtestében való felhasználása (31,6%), a Fehérgyarmati járásban ez a mutató valamelyest kevesebb (25,4%), és a legalacsonyabb ez az érték a Veszprémi járás itt vizsgált településein (20,4%), ami persze még mindig igen tekintélyes arálynak mondható.

A helyneveket tartalmazó mikrotoponimákban a denotátum megjelölésében egy már létező, a névalkotás pillanata előtt is ismert nevet használnak fel: ez lehet az objektumnak idegen eredetű neve, például *Madicsa pataka*, de lehet az adott névadói csoport által alkotott korábbi név is, például *Vár бүкке teteje* (erről lásd még TÓTH V. 1999a, PÓCZOS 2009: 18). Az ebben a kategóriában észlelt

névrendszerbeli különbségek valós névhasználatbeli, névmintabeli eltéréseket jeleznek. A már létező helynevek felhasználása függhet az idegen nyelvi környezet hatásától (ez leginkább az egyrészes megnevező szerepű helynevek nagyobb arányában jelentkezik), emellett a leglényegesebb különbséget a rész–egész viszony megnevezésére való törekvés eredményezi: a csíki mikrotoponímiai rendszerben például lényegesen többször találkozunk egy valamely névvel megjelölt hely oldalának, aljának, tetejének stb. megnevezésével, mint a másik két régióban.

2.4.3. A hely sajátosságát (mint harmadik fontos szemantikai jegyet) lexikális-morfológiai szempontból igen sokféle sajátosságjelölő elem (sajátosságszó) fejezheti ki. E téren olyan értelemben is célszerű különbséget tennünk, hogy miféle sajátosságfunkciót kifejező nyelvi elemekről beszélünk. A sajátosság-funkció ugyanis alapvetően három fő kategóriába sorolható (a hely valamely tulajdonságát tükröztető elnevezések, a hely viszonyát valamely külső dologhoz, körülményhez kifejező nevek, illetve a hely valamely más helyhez való viszonyát kifejező elnevezések), s ezek nyelvi megformálásában különböző típusú szócsoportok vesznek részt. Mivel erre a szempontra a lexikális-morfológiai modellek bemutatásában a továbbiakban jelentős mértékben építünk, célszerűnek látom diagramon is ábrázolni a lényegesebb megoszlásokat, a lexikális-morfológiai elemzésbe ezáltal némileg a funkcionális-szemantikai kategóriákat is belevonva. Úgy gondolom, hogy ez az eljárás nem vezet az elemzési szintek és szempontok keveredéséhez, pusztán a mondanivaló közvetítésének strukturálását segíti elő.

A 14. ábrán a sajátosságfunkció belső megoszlását mutatom be a három régióban. Ez a megközelítés szolgál a továbbiakban kiindulásként a lexikális-morfológiai jellegzetességek elemzéséhez.

14. ábra: A sajátosságjelölő funkció jelentkezése a három régió helyneveiben

A sajátosságfunkcióval mint szemantikai kategóriával itt természetesen nem kívánok foglalkozni, csupán a lexikális szerkezet szintjén megfigyelhető jelenségekre koncentrálok. Annak ugyanis, hogy az egyes térségekben ugyanazt a szemantikai motivációt más-más nyelvi eszköz fejezi ki, az itteni elemzés szempontjából is fontos szerepe lehet. Az e körbe tartozó jegyek közül is azokat emelem ki, amelyek körében a legszembetűnőbbek a területi különbségek.

A) Az egyik ilyen jelenség, amelynek lexikai megformálásában a három régió névrendszerében igen jelentős eltérésekre bukkanhatunk, a *birtoklás* kifejezésével van összefüggésben (ez a szemantikai kategória a fenti ábrán a hely viszonya valamely külső dologhoz, körülményhez sajátosságfunkció egyik altípusát alkotja). Az e körben végzett vizsgálatainkat ráadásul egy nem lényegtelen körülmény is nagymértékben segíti. Minthogy ugyanis a birtoklás kifejezése a helynévadásban minden időszakban jelentős szereppel bír, nagyszámú e körbe tartozó névanyagon végezhetjük analízisünket. Abból kiindulva, hogy a nyelvi-grammatikai eszközök terén az egy- és kétrészes névstruktúrákban esetleg más-más megoldásokkal élhet a névadás és a névhasználat, a két névszerkezeti típust külön-külön látom célszerűnek elemezni.

Az egyrészes nevekben igen változatos módon fejeződhet ki a birtoklás motívuma. E lexikális sokszínűséget a következő táblázat szemlélteti.

%	személyt jelölő közszó	többelemű családnév	családnév	keresztnev	ragadvány- név
felcsíki régió	0,4	1	3,2	0,3	0,1
Fehérgyarmati járás	0,4	0,2	1,6	0	0
Veszprémi járás	0	0,1	0,3	0	0

15. ábra: A birtokviszony kifejezésére szolgáló lexikális elemek az egyrészes helynevekben

A személyt jelölő közszavak kategóriája láthatóan nagyon kis mértékben használatos struktúra ebben a szerepkörben, s mivel számuk az egy százalékot sem éri el, e szerkezetet nem tárgyalom részletesen. Olyan helynevek sorolhatók mindamellett e kategóriába, mint a *Papé, Kántoré* (Felcsík), *Három emberé, Egyházé* (Fehérgyarmati járás). E szócsoporthoz esetében a morfológiai struktúrájának van nagyobb jelentősége; ezt a későbbiekben még érinteni fogom.

Annak, hogy ez a típusú névszerkezet szokatlanul ritka, az a magyarázata, hogy a birtoklás kifejezésére e térségekben a névadók elsősorban a személynevet használják fel. A személynevek kategóriája igen változatos módon jelenik meg a három térségben: többelemű személynévi alak, családnév, keresztnév, illetve

ragadványnevét egyaránt szerepelhet a helynevekben. A személynevet felhasználó névadásban — általánosabb érvénnyel — egy olyan, talán még őseink is nevezhető motiváció körvonalazódik, melyet alapvetően a birtoklásban lehet megragadni, ahogyan erre korábban SZABÓ T. ATTILA is rávilágított (1988: 433–438).

A többbelemű személynevek a magyarországi területeken egyrészes névként alig bírnak jelentőséggel a névadásban. Az összesen 14 adatból 12 ugyanis a csíki térségben található, és mindössze egy-egy fordul elő a Fehérgyarmati és a Veszprémi járásban. A többbelemű személynevek használata a helynevekben tehát a csíki térségben a legjellemzőbb, sőt azt mondhatjuk, szinte kizárólagosan ott van jelen a három térséget összehasonlítva. A csíki adatok közül példaként említhetjük a *Balló Györgyét*, *Kopac Antalét*, *Kósa Ferusét* helyneveket, a Fehérgyarmati járásból regisztrálható a *Pál Mihályné* adat, a Veszprémi járásban pedig a *Vánik Károl* névforma.

A családnevek egyrészes helynévként jóval jellegzetesebb névadási formának tűnnek, noha e tekintetben is markáns különbségeket fedezhetünk fel: a csíki térségben 31 ilyen adattal találkozhatunk (ez az összes helynév 3,2%-a), a Fehérgyarmati és a Veszprémi járásban viszont csekély számú családnévi alapú egyrészes helynév található (ami a Fehérgyarmati járás esetében 1,6%-ot jelent, a Veszprémi járás helyneveinek pedig az 0,3%-át). Már az előző kategória kapcsán is azt láthattuk, hogy Felcsík névrendszerére volt jellemzőbb a személynévi struktúra az egyrészes helynevekben, és itt is az tűnik ki, hogy az egyrészes helynevek körében ezt a névadási modellt részesítik előnyben.

A keresztnévek névalkotó szerepére csupán a csíki térségben találhatunk adatokat: *Vilmáé*, *Borkáé*, s hasonló a helyzet a ragadványnevek körében is: mindössze egyetlen adat áll a rendelkezésünkre: *Fillereké*, amely szintén a csíki térségből származik.

Igen markáns eltérésekre bukkanhatunk akkor is, ha a birtoklás kifejezését a kétrészes helynevekben vizsgáljuk meg. A kétrészes helynevekben a birtoklás kifejeződhet személyt jelölő közzsó + földrajzi köznév, illetve személynév + földrajzi köznév struktúrában, s e helynévi struktúrák ugyancsak további alkategóriákra bonthatók, ahogyan ezt az alábbi táblázat is jelzi.

%	személyt jelölő közzsó	többbelemű családnév	családnév	keresztnév	ragadvány- név
felcsíki régió	1,6	3	7,4	0,5	0,4
Fehérgyarmati járás	2,5	2,2	15,2	1,1	0,7
Veszprémi járás	3,6	2,5	23,9	0,5	0,4

16. ábra: A birtokviszonyt kifejező lexikális elemek a kétrészes helynevekben

A helynevekben a valós birtokviszonyt kifejező névrész a legtöbb esetben személynév. Ezen belül beszélhetünk többbelemű személynévi (*Nagy Pál-tag, Papp Gergely tagja*), családnévi (*Bálint-tanya, Brenner-tanya*), keresztnévi (*Zsuzsa kútja, Balázs kútja*), illetve ragadványnévi előtagról (*Filler kútja, Dini nyírese*). Egy kategória kivételével azt a következtetést vonhatjuk le az ábra alapján, hogy e funkció lexikális megvalósulása szintén univerzális jegyeket mutat, területi különbség nem különösebben jelentkezik benne. A családnév + földrajzi köznév helynévi struktúra azonban területenként tekintélyes eltérésekről tanúskodik. A táblázatban jól látható, hogy ez a kategória a Veszprémi járásban a leggyakoribb, és a csíki régióban, ahol az egyrészes nevek kapcsán a családnévi lexéma felhasználásában a legmagasabb számarányt regisztráltuk a birtoklás tényének vizsgálatakor, e kategória a kétrészes neveknel éppen itt kifejezetten alacsony használati rátát jelez. Azt mondhatjuk tehát, hogy a csíki mikrotoponímiai rendszerben a birtoklás kifejezése családnévvel sokkal inkább egyrészes névstruktúrában realizálódik, míg a kétrészes helynevek esetében a Veszprémi járás névállománya mutat kiugróan magas arányszámot, összességében ez utóbbi helyen jóval gyakoribbak az ilyen típusú nevek, mint a másik két térségben.

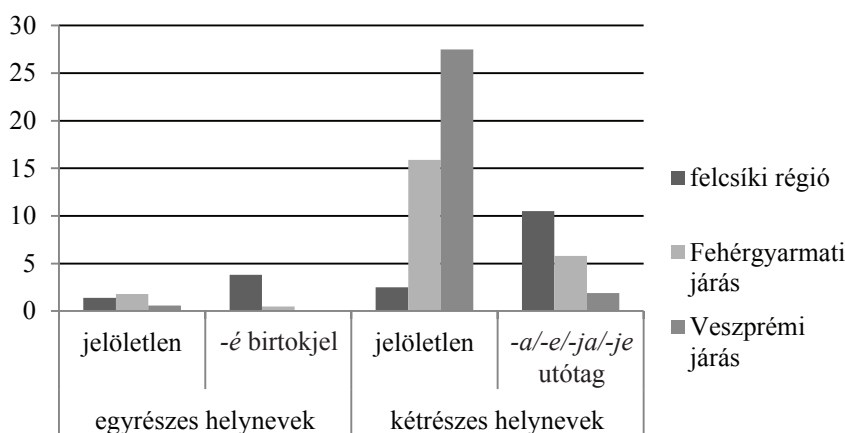
A személynevek felhasználása terén a csíki térség toponímiai rendszere (15,9%) és nyugat felé haladva a Fehérgyarmati járás névrendszerén keresztül (21%) a Veszprémi járás helynevei (27,7%) között jelentős eltérések mutatkoznak. Mindez azt jelenti, hogy a keleti régióban a birtoklás kifejezése — noha jelentős rendszerképző elem — a nyugati térségekhez képest egy árnyalattal kisebb jelentőségű, hiszen a csíki és a veszprémi toponímiai rendszer között 11,8 százalékpontos különbséget mérhetünk. Az effajta helynévszerkezeti megoszlások mögött pedig, úgy vélem, valós jelenséghatárokat tételezhetünk fel.

A funkcionális-szemantikai szempontból birtoklást kifejező helyneveket morfológiai szempontból is érdemes szemügyre vennünk. Ehhez azt fontos előzetesen kiemelni, hogy mind az egyrészes, mind a kétrészes névszerkezetekben grammatikailag-morfológiailag jelölt és jelöletlen struktúrák egyaránt felhasználhatók a birtoklás kifejezésére. Az egyrészes nevek esetében a pusztá, formáns nélküli személynév vagy személyt jelölő közszo képviseli a jelöletlen szerkezetet (pl. *Kóka, Batéz, Tatár, Benedek, Vánik Káról*, illetve *Vitéz*), az -é birtokjeles forma pedig a jelöltet (pl. *Miklósé, Vilmáé*, valamint *Kántoré, Papé*). A kétrészes nevekben a jelöletlen birtokos jelzős szerkezet (pl. *Horvát Lajos-tanya, Cigány-kunyhó, Sváb-tanya, Jegyző-birtok*) és a jelölt birtokos jelzős szerkezet (pl. *Zalán János pusztája* és *Falu kertje*) között tehetünk e tekintetben különbséget. Az ilyen értelemben vett jelöltség és jelöletlenség tényét mutatom be a három térségre vonatkozóan az alábbi táblázatban (ahol a százalékos adatok most is a teljes névrendszerekhez viszonyítanak).

%	egyrészes helynevek		kétrészes helynevek	
	jelöletlen	jelölt	jelöletlen	jelölt
felcsíki régió	1,37	3,75	2,47	10,52
Fehérgyarmati járás	1,79	0,45	15,91	5,83
Veszprémi járás	0,65	0	27,52	1,94

17. ábra: A jelölt és jelöletlen helynévi struktúrák eloszlása a birtoklás kifejezésében

Az adatok arról tanúskodnak, hogy a jelöletlenség leginkább a magyar nyelvterület nyugati régióira jellemző, míg a jelöltség egyértelműen kelet felé erősödik fel. Az alábbi diagram ezt még egyértelműbben szemlélteti.

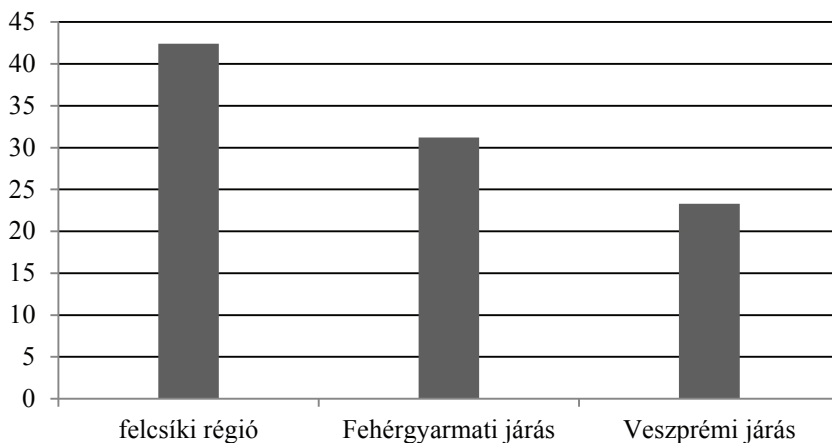

18. ábra: A birtoklást kifejező helynévi toldalékok megoszlása

A csíki mikrotoponímiai rendszerben a birtoklást kifejező névrészeknek jelentős hányada jelölt, az egyrészes nevek esetében pedig e téren az -é birtokjel használata kiemelkedő (lásd az olyan helyneveket, mint *Vilmáé, Kozmáé, Filleré, Miklóse*). Ez a toldalékelem már régtől fogva nem idegen a helynévalkotástól, ugyanakkor a névadásban betöltött szerepe idővel változáson esett át (erről lásd részletesebben BENKŐ 1998: 168, BÉNYEI 2002: 25, 2007: 68–69, TÓTH V. 2010: 18–20, 29). A diagramból egyértelműen kitűnik, hogy a tárgyalt toldalékelem szinte kizárólag a magyar nyelvterület keleti részén, az általam áttekintett korpuszt alapul véve pedig a csíki térségben jellemző. A kétrészes helynevek esetében a jelöletlen struktúrák a magyar nyelvterület nyugati régiói felé haladva válnak egyre gyakoribbá, míg a keleti területeken sokkal inkább a jelölt struktúrák a meghatározóak. A jelölt kétrészes neveket vizsgálva azt a megállapítást tehetjük, hogy az előtagon az -i melléknévképző ebben a szerepben csupán néhány helyen fordul elő, az így alkotott nevek száma elenyésző, s leginkább a Veszprémi járás helynévkincsében fedezhetünk fel effajta mikrotoponimákat (*Apátság-dű-*

lő, Községi-dűlő). Sokkal szembetűnőbbek az *a/-e, -ja/-je* birtokos személyjel utótagon való használatában felfedezhető területi különbségek. A jelölt kétrészes helynevekben a csíki településeken a földrajzi köznévi utótagok ezzel a toldalékelemmel állnak az esetek többségében (*Bot István kertje, Dávid Márton kertje, Dombi Márton vályúja, Karda Márton kertje, Kántor kertje*), ami a helynevek 10,52%-át jelenti (szemben a Fehérgyarmati járás 5,83%-os, illetve a Veszprémi járás egészen minimális 1,94%-os arányával).

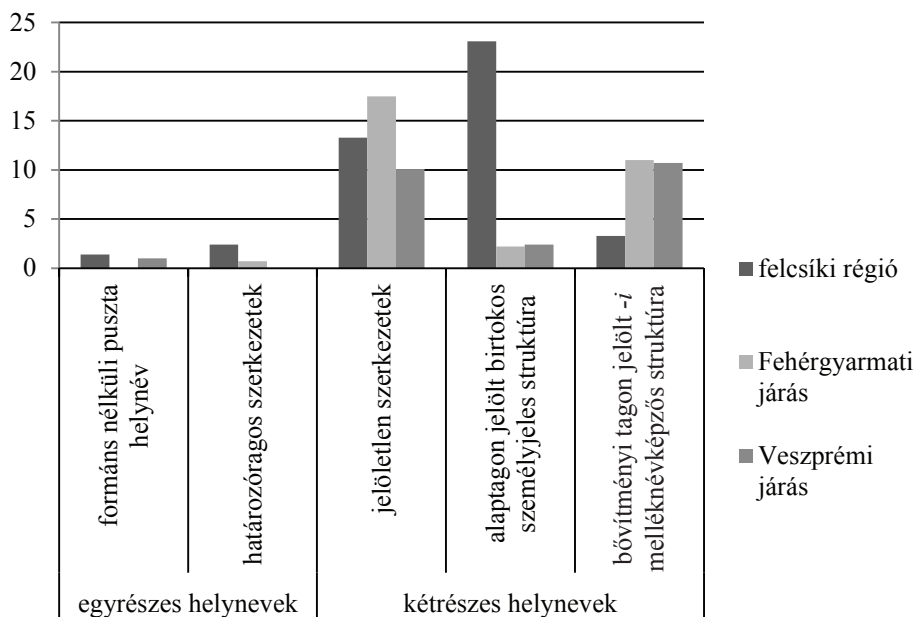
B) Fontos, a névrendszerek egészét érintő eltérésekre bukkanhatunk akkor is, ha a helynek egy másik helyhez való viszonyát kifejező nevek lexikális-morfológiai szerkezetét tanulmányozzuk. Az alábbi diagramon azt mutatom be, hogy ez a szemantikai szerep milyen arányban jelentkezik a három régióban, a továbbiakban azonban — az itt tárgyalt egység szempontjaihoz igazodva — pusztán az ilyen funkciójú elnevezések lexikális szerkezetét elemzem. Jól látható összefüggést figyelhetünk meg a hely más helyhez való viszonyát kifejező helynevek megoszlása és a helyneveknek más helynevekben való felhasználását mutató korábbi diagramnak (lásd 13. ábra) az arányszámai között. Mindkét szempontból Felcsík mikrotoponimái tűnnek ki, s a legalacsonyabb arányt a Veszprémi járás helynevei körében tapasztaljuk.

19. ábra: A hely más helyhez való viszonyát kifejező névstruktúrák megoszlása a három régióban

A hely más helyhez való viszonyát lexikális-morfológiai tekintetben több struktúra is kifejezheti: az egyrészes neveknel a formáns nélküli pusztá helynév (pl. *Balázs kútja, Falu útja*, melyek a felhasznált adattárak tanúsága szerint az adott helynévvel jelölt objektumok melletti kaszálót, valamint szántót jelzik) mellett a határozóragos szerkezetek (pl. *Kantinnál, Kőkeresztnél, Szent Antalnál*) tűnnek fel, a kétrészes névformákban pedig az alaptagon jelölt birtokos jelzős

struktúra (pl. *Hámor alja*, *Szalók alja*), illetőleg a bővítményi (jelzői) tagon jelölt -i melléknévképzős struktúra (pl. *Veszprémi út*, *Laposi linia*) mellett jelöletlen szerkezet (pl. *Külső-Pádina*, *Alsó-Szalók*) is előfordulhat az ilyen szemantikai tartalmat kifejező elnevezésekben. Ezeknek a szerkezeteknek a megoszlását mutatom be az itt következő diagramon.

20. ábra: A hely más helyhez való viszonyát kifejező helynévi struktúrák

Az egyrészes helynevek kapcsán a határozóragok használatáról érdemes néhány szót szólni: ennek a toldalékelemnek a használata ugyanis — noha rendkívül kis számarányban, de — csak a csíki térségre jellemző névadási minta. Az Erdély-szerte előforduló határozóragos alakulatokra BENKŐ LORÁND is felhívta a figyelmet. Véleménye szerint e helynevek magyar alakulatok, de a „mondatból való kiszakadás utáni meghonosodásukban bizonyos román hatást teszünk fel” (1947: 12). Olyan helynevek említhetők itt, mint a *Gátnál*, *Kantinnál*, *Kőkereszt-nél*, *Kőkutaknál*, *Szent Antalnál*, *Szent Jánosnál*, *Ördög-tónál*, *Vaskeresztnél* stb.

Lényegesebb eltérések mutatkoznak meg az alaptagon jelölt birtokos személyjeles struktúrák jelentkezésében. Ez a szerkezeti típus a Veszprémi járásban szerepel a legalacsonyabb gyakorisági aránnyal, Felcsíkban viszont ennek a szerkezetnek a megterheltsége kiemelkedően magas. A csíki térség mikrotoponímiai rendszerében ezt a névtípust leginkább a helyzetviszonyító szavakkal alakult névformák képviselik. A csíki névanyagban e szerepben az *alja*, *teteje*, *melléke*, *oldala*, *széle*, *hátulja*, *köze*, *vége*, *töve* viszonyító elemeket láthatjuk, illetve szép

számmal jelentkeznek itt egy másik csoportba sorolható, eredetüket tekintve antropomorf vagy teriomorf szemléletű helyzetjelölő lexémák is, úgy mint a *háta*, *feje*, *farka*, *homloka*, *lába*, *nyaka*, *orra*, *sarka*, illetve a jellegzetesen székely *száda* ('barlang bejárata vagy völgy bevezető nyílása', FKNT. 289) helynévi utótag is. Ahogyan az a felsorolásból is kitűnik, a székely névrendszerben rendkívül változatosan fejezik ki a rész–egész viszonyt a denotátumok megnevezésekor, s erre leginkább a második névrész birtokos személyjeles formáját használják fel, de természetesen találhatunk példát néhány jelöletlen struktúrára is: *Hámor alja*, *Szalók alja*, *Szántó föle*, *Meszes-kőszikla oldala*, *Hargita teteje*, *Piricske töve*, *Rét köze*, *Madaras melléke*, *Temető háta*, *Madicsa homloka*, *Vad nyaka*, *Pádina feje*, *Kicsi-kút sarka*, *Madaras száda*, jelöletlen szerkezetek pedig a *Hámor-tető*, *Lok-oldal*. A Fehérgyarmati járás névrendszerében leginkább az ilyen típusú helynevek jelöletlen változataival találkozhatunk, mint például az *alj*, *köz*, *fok*, *oldal* utótagokkal, valamint a viszonyjelölő szavak másik csoportjából a *hát*, illetve a *láb* utótaggal (olyan helynevekben adathatók ezek az utótagok, mint az *Irgó-fok*, *Cser-köz*, *Éger-oldal*, *Seres-liget-alj*, *Forrás-hát*). A Veszprémi járásban is jobbra a jelöletlen változatok vannak többségben, például a *fő*, *tető*, *mög*, *oldal*, az antropomorf vagy teriomorf alapú viszonyjelölő szavak közül azonban csak a *hát* adatható (*Sindő-oldal*, *Som-hegy-tető*, *Macska-kő-hát*).

Hasonló markáns eltéréseket az irányjelölés kifejezésében is felfedezhetünk. Ezt a szemantikai szerepet lexikális-morfológiai tekintetben kétféle szerkezet fejezheti ki: egyrészt a bővítményi részen *-i* melléknévképzőt tartalmazó kétrészes név (*Cserhádi út*, *Veszprémi út*, *Csapási út*, *Laposi lúnia*), illetve az alaptagon az *-a/-e*, *-ja/-je* birtokos személyjel (*Gőzös útja*, *Rez útja*, *Török keresztfája útja*). Lényeges eltérésként az útelnevezések kapcsán újfent a veszprémi és a csíki térség közti különbséget említhetjük meg: míg a csíki régióban a jelölt birtokos jelzős szerkezetet (*X útja*) preferálják a névhasználók, addig a Veszprémi járásban sokkal inkább a minőségjelzős, tehát az *-i* melléknévképzős formák dominanciája regisztrálható. Az ugyancsak irányjelölő szerepű vízfolyások elnevezésében is ugyanazt az eltérést fedezhetjük fel, mint az útelnevezésekben: míg a csíki névanyagban a jelölt birtokos jelzős szerkezet jelentkezik (*Küpus árka pataka*, *Nagy-Romlás árka*, *Hideg-kút árka*), addig az *-i* képzővel alkotott nevek nyugaton gyakoribbak (*Pörgöli-árok*, *Laposi-árok*, *Majori-árok* a Veszprémi járásból; *Sziget-háti-csatorna*, *Túr-háti-csatorna* helynevek a Fehérgyarmati járásból). Az itt vizsgált jelenség kapcsán tehát ismét arra a megállapításra juthatunk, hogy míg a csíki toponímiai rendszerben a birtokos jelzős szerkezetű helynevek használata a domináns, addig a nyugati területeken, jelen esetben a Veszprémi járásban a minőségjelzős helynévi szerkezetek mutatkoznak a gyakoribb szerkezeti típusnak.

2.1.2. Helynévrendszerek összevető vizsgálata — Vas megye helynevei alapján

1. Az előzőekben azt láthattuk, hogy a földrajzilag egymástól jól elkülönülő területek helynévrendszerei több tekintetben is akár jelentősebb különbségeket mutathatnak. Ebben a fejezetben a földrajzi környezet helynévi struktúrák elterjedtségében játszott szerepét egy olyan módszerrel is bemutatom, amellyel az egyes helynévi szerkezetek kiterjedési vonala, s ezáltal bizonyos jelenséghatárok pontosabban is körvonalazhatók.

A helynévszerkezetek térbeli elterjedtségét, illetve az esetleges jelenséghatárok kérdését az itt következő alfejezetben Vas megye helynevei alapján tanulmányoztam. A vizsgált névanyag forrásául a Vas megye földrajzi nevei című munka (VMFN., 1982) névállománya szolgált. Ez a terület az itt tárgyalt problematika szempontjából előnyös vizsgálati terepnek bizonyult, minthogy nyelvi és nem nyelvi tekintetben is jelentős tagoltságot mutat. Nyelvi vonatkozásait kiemelve azt hangsúlyozhatjuk, hogy IMRE SAMU és JUHÁSZ DEZSŐ nyelvjárási térképe alapján négy nyelvjárási terület jelenik meg a térségben: az északnyugat-dunántúli, a zalai és az őrési típus (IMRE 1971: 333–334, 337), valamint a hetési nyelvjárás (JUHÁSZ D. 2001: 264, 460).

21. ábra: Vas megye nyelvjárási tájai IMRE SAMU és JUHÁSZ DEZSŐ térképe alapján¹³

Nyelven kívüli aspektusból szemlélve még színesebbnek mutatkozik a táj: néprajzi szempontból a térségben található az Őrség, a Hegyhát, a Völgyseg, a Kemeneshát, a Kemenesalja, valamint a Nagyerdő egy szelete (BALASSA–ORTUTAY 1979: 34; KÓSA–FILEP 1975: 114–115, 150–151, 155–156; DÖMÖTÖR 1960: 7, 16).

¹³ A térképeken szereplő vonalak természetesen nem tényleges nyelvjárási határt jelölnek, pusztán szemléltető szerepük van.

22. ábra: Vas megye néprajzi tájai BALASSA IVÁN és DÖMÖTÖR SÁNDOR térképe alapján

Földrajzi megközelítésben Vas megye a Nyugat-Magyarországi-peremvidék, valamint a Kisalföld néhány nagyobb tájegységét foglalja magába: összesen 6 nagytájról, s ezen belül 17 kistájról szólhatunk a térségben (lásd 23. ábra, MKK. 354–370, 382–390).¹⁴

23. ábra: Vas megye földrajzi tájai

¹⁴ A későbbiekben a Rába mente, valamint a Marcal-medence térsége fontos szerephez jut majd a névminták térbeli elterjedése kapcsán. Előbbi területen az 1.2.3., valamint az 1.2.4. számmal jelölt Rába-sík és Rába völgy területét értem, utóbbi pedig a 2.2.-es számmal jelzett területet takarja.

A táj tehát mind etnográfiai és földrajzi, mind nyelvi szempontból differenciált képet mutat; erre alapozva pedig azt a feltevést fogalmazhatjuk meg, hogy a táji, néprajzi, nyelvjárási különbségeken túl bizonyosan eltérésekre bukkanhatunk a névrendszer, a helynévadási minták vonatkozásában is.

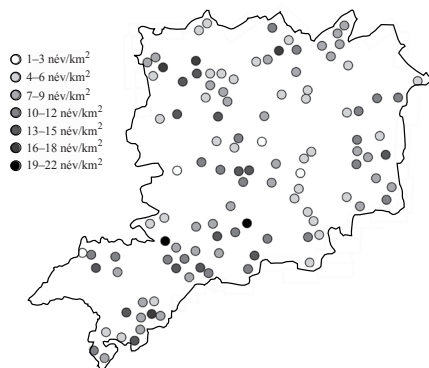
Vas megye mint vizsgálati terep a fentiek mellett azért is lehet különösen alkalmas az általam kijelölt vizsgálati célok szempontjából, mert a névtár anyagát tartalmazó helynévgyűjtemény a magyarországi helynévgyűjtésnek abban a szakaszában született meg, amikor már egy jól kiforrott módszertan, valamint tapasztalt szerkesztőgárda állhatott az adattár mögött (HOFFMANN 2003: 69–70, 77), ez pedig nyilvánvalóan előnyt jelenthet az elemző munka során is.

2. A településenkénti összehasonlító vizsgálathoz Vas megye — a korábban már ismertetett mintavétellel kiválasztott — településeinek külterületi névanyagát elemeztem a HOFFMANN-féle modell segítségével. Az ennek során kapott eredményeket, százalékos gyakorisági adatokat aztán térképre vetítettem. Az előzőekhez hasonlóan ebben a fejezetben sem kívánok teljes névrendszertani elemzést adni, csupán azokra a helynévszerkezeti típusokra koncentrálok, amelyek esetén valós területi eltéréseket regisztrálhatunk. Több olyan helynévszerkezeti típus is van ugyanis, amelyek univerzálisnak mondhatók egész Vas megye területén, vagy éppen ellenkezőleg, annyira esetleges a jelentkezésük az egyes települések helynévrendszerében, hogy azokból lényegi következtetéseket nyilvánvalóan nem vonhatunk le.

Adatbázisom kiépítése során 126 település több mint 8000 helynévi adatát tekintettem át. A Vas megyei települések helynévkincsének elemzésekor elsőként a speciálisan itt alkalmazandó lépésszámot¹⁵ kellett meghatároznom. Módszertani tekintetben ez azért lényeges döntés, mert olyan települések adatállományával is dolgoztam, amelyek külterületén kevés név található, s egy-két névnyi eltérés sokszor akár 2 százalékpontos különbséget is generált a különböző szerkezeti kategóriák között. Elemzésemben ezért többnyire a 10%-os lépésszámot tekintettem alapnak, arra gondolva, hogy egy viszonylag kis elemszámú névanyagban 6–7 névnyi eltérés egy-egy névszerkezeti típus kapcsán már nagyobb különbségként regisztrálható. Tisztában vagyok ugyan azzal, hogy a lépésszám határának ilyen módon történő meghatározása valójában önkényes döntés, ám ez az eredményeket lényegében nem befolyásolja.

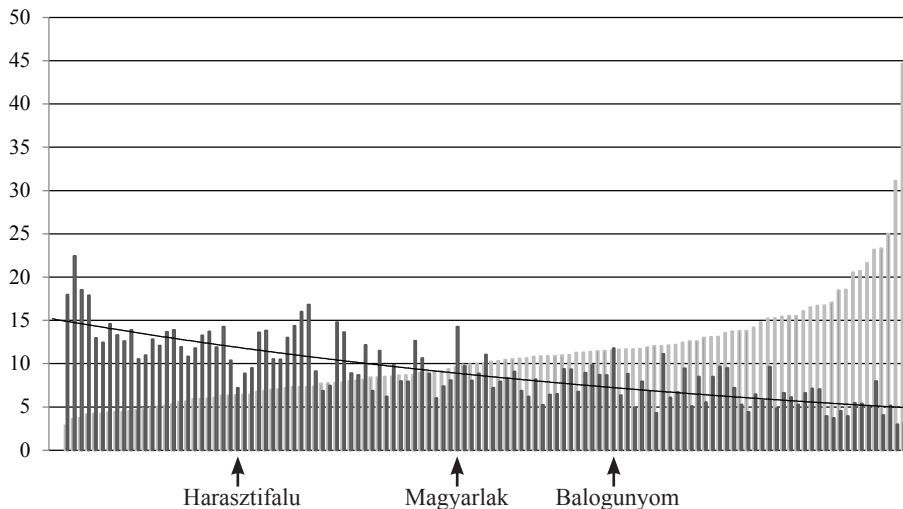
3. Vas megye egyes településeinek *n é v s ű r ű s é g i j e l l e m z ő i* igen jelentős eltéréseket mutatnak. Azt már az előző fejezetben is jeleztem, hogy az általánosan elfogadott vélekedés szerint szoros összefüggés mutatkozhat egy-egy település névsűrűsége és a földrajzi környezet jellege között. Ezt az álláspontot az alább látható névsűrűségi adatok részben ugyancsak alátámasztják.

¹⁵ A lépésszám ez esetben a térképeken feltüntetett százalékos gyakoriságot jelenti, vagyis azt, hogy hány százalékonként jelöljük más-más módon az adott jelenséget.

24. ábra: A Vas megyei településeken mérhető helynévsűrűségi adatok (név/km²)

Úgy tűnik, hogy a terület változatos földrajzi jellege több esetben magasabb névsűrűséget eredményez: a megye északi felén — tehát a síkvidéki részen — például több az alacsonyabb névsűrűségű település, mint a domborzati szempontból változatosabb Alsó-Kemenesháton. Azt is említettem az előzőekben, hogy az eddigi tapasztalatok alapján a települések nagysága és az ott mérhető névsűrűség fordított arányban áll egymással. Ezt — ahogyan az itt következő ábrán láthatjuk — a vasi névanyag is szemléletesen igazolja.

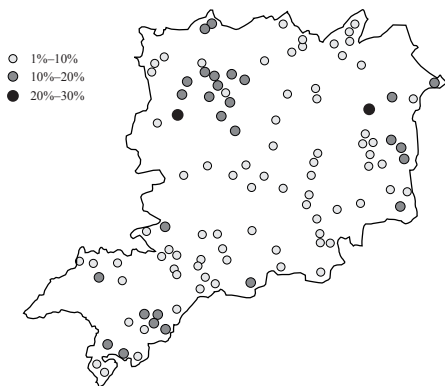
25. ábra: A település nagyságának (km², sötét oszlop) és névsűrűségének (név/km², világos oszlop) összefüggései Vas megyében

Noha ez az összefüggés minden kétséget kizáróan létezik, nem mehetünk el szó nélkül amellett a tény mellett sem, hogy bizonyos településeken a terület nagysá-

gától lényegében függetlenül rendkívül alacsonyok, vagy éppen kiugróan magasak a mért névsűrűségi mutatók. Például Harasztifalu 7,7 km²-es területén 6,8-as névsűrűséget mérhetünk, mely alacsonynak mondható a Balogunyomon vagy a Magyarlakon mérhető adattal való összevetésben: 11,5 km²-en 11-es névsűrűséget mérhetünk Balogunyomon, vagy 11 km²-en 14,5-ös névsűrűséget Magyarlakon. Utóbbi településen viszont éppen a terület nagyságához képest magas a névsűrűségi arány. A kiugró adatokat könnyedén kiválaszthatjuk, ha a névsűrűségi adatokra ún. „exponenciális trendvonalat” rajzolunk (lásd a fenti ábrán), s a mutatkozó egyenletlenségek minden bizonnyal azzal is összefüggésbe hozhatók, hogy a gyűjtések nem egyenletes színvonalúak, minőségűek voltak, bármennyire is törekedtek erre a gyűjtés szervezői és végzői egyaránt. Egyenletlenséget okozott a szemléletbeli különbség is: bizonyos típusú helynévfajtákat a gyűjtést végzők egy része beemelt az adattárba, mások viszont — az adott nyelvi elemek helynévi szerepét megkérdőjelezve — eltekintettek tőlük. Ez a különbség főként persze a helynévrendszer peremén elhelyezkedő (vagy elhelyezhető) nyelvi elemek esetében történhetett meg.¹⁶

4. A mikrotoponímiai rendszerek közötti eltéréseket — amint ezt az előző fejezet vizsgálati eredményeiből kiindulva feltételezzük — leginkább a lexikális-morfológiai struktúrák terén várhatjuk. A továbbiakban ezért erre a vizsgálati szintre koncentrálni azt tekintem át, hogy a helynevekben egy-egy funkcionális-szemantikai tartalom kifejezését milyen nyelvi eszközök valósítják meg, s az ezekben megfigyelhető szembetűnőbb eltérésekre igyekszem felhívni a figyelmet.

4.1. A fajtajelölő funkcióban álló egyrészes puszta földrajzi köznévi helynevek Vas megyében meglehetősen gyakoriak: a teljes névrendszerre vonatkoztatva ugyanis 10–20%-os gyakorisággal fordulnak elő. Eloszlásukat a következő térkép szemlélteti.

26. ábra: Az egyrészes puszta földrajzi köznévi helynevek eloszlása Vas megyében

¹⁶ E problémák miatt is határoztam úgy, hogy az elemzésre szánt korpuszom alapjának a névsűrűség helyett a külterületi névszámot tekinttem.

A térképen egyértelműen megmutatkoznak a földrajzi köznévi helynevek használatának területi különbségei. Leginkább három gócpont körvonalazódik e helynévstruktúrák felhasználása terén: a Sopron-Vasi-síkságon belül a Gyöngyös-sík területén (tehát a megye északnyugati csücskében) figyelhető meg ennek a szerkezetnek a gyakoribb használata, illetve a Marcal-medence tájegységen (a megye keleti részén), valamint a Zalai-dombságon (a délkeleti csücsökben) találhatjuk meg magasabb százalékos arányban ezt a struktúrát.

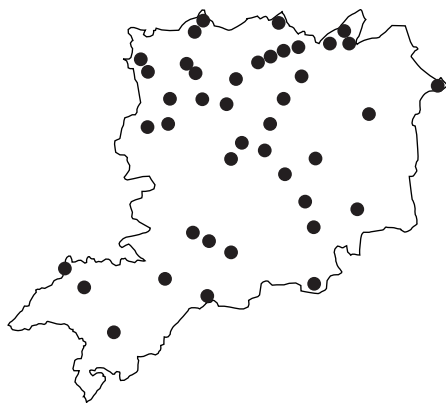
Az egyszerű földrajzi köznévi lexémával azonos helynevek köréből kiemelhetjük a *Berek*, *Csapás*, *Csarit*, *Domb*, *Erdő*, *Forrás*, *Gyep*, *Hosszi* (hosszan elnyúló földterület, FKnt. 185), *Hegy*, *Irtás*, *Kanális*, *Kopraló* (sertéslegelőt vagy juhok tartózkodási helyét megjelölő földrajzi köznév, FKnt. 207), *Kelő* (átjáró, FKnt. 199–200), *Kút*, *Legelő*, *Major*, *Mocsola*, *Parlag*, *Páskom*, *Remész*, *Ritás*, *Tag*, *Telek*, *Temető*, *Vágás* stb. névformákat, az összetett földrajzi köznevet tartalmazó helynevek közül pedig a *Dögtemető*, *Kenderföld*, *Szőlőhegy*, *Káposztáskert* stb. említhető példaként. Azt is megjegyzem azonban, hogy a *Kenderföld*, *Káposztáskert* típusú elnevezések a kétrészes helynévi struktúrákhoz is közel állnak, nyelvi (lexikális-morfológiai) elemzésük tulajdonképpen azon a döntésen múlik, hogy egyetértünk-e a *kenderföld* típusú nyelvi alakulatok összetett földrajzi köznévi státusával.¹⁷

Noha a legtöbb egyrészes földrajzi köznévi alapú helynév nem mutat lényeges területi eltérést, egy-két különlegességre érdemes felhívni a figyelmet. A vizes helyeket jelölő egyrészes földrajzi köznevek köréből lexikális szinten többek közt a *Mocsola*, valamint a *Zsibb* helynevek említhetők meg egyfajta táji jellegzetességként. A *mocsola* 'disznófürösztő hely' jelentésben (FKnt. 247) Vas megye közép-keleti részében elterjedt földrajzi köznév, míg a 'vizenyős, posványos rét' jelentésű *zsibb* csak a Kerka-vidékre jellemző lexéma (FKnt. 335): Bajánsenyéről, Szattáról, valamint Kerkáskápolnáról adatolhatjuk.

A földrajzi köznévi lexémák Vas megye helyneveiben is jellegzetesen a kétrészes névformák utótagjaként szerepelnek: felhasználásuk e pozícióban közel azonos az itt vizsgált településeken, átlagosan 60–80%-os adatolhatóságuk nem mutat lényeges területi különbségeket. Néhány morfológiai sajátosság ugyanakkor megítélésem szerint igen jól szemléltetheti a névminták eltéréseit.

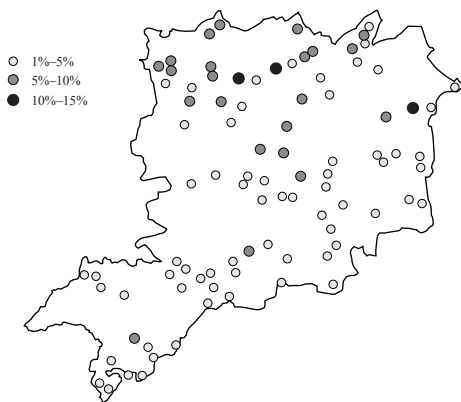
Az egyik jellegzetességként a földrajzi köznévi utótagokon szereplő *-k* többesszám-jelet emelhetjük ki. Noha nem találunk túl sok toldalékelemet a vasi helynévrendszerben, általában elmondható, hogy a többes szám *-k* jelét — területek összefoglaló megjelöléseként — gyakrabban használják fel a névadók egy-egy földrajzi köznév mintába való beillesztésére: például *Török-földek*, *Kajtár-földek*, *Úr-rétek*, *Kis-kertek*. Az alábbi szemléltető térkép az ebben a szerepben leggyakrabban jelentkező *földek* utótag területi eloszlását ábrázolja.

¹⁷ Itt azt a földrajzi köznévi listát, jegyzéket vettem a döntések során figyelembe, amelyet a földrajzi nevek helyesírásával foglalkozó munka közreadott (FNH. 33, 75–127).

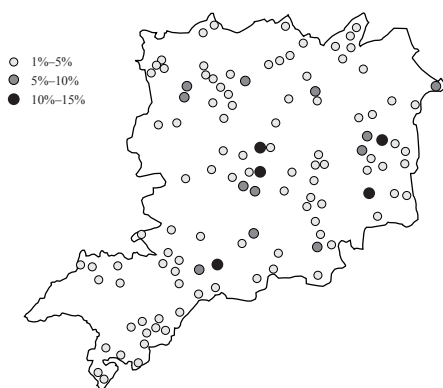
27. ábra: A *-földek* földrajzi köznévi utótag Vas megye helyneveiben

A térképlap tanúsága szerint a névadásban az északi és a déli területeken más-más normát követnek a névadók: míg a megye északi részén több, addig a déli területeken jóval kevesebb adat található a többes számban jelentkező *földek* földrajzi köznévi utótagra. Ugyanezt a területi eloszlást más, ritkábban használatos többes számú földrajzi köznévi névrészek is mutatják: hasonló jelenséget figyelhetünk meg ugyanis a *rétek*, *kertek*, *holdak* stb. utótag esetében is (pl. *Úr-rétek*, *Fazekas-rétek*; *Kis-kertek*, *Sánta-kertek*; *Fertály-holdak*, *Hat-holdak*). Minthogy egész Vas megyére jellemző ennek a toldalékelemnek a földrajzi köznévi utótagon való jelentkezése, egy összefoglaló térképet is érdemesnek látok közreadni erről a morfológiai mintáról. Az ábra igen szemléletesen mutatja, hogy a többes szám jelével álló földrajzi köznévi lexémák a megye északi felében sűrűsödnek, noha kisebb arányban a megye egész területén előfordulnak.

28. ábra: A többes számban álló földrajzi köznévi utótagú helynevek Vas megyében

A másik itt kiemelendő lexikális-morfológiai jelenség az *alja* földrajzi köznévi utótaggal kapcsolatos. Ez a földrajzi köznév — úgy tűnik — egész Vas megyében rendkívül fontos szerepet játszik a helynevek szerkezetében. Az egész névrendszerre vonatkoztatva átlagosan ugyan csak 5%-ban van szerepe ennek a lexémának, de akadnak települések, ahol 10–15%-os a jelenléte. Az előfordulásai között vannak olyanok, amelyek összetett földrajzi köznévi státusú nyelvi elem második részeként tartalmazzák az *alja* lexémát (pl. *kertalja*), máskor kétrészes helynév egyszerű földrajzi köznévi utótagjaként találjuk meg (*Haraszt alja*, *Berek alja*). Minthogy azonban mindkét struktúra mögött ugyanaz a jellegzetes névadói-névhasználói szemlélet áll (amely egyfajta kéttagúságra törekvéssel jellemezhető), az alábbi összefoglalásban nem teszek különbséget a *Kertalja* (összetett földrajzi köznévi) és a *Haraszt alja* (kétrészes helynévi) struktúra között akkor, amikor az *alja* lexéma területi sajátosságait vetítem térképre.

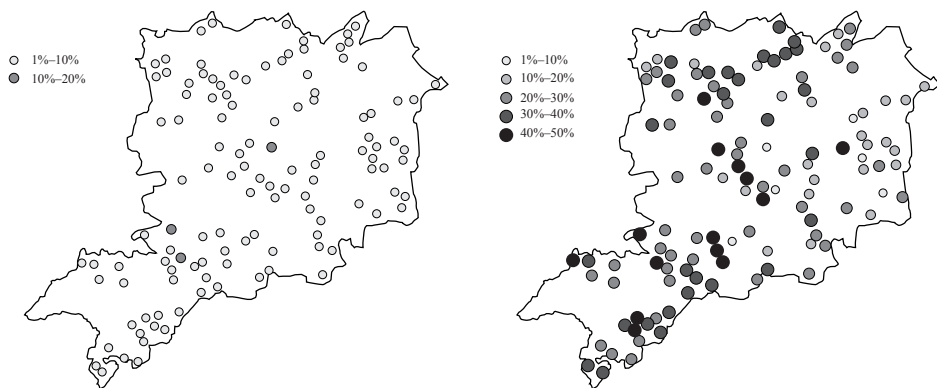

29 ábra: Az *alja* lexéma Vas megye helyneveiben

4.2. Helynévi lexémák egy- és kétrészes struktúrában egyaránt találkozhatunk, s ezek — mint korábban kifejtettem — részint megnevező, részint sajátosságjelölő funkciót töltenek be a névszerkezetekben. A már létező helynevek felhasználását a Vas megyei névrendszerben két térképen ábrázolom: az egyikben a helynévi lexémát tartalmazó egyrészes névstruktúrákat mutatom be (pl. *Citora*, *Csakota*, *Kerka*, *Rába*, *Pinka*, *Répcse*, *Sinkó*, *Zablánc*, *Gecemán*), a másodikban a kétrészes, helynévi lexémát tartalmazó elnevezések (*Kis-Métnek*, *Nagy-Máncso*, *Alsó-Bekeny*, *Hosszi-réti út*, *Nyáras alja*, *Nyáras föle*, *Alsó-Páskumi-kút*) területi jellemzői láthatók (lásd a 30. ábrát).

A helynévi lexémát tartalmazó egyrészes helynevek vizsgálatakor nem látunk területi eltérést, Vas megyében három falu kivételével egyöntetűen 10% alatti az ilyen típusú helynevek használata. A kétrészes nevek kapcsán azonban — noha nem markánsan, de — egyfajta differenciáltság körvonalazódik a keleti és nyugati területek között: a Marcal-medence táján (a keleti területen) lényegesen keve-

sebb helynevet használnak fel a kétrészes struktúrákban (10% alatt), mint a megye középső és nyugati részein (ahol átlagosan 20–30%-os arányt tapasztalunk, de bizonyos településeken ez akár 50% körüli százalékos értékeket is elérhet).

30. ábra: Helynevek felhasználása az egy-, illetve a kétrészes helynévi struktúrákban

4.3. A s a j á t o s s á g f u n k c i ó nyelvi megformálásán belül a birtoklás, valamint a más helyhez való viszonyítás kifejezésére helyezem — az előzőekben bemutatott vizsgálatokhoz hasonlóan — a hangsúlyt a névrendszerek lexikális-morfológiai struktúráiban jelentkező különbségekre fókuszáló analízis során.

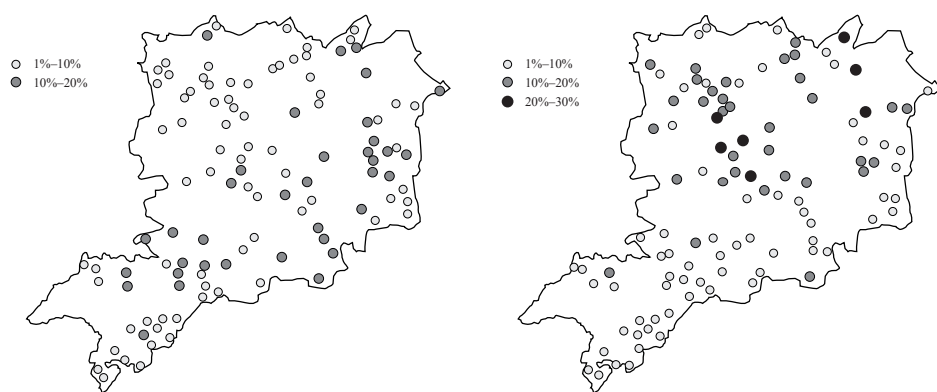
4.3.1. A b i r t o k l á s funkciója a magyar helynévrendszerben — mint korábban is jeleztem — szerkezetileg kifejeződhet egyrészes, valamint kétrészes nevekben; lexikális-morfológiai szinten pedig a struktúra létrehozható személynév (*Kálmán-rét*), illetőleg személyt jelölő közszó (*Koldus-telek*) által. Mindebből következően a magyar helynévkincsben négyféle lexikális szerkezet létezhet a birtoklás kifejezésére: személyt jelölő közszó (*Molnári*); személynév (*József*), személyt jelölő közszó + földrajzi köznév (*Pap-tag*); személynév + földrajzi köznév (*Laci-tag*). S e szerkezetek lehetnek jelöltek (*Tóthné földje*, *Urasági-föld*), illetve jelöletlenek (*József*, *Pap-tag*) egyaránt.

Az egyrészes helynevekben a névadók felhasználják a tulajdonos nevét helynévalkotáskor (*Tóti*, *József*), illetve élhetnek személyt jelentő közszavakkal is (*Molnári*, *Vitéz*).¹⁸ Ezek a szerkezetek nem mutatnak lényeges területi differenciáltságot, emellett a használati arányuk sem túl magas. Szembeötlő területi különbségre az adatok térképre vetítése során sem bukkanhatunk, azt azonban talán érdemes megemlíteni, hogy az egyrészes, személyt jelölő közszavak felhasználása inkább az északi területeken jelentkezik (*Proletár*, *Vitéz*), míg a déli

¹⁸ Az ilyen helynevek esetében a Vas megyei névgyűjtemény maga utal arra, hogy az adott személy foglalkozása vagy címe jelentkezik a névben: a *Molnári* esetében „a földesúri molnáré volt”, a *Vitéz* helynév esetében pedig „a két világháború között vitézek kapták” információt olvashatjuk a név mellett.

területeken kevésbé. Szembetűnő továbbá, hogy míg az egyrészes személynévi helyneveknek (*Domokos, Ágoston, Péterics, Piroska, Kajcsos, Sinku, Rostáné*) meglehetősen alacsony a megterheltsége, mégis Vas megye egész nyugati felén jelentkeznek szétszórta, a megye keleti részén, tulajdonképpen a Rábán inneni területeken viszont rendkívül ritkán adatolhatók.

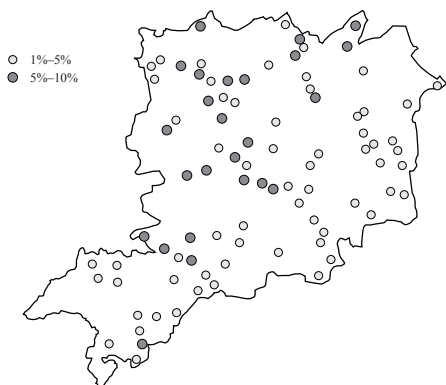
Minthogy Vas megyében a kétrészes helynévi struktúra a preferáltabb névszerkezet, tanulságosnak ígérkezik a kétrészes helynevek kapcsán jelentkező különbségek és azonosságok feltérképezése. A birtoklás lexikális szinten két típusú összetett szerkezettel fejeződik ki Vasban: a birtokost jelölő közszoói előtagból + földrajzi köznévi utótagból alakult (vagyis *Pap-tag*-féle), valamint személynévi előtagot + földrajzi köznévi utótagot tartalmazó (azaz *Simon-tag* típusú) helynevekkel. Amíg a Rába mentétől északra eső területeken az utóbbi, vagyis a személynévi előtag + földrajzi köznévi utótag struktúra mutatkozik meghatározónak a birtoklás kifejezésére (például *Simon-tag, Major-tag, Kovács-tag, Albert-tag*), addig a Rába mentétől délre eső területeken ez a modell kisebb gyakorisággal jelentkezik. A személyt jelölő közszo + földrajzi köznévi utótagú helynevek azonban éppen itt, a Rába mentén, és az attól délre eső területeken mutatnak szembeötlően magas felhasználtságot (*Kanász-parag, Király út, Pap-tag, Tanító-tag*), s a Rába mentétől északra ez a típus alig található meg.

31. ábra: A birtokviszony kifejezése a személyt jelölő közszo + földrajzi köznév, illetve a személynév + földrajzi köznév struktúrájú kétrészes helynevekben

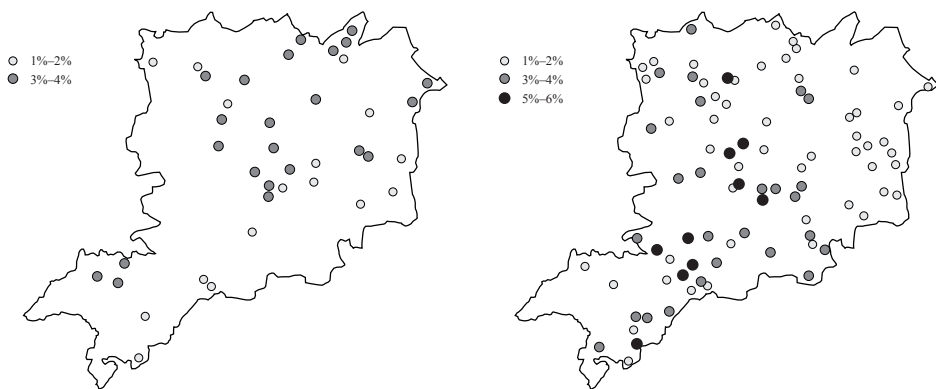
Mindebből tehát arra következtethetünk, hogy a vizsgált területen a birtoklás kifejezésére — összevetve az egyrészes nevek felhasználási arányával — a névadók alapvetően a kétrészes struktúrát használják, ám a birtoklás funkciójának nyelvi megjelenítésére alkalmazott két szerkezet típus területi különbséget mutat, ami talán a Rába mente akadály jellegét jelezheti a névminták elterjedésében. Ezt a feltevést — mint rövidesen látni fogjuk — a később bemutatandó vizsgálatok ugyancsak megerősíteni látszanak.

A birtokviszony kifejezése kapcsán általánosságban azt is elmondhatjuk, hogy a helynévi szerkezetek döntő többségére a jelöletlenség jellemző (HOFFMANN 1993a: 75), s ez igaz az itt vizsgált területre vonatkozóan is: Vas megyében birtokviszonyt kifejező jelölt és jelöletlen helynevek aránya 18–82%. Térképre vetítve a jelölt struktúrák elterjedését azt láthatjuk, hogy a jelölt kategóriák főképpen a Rábán túli területeken tűnnek fel nagyobb számban.

32. ábra: A birtokviszonyt jelölt kétrészes helynévi struktúrával kifejező névformák elterjedése Vas megyében

Noha a jelölt birtokviszonyt kifejező nevek aránya nem túl magas, az mégis feltűnő, hogy többféle toldalékelemet is felhasználnak a névalkotók a birtoklás kifejezésére: az utótagon elsősorban a birtokos személyjel különböző alakváltozatai (pl. *Pap kútja*, *Tóthné földje*), az előtagon pedig az *-i* melléknévképző jelentkezik ebben a szerepben (*Urasági-hegy*). A következő térképpár ezek elterjedési területét szemlélteti.

33. ábra: A birtokos személyjel, illetve az *-i* melléknévképző eloszlása a birtokviszonyt kifejező helynevekben

Igencsak szembetűnő jelenség az is, hogy a birtokos személyjel ritka toldalékelem a birtoklás kifejezésére a térségben (az 5%-ot sehol sem haladja meg a gyakorisága), s a használata a megye északi felére, a Rábán túli területekre korlátozódik elsősorban.

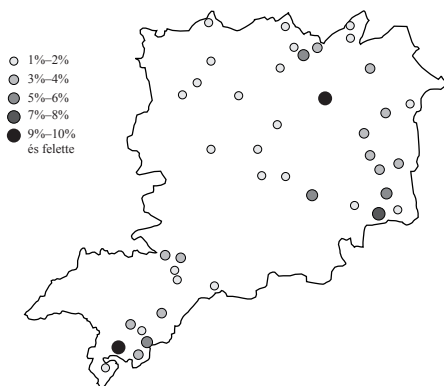
Vas megye helyneveiben a tárgyalt szemantikai tartalom kifejezésében az *-i* képző is szerepet játszik: többnyire szintén 1–5%-os arányban jelentkező. Úgy tűnik, hogy leginkább a megye nyugati részén, a Kemenesháttól nyugatra, a Rába mente középső tájain jellemző ez a struktúra valamelyest nagyobb gyakoriságban (pl. *Szentegyházi, Jegyzői-birtok, Urasági-hegy*).

A korábbi és az itteni tapasztalatok tükrében azt mondhatjuk, hogy a Rába mente vélhetően szerepet játszik az *-a/-e*, *-ja/-je* birtokos személyjel helynévmintájának elterjedésében (illetve annak akadályozásában). Ugyanez — legalábbis a fenti térképek tanúsága szerint — az *-i* képzőelemre nem mondható el feltétlenül, ebben az esetben valamely más elterjedést befolyásoló faktor jelenlétét kell feltételeznünk. Emellett arra is rámutathatunk a térképek alapján, hogy az *-i* képzős struktúra többnyire ott a tipikusabb, ahol a birtokos személyjel előfordulása a helynevekben meglehetősen csekély. Ez a körülmény pedig azt jelezheti a számunkra, hogy a két morfológiai struktúra feltételezhetően bizonyos szinten komplementer jellegű, s ez annak a fényében, hogy a két toldalékelem történeti szempontból is összefüggéseket mutat (vö. SZEGFÜ 1991: 273, 279–280, illetve korábban MELICH 1914: 156, PAIS 1935: 110), nem is különösebben meglepő. BÉNYEI ÁGNES összefoglaló munkájában hasonlóan tekint a tárgyalt képzőelemre, s az *-i* képzős helyneveken belül a birtoklást kifejező funkciót egy jól körülhatárolható típusként határozza meg (vö. 2012: 74–78).

4.3.2. A Vas megyei helynévrendszerek is jó példát szolgáltatnak arra a feltevésünkre, hogy a helynek valamely más helyhez való viszonyát kifejező nevek szerkezetében lexikális-morfológiai eltéréseket tapasztalhatunk.

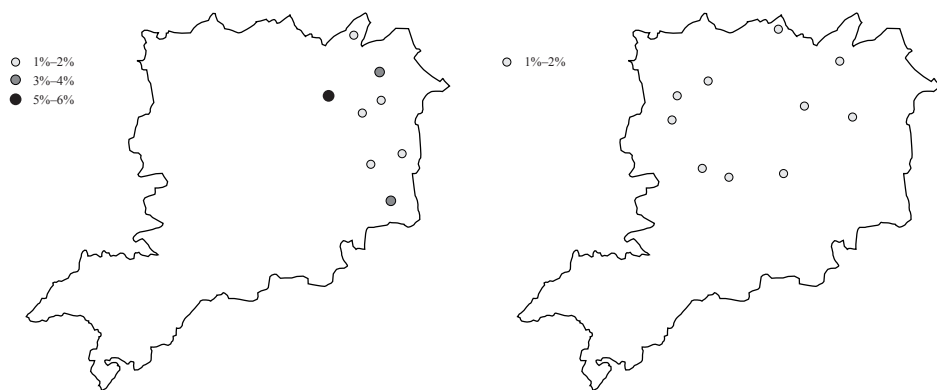
A HOFFMANN-modell megközelítése szerint a más helyhez való viszony többféle lokális kapcsolatot foglalhat magában: a hely pontos elhelyezkedését, az irány megjelölését, a hely viszonyított, relatív helyzetét, valamint a rész–egész viszonyt. E funkciók nyelvi kifejezésében változatos toldalékkincs vesz részt a helynevekben: egyes határozóragok (*-tól/től*, *-ba/-be*, *-nál/-nél* stb.) mellett a birtokos személyjel is jelentkezik részmeghatározó funkcióban, míg az *-i* képző az irányjelölés terén mutat gyakori használatot. De éppenséggel melléknévi igenév-képzőket is találhatunk az *X-re járó* típusú helynevekben.

A határozóragok kategóriáját külön-külön vizsgálva meglehetősen szórt képet kapunk az egyes ragok elterjedéséről. Nehezíti a helyzetet, hogy bizonyos toldalékok (*-tól/től*; *-ba/-be*) csak egy-két település névanyagában jelentkeznek. Mindezeket a körülményeket figyelembe véve a viszonyjelölésre szolgáló határozóragokat egyetlen térképre vetítettem rá.

34. ábra: A határozóragos struktúrák használati gyakorisága Vas megyében

Ilyen névstruktúrák jól látható módon egész Vasban szórtan jelentkeznek, de jellegzetes tömböt alkotva döntően a Rába mentétől keletre, leginkább a Marcal-medencében adathatók (*Szakonyi határnál*, *Bakterházánál*), illetve némi sűrűsödést vehetünk észre az Őrség területén is. Egy másik érdekességet a *-ra/-re* határozórag kapcsán figyelhetünk meg: ez a toldalék ugyanis rendre az igés, ige-neves szerkezetekben jelentkezik (pl. *Gyepre dűlő*, *Kelédi határra dűlő*, vagy irány kifejezésekor: *Völgyre járó*, *Berekre járó*).

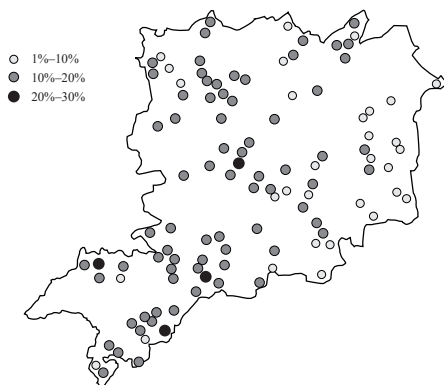

35. ábra: Az *X-re dűlő*, illetve az *X-re járó/menő* helynévszerkezetek jelentkezése Vas megyében

Az előbbi struktúra kizárólag a Celldömölki járásban — földrajzi szempontból a Marcal-medencében — érhető tetten mint névalkotó toldalék, az utóbbi pedig Vas megyének csakis az északi részén jelentkezik, s ott is csupán szórványosan.

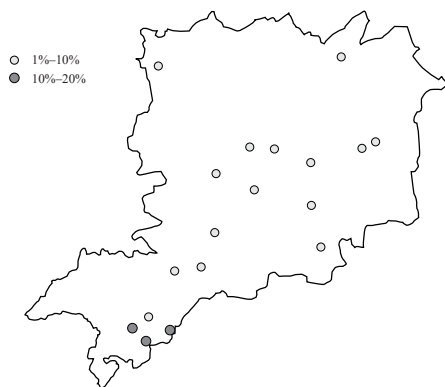
Az *-i* melléknévképző a lokális kapcsolat kifejezésében rendkívül jelentős szerepet játszik egész Vas megye névrendszerében. Lényeges területi eltérést csupán az útelnevezések kapcsán fedezhetünk fel, az *X-i út* helynévszerkeze-

tekre fókuszálva (pl. *Rába-földi út*, *Hosszi-réti út*). Az összevető analízis során ugyanis azt figyelhetjük meg, hogy a Marcal-medence névállományában jóval kisebb (alig 5%-os) az *X-i út* típusú szerkezetek aránya, mint a megye nyugati részén. Ezenfelül a térképből az is kitűnik, hogy a kétrészes útelnevezések a Zalai-dombság, illetve a Felső-Kemeneshát alsó részén, azaz az Őrség területén jelentkeznek nagyobb, 10–20%-os arányban.

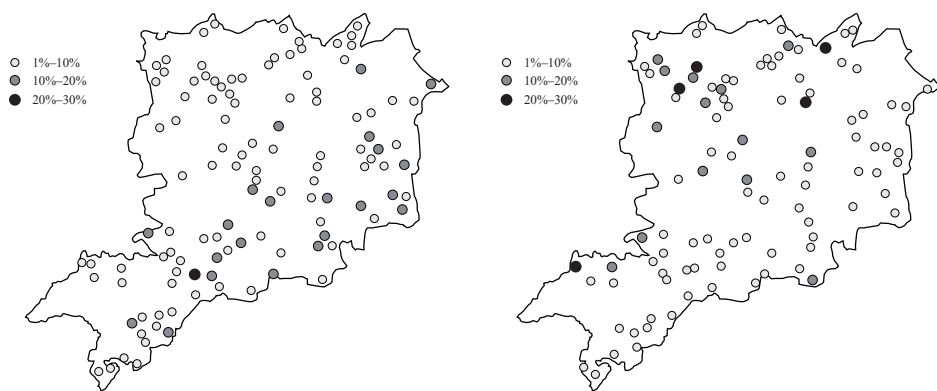
36. ábra: Az *X-i út* típusú szerkezetek elterjedése Vas megyében

A más helyhez való viszony kifejezésében fontos szerephez jutnak sajátos morfológiai elemekként a névutók. A névutós névszerkezetek problematikája több ízben is előkerült már a helynevekkel foglalkozó szakirodalomban. A szakemberek sok esetben bizonytalan státuszú, laza szerkezetű nevekként értelmezik őket; bizonyos típusaikat kizárják, míg másokat a helynévrendszer tagjaiként vesznek figyelembe (vö. BENKŐ 1947: 40–42, INCZEFI 1967, 1968, MEZŐ 1968, J. SOLTÉSZ 1986, 1989, SEBESTYÉN 1998, HAJDÚ 1999). Vas megye helynévkincsében a névutós helynévstruktúrák használati gyakoriságát az alábbi térképen ábrázoltam.

37. ábra: A névutók és a viszonyjelölő szószerkezetek elterjedtsége Vas megye helyneveiben

A szemléltető térképen jól látható, hogy a névutós szerkezetek (például *Kis-hegy mellett*) leginkább a Rába mentén, valamint az őrési részekén adatolhatók, a Rába mentétől keletre és nyugatra alig találunk adatot erre a szerkezetre (de lásd e területről: *Tóti fölötti dűlő*, *Temető előtti tábla*). A névutós szerkezetekhez bizonyos tekintetben hasonló funkciójúak a helynevekben az *alja*, *eleje* lexikális egységek (ezek a helynévi utótagok a birtokos személyjelet részmeghatározói szerepben használják fel a névalkotáskor), valamint jelzői előtagként állva az *alsó*, *felső* melléknevek. Érdekes összevetni az előbb tárgyalt névutók elterjedtségét bemutató térképet az *alja*, *eleje*-féle birtokos személyjeles struktúrák, illetve az *alsó*-, *felső*- melléknévi előtagot tartalmazó helynévi szerkezeteket ábrázoló térképpel.

38. ábra: Az *alja*, *eleje* birtokos személyjeles formák, illetve az *alsó*, *felső* melléknévi előtagot tartalmazó kétrészes helynevek eloszlása

Az *alja*, *eleje* utótagot tartalmazó helynévstruktúra a Rábán inneni területeken a meghatározó (például *Tüskés föle*, *Nyíres alja*). Az *alsó*, *felső* melléknévet előtagként tartalmazó helynévi minta (például *Alsó-Páskumi-kút*, *Felső-Tüskés*) pedig — noha egész Vas megyében elterjedt — éppen a Rábán túli területeken mutat valamivel jelentősebb arányt.

Amíg a névutók használata a Rába mentétől keletre és nyugatra periférikus szerepű, addig az *alja*, *eleje* utótagú, illetve az *alsó*, *felső* előtagú helynevek éppen itt mutatnak gyakoribb felhasználtságot: nyugatra leginkább az Alpokalján, keletre pedig a Marcal-medencében, illetőleg a Kemenesháton. Ahol tehát a viszonyjelölésre a névutós szerkezetet szinte egyáltalán nem használja a névadás, ott — mintegy „pótolva a hiányt” — a leginkább domináns a birtokos személyjeles *alja*, *eleje*, valamint az *alsó*, *felső* melléknéves struktúra ilyen szerepben. Ez a megoszlás pedig kitűnően szemlélteti azt a jelenséget, hogy ugyanazon funkció kifejezésére egyes területeken olykor más-más szerkezeti megoldások jelentkeznek. A két struktúra viszonylagos különbözősége azonban csak látszólagos: nyelvtörténeti aspektusból szemlélve a kérdést a nyelvészeti szakirodalom egyetért abban, hogy a névutók jelentős részének alaki felépítése arra mutat, hogy

a névutó birtokos szerkezetből vált ki. A TNyt. példájával élve a *fa + alatt* szerkezet 'a fa aljában' jelentést hordozza, ekképpen vezethető vissza a birtokviszonyra a kérdéses szerkezet, struktúra (vö. ZSILINSZKY 1991: 443). Ezt a tényt az egy-egy faluban, tehát egyazon névrendszeren belül adatolható párhuzamos névformák (vö. *Vasút alatt ~ Vasút alja*) feltétlenül alátámasztják. Emellett a két struktúra közös gyökerét erősíti az is, hogy az önálló szóból raggá váló elemek között az átmeneti elem éppen a névutók kategóriája (vö. ZSILINSZKY 1991: 443–447).

INCZEFI GÉZA a laza szerkezetű földrajzi nevekről írt tanulmányában említést tesz arról, hogy a névutós nevek főképp Erdély területéről (a mai Temes, Maros és Kolozs megyéből),¹⁹ illetőleg a magyar nyelvterület keleti régióiból (Szeged környékéről és a Rétközéből) regisztrálhatók, s ezek mellett felhívja a figyelmet a nem túl nagy számú Zala megyei adatra is (1967: 70). A Zala megyei névadatok megítélésem szerint nyelvföldrajzi-névföldrajzi tekintetben bátran összekapcsolhatók a Vas megye déli, őrségi részén fellelhető, névutót tartalmazó helynévi szerkezetekkel. Ezek az adatok pedig talán kölcsönösen megerősíthetik egymás realitását, és egyidejűleg cáfolhatják azt a feltételezést, miszerint a Zala megyei adattárban e struktúrák mögött inkább körülírások, esetleg térképről vett, mesterseges alakulatok rejlenek, semmint valódi helynevek. Mivel ez a szerkezet éppen Vas megye déli, Zala megyével határos részén a legjellemzőbb, úgy vélem, ez a párhuzamos jelentkezés a szerkezet valós használatát támaszthatja alá, hiszen a Vas megyei adattárat más gyűjtők állították egybe, s ráadásul néhány évvel később is történt ott a névanyag összegyűjtése.

Hasonló eredményre jutott a kérdés kapcsán HAJDÚ MIHÁLY is, utalva arra, hogy bár a névutós helynevek kis számban vannak jelen a helynévrendszerekben, a használatukban vidékenként akár jelentősebb különbségek is megmutatkoznak. Míg például Szatmárban ez a szerkezet alig adatolható, addig Vas megyében nagyobb gyakorisággal fordul elő, s még jelentősebb szerepe van Erdélyben (vö. 1999: 188). Hasonló megfigyelésekről értesülünk BÁRTH M. JÁNOS egyik írásából is (2010: 209).

Az is kétségtelen azonban, hogy a névutókat tartalmazó helynevek periférius helyzete nem hagyható figyelmen kívül akkor, amikor a terület sajátosságait elemezzük és értékeljük. HAJDÚ MIHÁLY egyértelműen megállapítja, hogy ez a kategória már csak a magyar nyelvterület keleti részén él nagyobb intenzitással, másutt a fokozatos eltűnésével számolhatunk (1999: 189). Ezt a megfigyelést támasztja alá a Vas megyei helynévrendszer is. Több névkutató úgy véli, hogy a névutós szerkezetek archaikusabb réteget képviselnek a helynévkincsben (vö.

¹⁹ A csiki névanyag (Hargita megye) elemzése során én magam ugyanakkor nem tapasztaltam olyan nagymértékű gyakoriságot, mint amilyenre tanulmányában INCZEFI utal, bár az is kétségtelen, hogy sokkal nagyobb a névutós névformák százalékos rátája a térségben, mint az általam vizsgált mai magyarországi régiókban. Ez minden bizonnyal azzal lehet összefüggésben, hogy Erdély keleti térségében talán van valamiféle gát (akár földrajzi, akár népességi), amely ezt a Maros, Kolozs, Temes megyei helynévanyagban nagy felhasználtságot mutató szerkezetet valamelyest tompítja.

INCZEFI 1967, HAJDÚ 1999), s nem véletlen talán, hogy ez a struktúra Vas megye területén éppen a Rába mentén, valamint tőle délre (az Őrségben) mutat jelentős gyakoriságot.

Ezek az eredmények egy másik lényeges, de csak kellő óvatossággal felvett gondolatot is megengednek. Mivel az eddigi vizsgálatok azt jelezték, hogy a szószerkezetet, részben névutót tartalmazó helynevek többnyire a magyar nyelvterület szélein adathatók nagyobb számban, a használatukat tekintve arra is gondolhatunk, hogy ezt a szerkezetet részben az idegen nyelvi környezet (pl. keleten a román lakosság helynévadási mintája) vagy annak a közelsége (pl. nyugaton a német, osztrák minta) tartja életben, s készíti a névadókat a hasonló helynévstruktúrák alkotására.²⁰ Ezzel részben egybevág J. SOLTÉSZ KATALIN megfigyelése is a határozós szerkezetekkel kapcsolatban. E struktúrák ugyanis szerinte több variációban és elsősorban írásos forrásokból adathatók, de mindenképpen csekély számban. J. SOLTÉSZ Baranya és Tolna megyei névanyagban vizsgálta meg ezeknek a szerkezeteknek a területi eloszlását és használati jellegzetességüket. Használatuk mögött olyan tényezőket említ meg, mint a helyi nyelvjárási sajátosságokat, az idegen nyelvi hatást és a hivatalos írásbeliség befolyásoló szerepét (1986, 1989). Feltevései mindazonáltal további alapos, a névrendszerek egymásra gyakorolt (kontaktus-)hatására irányuló vizsgálatokat követelnek meg. Ezek hiányában ugyanis a fenti gondolatot aligha értékelhetjük többre pusztá lehetőségénél.

2.2. A migráció hatása a helynévrendszerekre

A földrajzi környezet helynévrendszerek, helynévmodellek kiterjedtségére gyakorolt hatása mellett legalább annyira fontos tényezőnek mutatkozik a migráció, s ennek következményeként a különböző névhasználó közösségek helynévmintáinak keveredése. Ebben a fejezetben a helynévrendszerek területi eltéréseit meghatározó tényezők közül ezért a migrációs faktort, pontosabban annak a helynévmintákra gyakorolt hatását igyekszem bemutatni. Ehhez három Tolna megyei település: Bonyhád, Kakasd és Izmény helynévanyagának összehasonlító vizsgálatát végeztem el, s e vizsgálat eredményein keresztül illusztrálom azt, hogy miképpen lehet a migráció a névrendszerek területi differenciáltságának egyik lényeges háttértényezője.

2.2.1. Az elemzéshez használt mintavételi eljárás és módszertan

Az e fejezetben végzett névelemző vizsgálat alaptényezői azonosak a korábban bemutatottakkal. A feldolgozás elméleti-fogalmi keretként e helyütt is ugyanazt az elemzési modellt alkalmaztam, mint a korábbi egységekben (HOFFMANN

²⁰ A nemzetközi szakirodalomban a tulajdonnevek alaki tipológiája számon tartja ezt a szerkezetípust, ADOLF BACH *Deutsche Namenkunde* című munkájában több ilyet is említ: *Unter den Linden*, a *der Distrikt vor dem Mühlgraben* stb. (BACH 2/1: 68, 2/2: 122). Román nyelvi példákat is idézhetünk: a *La gat*, *La kruise*, *La portă* helyneveket, melyek jellegzetesen a magyar *-nál/-nél* határozóragos névformával fordíthatók (vö. BENKŐ 1947: 58).

1993a). Az analízis során most is arra voltam legfőképpen figyelemmel, hogy az egyes név(rész)funkciók (mint például a birtoklás, a más helyhez való viszony stb.) milyen nyelvi, lexikális-morfológiai szerkezetekkel fejeződnek ki. Az alább kifejtendő helynévrendszertani összevető vizsgálatban azonban az eddigiekhez képest természetesen más, az itteni analízis specifikusabb szempontjához igazodó megközelítések is előtérbe kerültek.

A vizsgálat forrásául szolgáló helynévi adatbázis kialakításához az ÖRDÖG FERENC és HAJDÚ MIHÁLY gondozásában megjelent Tolna megye földrajzi nevei című adattárat (TMFN.) használtam fel, azon belül konkrétan Kakasd, Bonyhád, valamint Izmény települések helynévi adataival dolgoztam. A települések kiválasztását gondos mérlegelés előzte meg. A mintavétel során ugyanis több tényezőre is tekintettel voltam. 1. Elsősorban olyan településeket kívántam választani, ahol jelentős migrációs hatással számolhatunk, vagyis ahol a névrendszereknek egyfajta sajátos kölcsönhatása is realizálódhat. Tolna megyébe a második világháborút követően székelyeket telepítettek be. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság által 1945. augusztus 2-án megfogalmazottak alapján 500 000 német etnikumú lakost telepítettek ki Magyarországról, ingó és ingatlan javaikat elkobozták, és a betelepülőknek adták, akik között felvidékiek, bukovinai székelyek és egyéb más, a határrendeletek miatt menekülni kényszerülő családok voltak. Tolnában 14 000 bukovinai székelyt telepítettek le. Az általam elemzés alá vont települések közül Bonyhádon 79 család, Izményben 106, Kakasdon pedig 165 család kapott házat és földet (vö. LÁSZLÓ P. 1987: 167–178, 196–209; SEBESTYÉN ÁDÁM 1994: 37–44, 85–112). 2. A települések kiválasztásánál fontos szempont volt továbbá az is, hogy maga a gyűjtés kellően differenciált szempontok szerint történt-e. Ez azt jelenti, hogy csakis olyan települések jöhettek a vizsgálat alapjául szolgáló forrásállományként szóba, amelyek esetében a gyűjtők jelölték a névforma nyelvhez kapcsolódását, azaz jelezték, ha az adott elnevezések más, például a székely lakosságtól származó helynevek voltak. 3. És mivel úgy határoztam, hogy a migrációs faktor névrendszerekre gyakorolt hatását egy sajátos kontextusban vizsgálom meg, s a székely betelepülők tolnai névrendszerre tett befolyására (és persze e folyamat fordítottjára is) fókuszálok, a fentiekben túl lényegesnek tartottam harmadsorban azt is, hogy a betelepült székelység száma az egyes településeken kellően magas legyen, illetőleg más nyelvű telepések névmintája ne legyen zavaró a vizsgálatok során. Ez utóbbi követelményt úgy kell érteni, hogy következetesen kerültem az olyan települések névanyagának a vizsgálatát, ahol több etnikai csoport is fellelhető (pl. a székelyek mellett németek is élnek). 4. Végül pedig utolsó fontos kritériumként arra is ügyeltem, hogy a betelepült székely lakosság mindhárom településen egy vélhetőleg viszonylag homogén nyelvi (és névrendszerbeli) sajátosságokkal rendelkező közösségből származzon: jelen esetben a bukovinai Andrásfalváról. E kritériumoknak Kakasd és Izmény maradéktalanul eleget tesz, Bonyhád ugyanakkor több szempontból sem elégíti ki a fenti követelményeket: itt ugyanis a német lakosság a kitelepítések után is jelentős arányú ma-

radt, illetőleg erre a településre nem csupán Andrásfalváról, hanem Hadikfalváról és Istensegítről is telepítettek be székelyeket, sőt egyéb etnikai csoportokat is a Felvidékről, valamint a Délvidékről. Annak, hogy e település névanyagát mégis bevontam a vizsgálataimba, a legfőbb oka az volt, hogy egyfajta kontrollanyag szerepet szántam neki.

A Tolna megyei székely és az ott élő más magyar nyelvű lakosoktól²¹ felgyűjtött helynévkincs összevetéséhez — a minél sokrétűbb vizsgálat lehetőségét szem előtt tartva — egy további szempontot is figyelembe vettem. Annak érdekében ugyanis, hogy az esetlegesen székely jellegűnek gyanított névmintákról valóban igazolni tudjuk a székely eredetüket (azaz a migrációs folyamatok szerepét a névmodellek keveredésében), a tolnai székely mintákat a határon túli bukovinai székely mintával, onnan is három település helynévadási szokásaival vetettem össze. Ehhez SEBESTYÉN ÁDÁM bukovinai gyűjtésének helynévanyagát használtam fel (2008), s Andrásfalva, Istensegits és Hadikfalva mikrotoponimáinak rendszerjegyeire voltam tekintettel. A tolnai székely mintát ilyen módon tehát a bukovinai helynévadási mintával vettem össze, de felhasználtam az összevetés aspektusát a tolnai minta kapcsán is: ez utóbbit ugyanis három szintén tolnai, de etnikailag homogén település (Kisvejke, Dalmand és Váralja) helynévanyagának gyakorisági adataival hasonlítottam össze.

2.2.2. A Tolna megyei helynévrendszerek összehasonlító elemzése

1. Minthogy a névrendszerek sajátos eltéréseiről — mint azt az előzőekben is láthattuk — már maguk a névsűrűségi viszonyok is szemléletesen árulkodhatnak, mindenekelőtt a három térség itt vizsgált településeinek névsűrűségi adatait vázolom fel röviden. A bevándorlás névrendszerekre gyakorolt hatásának vizsgálatához ugyanis véleményem szerint elengedhetetlenül hozzátartozik annak a feltérképezése, hogy a betelepült és az ottani „öslakos” népcsoport névhasználati szokásai mennyiben hasonlóak egymáshoz, vagy éppen mennyiben térnek el egymástól, s ennek egyik összetevőjét a névsűrűségi mutatók kétségtelenül jól illusztrálhatják.

Az általam vizsgált három település igen változatos névszámmal rendelkezik: Kakasdon 411, Izményen 175, Bonyhádon pedig 788 bel- és külterületi nevet

²¹ A Tolna megyei székely helynévanyagra a továbbiakban a „tolnai székely” terminust alkalmazom, a régebben ott élő lakosoktól felgyűjtött névadatokra pedig „tolnai” névanyagként utalok. A településenkénti vizsgálatok alkalmával pedig hasonlóképpen „kakasdi székely” – „kakasdi”, „bonyhádi székely” – „bonyhádi”, valamint „izményi székely” – „izményi” jelzőket használok a névrendszerek jellemzésekor. Az elemzés során tehát praktikus okok miatt a vizsgált települések névanyagát alrendszerként vizsgáltam. Szem előtt tartva ugyan azt a vélekedést, miszerint a névrendszertani vizsgálatok optimális alapegysége a település (vö. ehhez HOFFMANN 1993a: 39), a migráció névrendszerekre gyakorolt hatásának tanulmányozásakor elengedhetetlen a két közösség (ti. a tolnai és a tolnai székely) névadási szokásait külön-külön névrendszerként értelmezni, hiszen csak így hozhatjuk felszínre azokat a befolyásoló faktorokat, melyek az adott közösség névrendszerét nagyban alakítják.

találhatunk, azaz a három településen összesen 1374 névadattal számolhatunk. Ebből 1099 a tolnai őslakosok által használt név, és csupán 275 megnevezés tartozik a székely névkincsbe. Az összesen 76,74 négyzetkilométernyi területen így az átlagos névsűrűségi arányok a három településen a tolnai névkincs esetében 14,32 név/km², míg a székely névanyagra vonatkozóan ez a szám csupán 3,58 név/km². Ezek az arányok már önmagukban előre vetítik a két névrendszer eltéréseit, s tulajdonképpen jelzik a székely névanyag fiatalabb, mintegy a meg-lévőre rárétegződő voltát. (Ez a körülmény aztán a részletes vizsgálatok során még inkább igazolódik.) Ahhoz persze, hogy árnyaltabb képet alkossunk az adott településeken lévő névsűrűségi helyzetről, az egyes települések névsűrűségi viszonyait külön-külön is érdemes tanulmányoznunk.

	kakasdi székely	kakasdi	izményi székely	izményi	bonyhádi székely	bonyhádi
névsűrűség	8,63	10,99	3,45	9,4	1,19	17,48

39. ábra: Névsűrűségi mutatók a három Tolna megyei településen (név/km²)

A táblázat adataiból egyértelműen látható, hogy a három település névsűrűségi jellemzői meglehetősen nagy különbségeket jeleznek. Kakasdon éppen csak, hogy túlhaladja a kakasdi névsűrűségi mutató a kakasdi székely névsűrűségi adatot, Izményen viszont 1 : 3 arányban adható meg az egy négyzetkilométerre eső nevek száma az izményi székely és az izményi névrendszereket tekintve, Bonyhádon pedig a székely névkincs alig több mint 1 név/km² névsűrűségi mutatón áll, míg a bonyhádi megközelíti a 20-at. Az onomasztikai szakirodalom — ahogyan azt már korábban is láttuk — az egyes települések eltérő névsűrűségének magyarázataként elsősorban nyelven kívüli okokat szokott megjelölni, s főleg a népsűrűség, a társadalmi vagy éppen a gazdasági viszonyok terén megfigyelhető eltéréseket emeli ki (lásd ehhez NAGY M. 2013: 10, 13, HOFFMANN 2003: 62–63). A Tolna megyei települések esetében feltételezésem szerint részben a betelepülő székely népcsoportok eltérő számaránya állhat a különbségek hátterében. A három vizsgált település közül Kakasdra költöztették a legtöbb bukovinai székelyt (165 családot), Bonyhádra viszont jóval kevesebb család (mindössze 79) települt be. Ez a körülmény nyilvánvalóan befolyással lehetett a névadási aktivitásra is.²²

²² Jó fogódzó lehetne, ha pontosabb adatokkal is rendelkezniénk a betelepült székelység számát illetően. Ilyenek azonban sajnálatos módon nem állnak a rendelkezésünkre. A Központi Statisztikai Hivatal 1949-es, a betelepítést követő felmérései ugyanis megyei keretekben adják meg a lakosság számát. Egy adat arról tanúskodik, hogy Tolnába ekkor 14–15 000 betelepülő érkeztetett, akik romániai születésűek (KSH 1949: 32/13. tábla). Ezen túl csupán annyit tudunk még a közölt demográfiai táblákból leszűrni, hogy Bonyhád és Kakasd lakossága a betelepítéseket követően 10,4 százalékponttal, illetve 17,3 százalékponttal csökkent (véltetően innen több német családot deportáltak, mint amennyi határon túli magyar kapott itt helyet), Izmény népessége azonban 18,1 százalékponttal nőtt (KSH 1949: 131). Ezek az adatok azonban nem elegendőek ahhoz, hogy belőlük a névsűrűség kérdését befolyásoló népességi faktort egzakt módon vizsgálhassuk.

Az itt bemutatott településenkénti arányszámok egyúttal arra is egyértelműen rávilágítanak, hogy a névsűrűségekre irányuló vizsgálatok optimális kerete a települések névrendszere. Az ennél nagyobb egységek együttes névsűrűségi mutatói ugyanis igen lényeges különbségeket fedhetnek el, moshatnak össze.

2. A névsűrűség terén jelentkező eltérések mellett arra is kíváncsi voltam, hogy magában a névrendszerben mutatkoznak-e alapvető eltérések a székely és az „őslakos” tolnai névanyag között a vizsgált településeken. Elsőként ezért — mintegy a nyelven kívüli és a nyelvi tényezők határán állva — a m e g n e v e z e t t h e l y e k f a j t á i t illetően végeztem összevető vizsgálatokat. Az ugyanis, hogy milyen típusú helyek kapnak egy településen nevet, véleményem szerint azt láttatja, hogy a névadók miként viszonyulnak a környezetükhöz, azaz milyen denotátumokat ítélnek megnevezendőnek.

%	határnév	építmény-név	lakott területi név	víznév	domborzati név
tolnai székely	47,09	18,93	6,79	9,22	17,96
tolnai	33,57	30,95	8,09	11,19	16,19

40. ábra: A tolnai, illetve a tolnai székely névanyag helynévfajták szerinti megoszlása

A tolnai és a tolnai székely helynévrendszerben e téren jelentős különbséget csupán az építménynevek, valamint a határnevek használatában találhatunk, a többi névfajta megközelítőleg azonos szerepet tölt be a két névrendszerben. Az építmények — mint megnevezett denotátumtípus — a tolnai névanyagban jelentősebbek (*Franc malma, Snejder-malom, Róka-malom, Betyár kocsmá, Ladományi templom, Zöldfa csárda, Járvány kórház*), a tolnai székely névrendszerben pedig inkább a határnevek adják a „többlet” helyneveket (*Eperfás-dűlő, Keskeny-dűlő, Széles-szántó, Zombai úti-földek, Kápolna-dűlő, Legelő-dűlő*). E különbség magyarázatát (azt tehát, hogy a betelepült székely lakosság miért részesíti előnyben a névvel való megnevezést a határrészek esetében, és miért tartja kevésbé lényegesnek az építmények tulajdonnévvvel való azonosítását) nem egyszerű megvilágítanunk. Ahhoz, hogy e kérdés megválaszolásához esetleg közelebb jussunk, érdemes összevetni az itt látottakat a kontrollként szolgáló bukovinai településeken mutatkozó állapottal. A bukovinai névanyag némely tekintetben jól láthatóan hasonló mintázatot mutat a névfajták arányait illetően, mint amire a tolnai települések székely névanyaga alapján rámutattunk. A határnevek nagyobb arányú felhasználtsága, valamint az építménynevek csekélyebb volta a két névrendszer összefüggését jelzi (lásd a 41. ábrát).

Ez a körülmény talán azt a lehetőséget veti fel, hogy a megnevezett denotátumfajták bizonyos típusai terén mutatkozó különbségek a székelyek névállomá-

nyában bizonyos mértékig talán a magukkal hozott névmodellekkel függhetnek össze. Azt is meg kell azonban jegyeznünk, hogy a két mintázat között ugyanakkor igen lényeges eltéréseket is kimutathatunk, mégpedig három jelentős névfajta (a víznevek, a lakott területek nevei és a domborzati nevek) kapcsán. E névfajták számbeli arányát azonban a területek földrajzi jellege is nyilvánvalóan befolyásolhatja.

%	határnév	építmény-név	lakott területi név	víznév	domborzati név
tolnai székel	47,08	18,93	6,79	9,22	17,96
bukovinai székel	56,91	12,23	0,53	23,93	6,38

41. ábra: A tolnai székel és a bukovinai székel helynévfajták százalékos eloszlása

3. E bevezetőnek szánt áttekintés után rátérek az analízis gerincét, magát adó szerkezeti (főképpen a lexikális-morfológiai struktúrát érintő) vizsgálatok eredményeire. Ennek során azt igyekszem bemutatni, hogy a migráció következtében az áttelepülő névhasználó közösségekkel együtt maguk a névminták is „vándorolnak”, s ezáltal pedig hatással lehetnek egymásra.

Abban a tekintetben, hogy a két fő szerkezeti típus, az egy- és a kétrészes helynevek milyen arányt képviselnek, csupán minimális különbséget fedezhetünk fel az adott tolnai települések székel és nem székel névrendszere között.

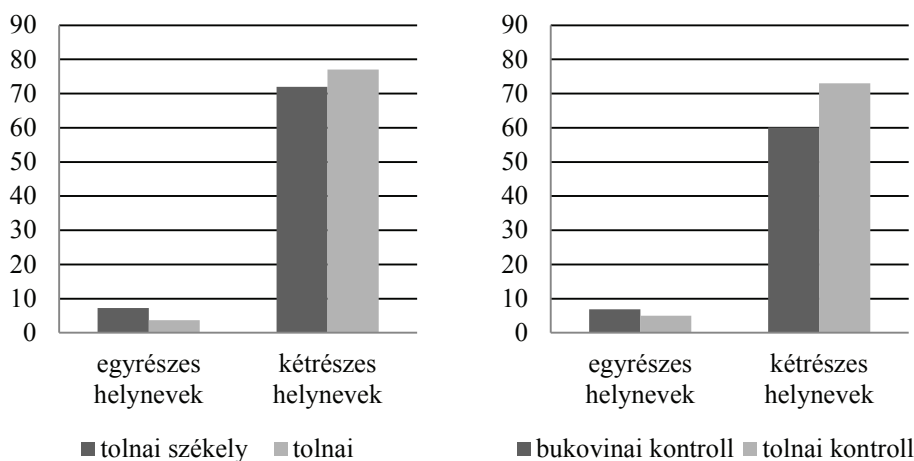
%	egyrészes struktúrák	kétrészes struktúrák
tolnai székel	21,9	78,1
tolnai	16,4	83,6

42. ábra: Helynévszerkezetek megoszlása a tolnai és a tolnai székel névrendszerben

A táblázat számarányaiból kitűnik, hogy a kétrészes névszerkezetek mindkét névrendszerben dominánsak, noha a székel névminta az egyrészes struktúrákat valamelyest jobban preferálja, mint a tolnai. Minthogy azonban markáns eltéréseket e tekintetben nem tapasztalunk a névrendszerek között, érdemes a helynévszerkezetek mélyebb analízisét is elvégezni. Ennek során ismételt arra koncentrálok, hogy bizonyos szemantikai szerepek milyen lexikális-morfológiai szerkezetekben valósulnak meg leginkább a két (vagy pontosabban a hat) névrendszerben. Az ilyen irányú vizsgálataim általánosabb célja annak a feltevésnek az igazolása, hogy mivel valamely közösség, etnikai csoport névadási mintáit nagyban meghatározza a földrajzi környezet, a kulturális közeg, ezek a több generáción keresztül átörökölt minták a migrációs folyamatok következté-

ben a névadó-névhasználó közösséggel együtt maguk is tovább vándorolhatnak, s nyomot hagyhatnak aztán a befogadó közösség helynévrendszerén is. Az alábbi vizsgálat során ezért nagy figyelmet fordítok arra, hogy rámutassak a tolnai, valamint a betelepült székelység névadási mintáinak a különbségeire, és egyidejűleg kísérletet teszek annak a megállapítására is, hogy a névrendszerek és az azokat meghatározó névminták miképpen hathattak egymásra a jó félszáz éves együttélés során.

3.1. A fajtajelölő funkció betöltésére alkalmas földrajzi köznevek egy-, illetve kétrészes helynévi struktúrákban — mint ahogy azt már a korábbiakban is láthattuk — egyaránt jelentkezhetnek. Az egyrészes, pusztán földrajzi köznévi helynevek a Tolna megyei településeken meglehetősen egyöntetű képet mutatnak, az általam vizsgált két névrendszerben (azaz a tolnai, valamint a tolnai székely névmintában) ugyanis a tárgyalt szerkezetek közti 3%-os eltérés nem tekinthető jelentősnek (pl. *Szurdék*, *Legelő*, *Döggút* a tolnai, *Rét*, *Eszténa*, *Sziget* helynevek a tolnai székely névrendszerben képviselik ezt a helynévtípust). Ez a megállapítás nemcsak az egy-, hanem a kétrészes helynevekre is igaz, hiszen az ilyen struktúrákban jelentkező földrajzi köznévi utótagok mindkét névrendszerben közel azonos értéket vesznek fel, köztük csupán 5 százalékpontos eltérés tapasztalható (pl. *Hegyi-legelő*, *Snejder-malomi-szurdék* a tolnai, *Akácós-erdő*, *Prémusz kútja*, *Kozma Orbán dűlője* a tolnai székely névrendszerben).

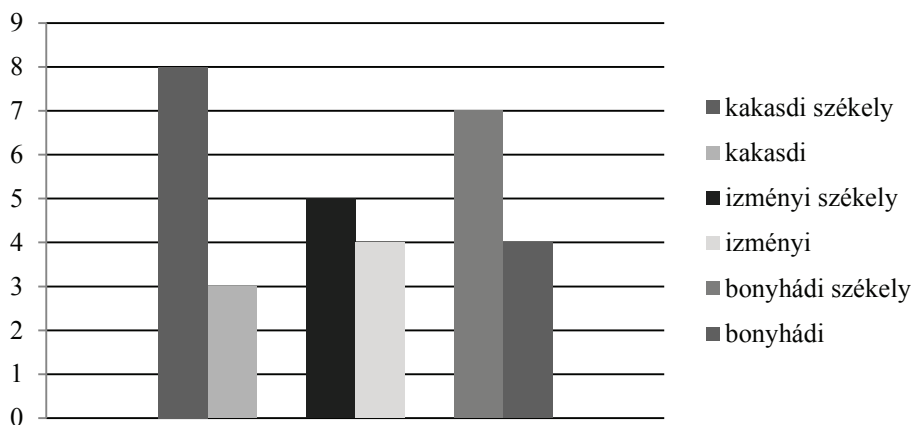

43. ábra: A földrajzi köznévi lexémák használatának megoszlása a vizsgált névrendszerekben

Noha a két névrendszer között számottevő különbséget nem tapasztalhatunk, az mindenképpen szembeötlő, hogy az egyrészes, pusztán földrajzi köznévi helynevek a székely névrendszerekben valamivel gyakoribbak. Ezt a megállapítást

a kontrolltelepüléseken mérhető adatok is igazolni látszanak, ahogy azt a fenti diagram is mutatja. Ez az eltérés pedig talán ismét arra utalhat, hogy a Tolna megyébe betelepült székely lakosság egyfajta névmodellként hozhatta magával ezt a névadási jellegzetességet.

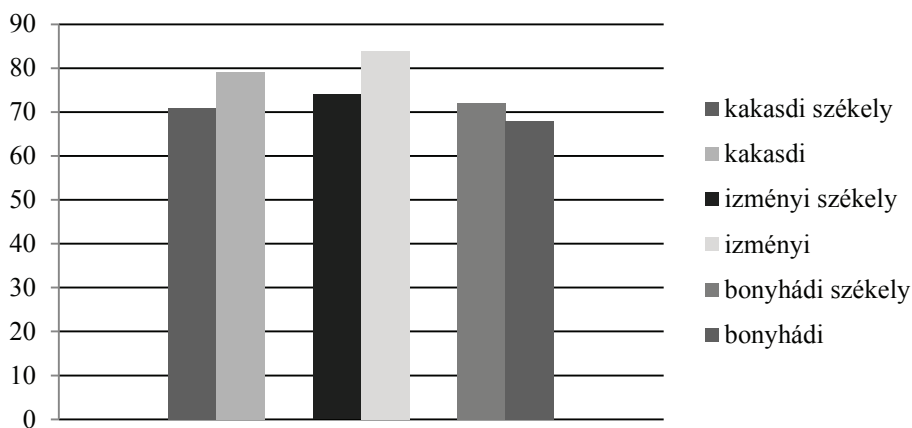
A feltevésünket még inkább megerősítheti az, ha a földrajzi köznévi helynevek használati gyakoriságát településenként tekintjük át, ezáltal ugyanis sokkal jobban láthatóvá válik az egyes névrendszerek egymásra hatása. A 44. ábra diagramjának oszlopai szemléletesen ábrázolják azt, hogy a székely névmintában mindhárom településen sokkal magasabb a földrajzi köznévi helynevek százalékos aránya, ami a fentebbi, a székely névadói attitűd kapcsán jelzett megfigyelésünket tovább erősíti.

44. ábra: Az egyrészes földrajzi köznévi helynevek használata az egyes tolnai települések névrendszereiben

Akkor azonban, ha a kétrészes helynevek településenkénti összehasonlító vizsgálatát is elvégezzük az említett módszerrel, egy érdekes jelenségre lehetünk figyelmesek. Az előzetes várakozásunktól eltérően ugyanis Bonyhád névrendszerében jóval kiegyenlítettebb képet kapunk a két névminta összevetésekor, mint a kakasdi vagy az izmányi névrendszerek esetében. Az ugyanis mindhárom település névrendszerére jellemző, hogy bennük a kétrészes, földrajzi köznévi utótagot tartalmazó helynevek igen magas arányban (70–80% körüli megoszlásban) vannak jelen. Amíg azonban a kakasdi és az izmányi mintában e névstruktúra százalékos mutatói jóval (közel 10 százalékponttal) túlhaladják az adott települések párhuzamos székely névrendszereiben mért mutatókat, a bonyhádi névrendszerek ettől jelentősen eltérő képet mutatnak. Itt ugyanis a székely névrendszer kétrészes, földrajzi köznévi utótagot tartalmazó helynevei nagyjából azonos százalékon állnak ugyan, mint a kakasdi és izmányi székely névrendszerben (70% körül), csak hogy a bonyhádi névrendszerben e névstruktúra nem a másik két te-

lepülés párhuzamos névrendszereinek 80% körüli értékét mutatja, hanem néhány százalékkal még a székelynél is alacsonyabb szinten jelentkeznek.

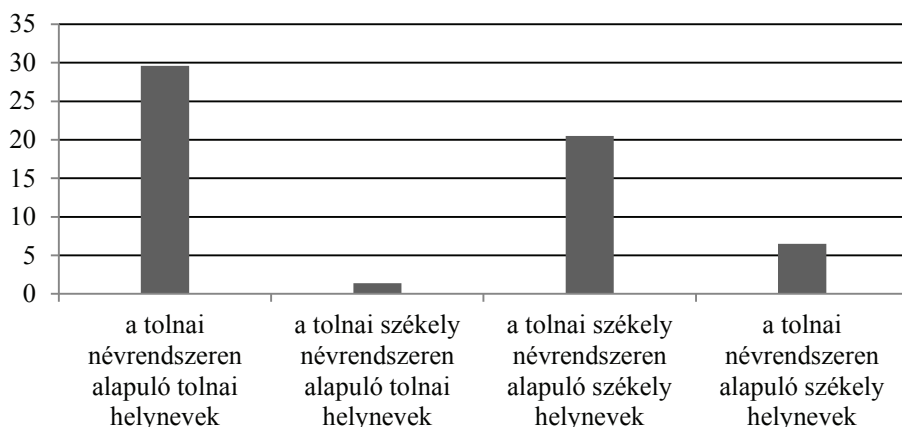

45. ábra: A földrajzi köznévi utótagot tartalmazó kétrészes helynevek megoszlása az egyes tolnai települések névrendszereiben

Ez a jelenség fakadhat egyrészt a székely minta esetleges hatásából, másfelől azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a korábban jelzett körülményt sem, hogy Bonyhádon jelentős német kisebbség maradt a kitelepítések után. Így pedig a névrendszerek kontaktusjelenségei kapcsán a német befolyás lehetőségével is mindenképpen számolnunk kell.

Önként kínálkozik itt az a lehetőség, hogy a névrendszerek modellszintű kölcsönhatásait vizsgálva a helynevekben fellelhető lexémák terén is elemzéseket végezzünk. Noha a székely névadóktól származó adatokból e tekintetben nem különösebben tapasztalunk a korábbi hovatartozásukról árulkodó jeleket, egy lexikális elem esetében azonban egyértelmű az erdélyi és a tolnai székely kapcsolatot: az *esztena* földrajzi köznév ugyanis elsősorban az erdélyi területek tájzava, amelynek 'vesszőből font, szétszedhető és újra összerakható kerítéssel kialakított hordozható juhkarám' jelentése van (FKnT. 135–136). E lexémát tartalmazó helynevet találhatunk a tolnai székely elnevezések között is (pl. *Esztene*), ugyanakkor a tolnai helynévrendszerben nem adatolhatjuk. Kivételt ezalól a bonyhádi névanyag jelent (*Régi-esztene*, *Juhesztene*), nem véletlen talán, hogy korábban éppen itt tételeztünk fel erősebb székely hatást. Ugyanennek a jelenségnek a fordítottjára is idézhetünk példát: a *szurdok* földrajzi köznév egy változata, a *szurdék* 'nyílás, hasadék' földrajzi köznév többnyire dél-dunántúli adatolású (FKnT. 303–304), s ennek megfelelően a tolnai helynévadásban jelentkezik is helynévként vagy annak névrészeként (*Szurdék*, *Vörös-szurdék*, *Smit-szurdék*, *Rác-malom-szurdék*). A tolnai székely névrendszerből azonban ez a variáns hiányzik, helyette általában a *szakadék* (*Mély-szakadék*), illetőleg a köznyelvi *szurdok* földrajzi köznévi utótagot használják a névadók (pl. *Kecskés-szurdok*).

3.2. Érdekes problémát vethet fel a meglévő helynevek felhasználásának kérdése az új névalakulatok létrehozásakor. A tolnai településeken ugyanis ez a kérdés úgy is feltehető, hogy a betelepült székely lakosság a már itt kialakított saját névrendszereinek az elemeiből építkezik-e inkább akkor, amikor helyneveket használ fel új nevek megalkotására, avagy a település teljes névállományát tekinti-e forrásbázisának. A kérdés vizsgálatát persze megnehezíti az a körülmény, hogy mindegyik névrendszert (ti. a tolnait és a tulajdonképpen rárétegződő tolnai székelyt) magyar nyelvű népesség névadási gyakorlata alakította ki, azaz a nevek népcsoportokhoz, névhasználati közösségekhez kötését csupán a névgyűjtők állásfoglalására, jelzéseire támaszkodva végezhetjük el.

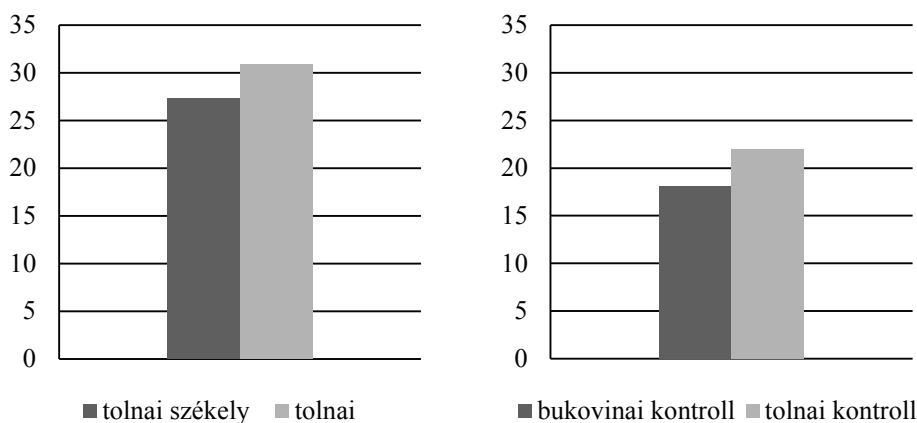

46. ábra: A helynevek újabb helynevekbeli felhasználásának egymásra rétegződése a tolnai és a tolnai székely névrendszerekben

A fenti diagramból jól kiolvasható a különböző névrendszerek egymásra rétegződése és a névrendszerek kisebb mértékű „keveredése”. Egyfelől ugyanis azt látjuk, hogy a tolnai és a tolnai székely névrendszer is elsősorban a saját helynévi bázisára támaszkodva építkezik az új névformák létrehozásakor. Az is nyilvánvaló ugyanakkor, hogy e téren „befogadóbb” attitűdöt, nagyobb nyitottságot a tolnai székely névrendszer mutat, itt a nevek mintegy 6–7%-a olyan, amely lexikális tekintetben a tolnai névkincs elemein alapul (pl. *Szerdahelyi út*, *Szerdahelyi-kereszt*, *Szép-tölgyesi-rétek*, *Kokovicsi-hegyoldal*; ahol is a *Szerdahely*, *Szép-tölgyes*, *Kokovics* névformák a tolnai névrendszer elemei). Ez a jelenség kisebb arányban (1,4%) fordított relációban is érvényes (pl. az *Első-Kis-Izmény*, *Új-Völgyi-földek*, *Döggúti-dűlő* tolnai helynevek ugyanis a *Kis-Izmény*, *Völgyi-földek*, *Döggút* helynevekből, vagyis a székely névrendszer elemeiből építkeznek).

E tágabb összefüggésbe helyezve vizsgálhatjuk meg aztán azt is, hogy egy már létező helynév miképpen épül be új helynevek névtestébe, és ezek a szerkezetek milyen arányokat mutatnak a tolnai névrendszerekben. Az ilyen (ha úgy tetszik

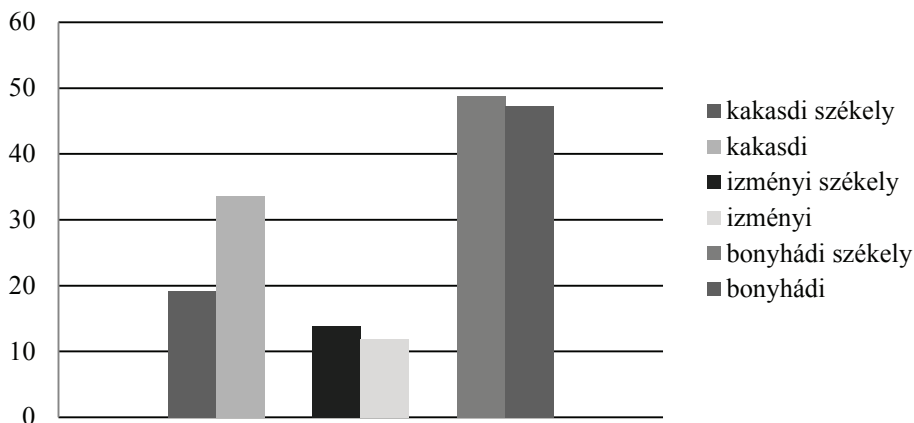
másodlagos) névformák négyféle szerkezetben jelentkezhetnek, s ezek mindegyikére találunk itt is példákat. Az egyrészes, helynévi lexémát tartalmazó nevek a magyar névhasználat számára szemantikailag többnyire nem transzparenszek: pl. *Kutvik, Ladomány, Micsurin*.²³ A kétrészes nevek előtagjaként és utótagjaként is állhat helynévi lexéma. Utótagként találjuk meg például a helynévi elemet az *Alsó-Mocsaras, Felső-Mocsaras, Innenső-Rét, Túlsó-Rét* elnevezésekben, míg előtagként szerepel a *Grábóc-oldal* vagy a *Börzsönyi-dűlő, Belaci-fennsík* struktúrákban. Előtagként állva — mint a példákban is kitűnik — jelöletlen és jelölt formát egyaránt ölthet. A most vizsgált két névrendszerről e tekintetben összefoglalóan a következő megállapításokat tehetjük.

47. ábra: A helynevek felhasználása az újonnan alkotott helynevekben

A tolnai székel névrendszerben 27,3%-os arányban valósul meg a már létező helynevek új helynevekbe való beillesztése, míg ez az arány a tolnai névrendszerben 30,9%-ot mutat. A tolnai kontrolltelepüléseken 22%-os, míg az összehasonlításra szánt bukovinai névanyagban 18,1%-os ez a mutató, azaz a tolnai kontrollanyaggal való összevetésben hasonló arányt figyelhetünk meg, mint amit Tolna megyében tapasztalhatunk. Jól tudjuk azonban a korábbi elemzések alapján, hogy az összevont vizsgálatok (amelyek a tolnai és a tolnai székel mintákat általában mutatják be) jelentős különbségeket fedhetnek el az egyes települések névrendszereire vonatkozóan, ezért a településenkénti összehasonlító vizsgálat mutathatja meg pontosabban itt is, hogy milyenek is az egyes névrendszerek jellemzői e tekintetben.

²³ Megjegyzem azonban, hogy az ilyen elnevezések körében is találhatunk átlátszó, a névhasználók számára világos transzparenciával rendelkező helyneveket, mégpedig a pontos elhelyezkedésre (valami mellett lévő helyre) utaló, metonimikus névátvitellel alakult névformák körében (mint amilyen pl. más névrendszerekből idézve az *Eger* víznéből alakult *Eger* településnév).

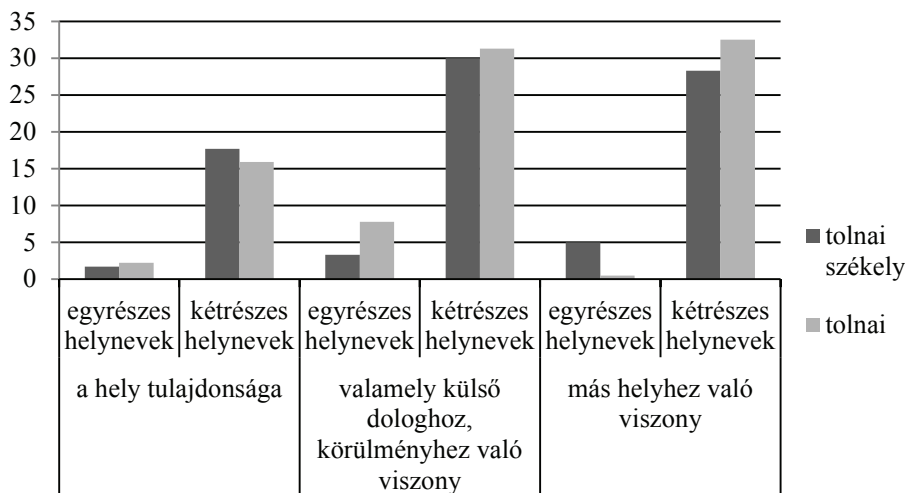

48. ábra: A helynevek felhasználása az újonnan alkotott helynevekben az egyes tolnai települések névrendszerében

E vizsgálatok alkalmával arra derült fény, hogy tulajdonképpen csak Kakasdi névkincsében fedezhetünk fel lényegi különbséget a helynevek mint nyelvi elemek felhasználása terén a tolnai és a tolnai székely névrendszerek között (mintegy 13 százalékpontos eltérés mutatkozott itt a kakasdi névrendszer javára), Izmény és Bonyhád tolnai és székely névrendszere azonban közel azonos mértékben építi be a helynévrendszerébe a már meglévő helyneveket.

Fontos azonban emellett még egy további szembetűnő jelenségre rámutatnunk. A három településen a helynevek új helynevekben való megjelenése igen nagy fokú különbségeket mutat. Amíg például az izményi névrendszerekben ezt a jelenséget alig 12–14%-ban találjuk meg, Bonyhádon közel 50%-os az olyan elnevezések aránya, amelyek helynévi lexémát tartalmaznak. Ezen a ponton érdemes visszatartnunk a névsűrűségi viszonyok feltárására irányuló vizsgálatainkra, ugyanis e két körülmény nagyon szoros összefüggésére mutathatunk rá. Mivel a névsűrűség Izményen a legalacsonyabb (12,85 név/km²), ott a helynevek felhasználása új nevek létrehozására (azaz tulajdonképpen a helynevek „elburjánzása”, bokrosodása) a legkevésbé jellemző; Bonyhádon ellenben a legmagasabb a névsűrűség (18,67 név/km²), s itt a meglévő nevek is igen tekintélyes arányban vesznek részt új névformák kialakításában, a névrendszer intenzív, önépítő folyamatáról tanúskodva.

3.3. A sajátosságjelölő elemek lexikális-morfológiai szempontból igen különböző típusú szócsoportjait a részletes elemzést megelőzően fontosnak látom egy összefoglaló, a fő szemantikai kategóriákat bemutató diagramon ábrázolni, ez a szempont ugyanis lényeges (talán a leglényegesebb) részét képezi az analízisnek. A következő diagramon e sajátosságfunkciókat kifejező helynevek gyakorisági arányait mutatom be, majd az elemzés további részében aztán ezt szűkítem tovább.

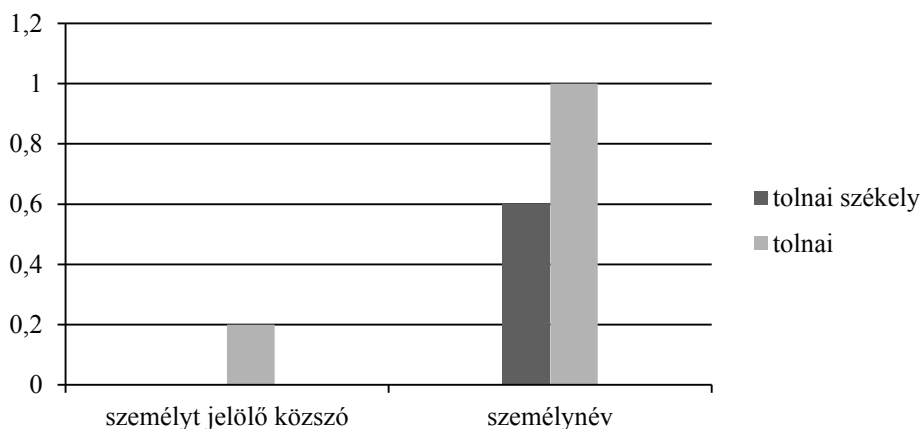
49. ábra: A sajátosságjelölő funkció jelentkezése a Tolna megyei helynévrendszerekben

Mielőtt e kérdéseket részletezően is taglalnánk, előzetesen egy módszertani természetű megjegyzés még idekíváncozik. Az eddigi összevető vizsgálatok során rávilágítottam arra, hogy a névrendszerekben a birtoklásnak, illetve a más helyhez való viszonnak a kifejezésében fontos különbségek mutatkoznak meg. A következőkben ugyanezeket a kategóriákat vizsgálom meg az itt elemzett névanyagban. Mindezek alapján úgy tűnhet, hogy a mechanikus analízist részesítem előnyben azáltal, hogy rendre ugyanazokra a kategóriákra fordítok az egyes fejezetekben nagyobb figyelmet. Eljárásomat a következőkkel indoklom. Úgy gondolom egyrészt, hogy a névrendszerek területi differenciáltságának kérdéskörét — bármilyen tényezőkkel összefüggésben tárgyaljuk is — azáltal világíthatjuk meg a legegyszerűbben, ha nagy gyakoriságú, nagy elemszámú alrendszereket vizsgálunk meg, hiszen így zárhatjuk ki a legjobban a véletlenszerűség, az esetlegesség faktorát (ami a kis elemszámú kategóriáknál óhatatlanul jelen van). Az összevető elemzéshez választott névtípusoknál arra is tekintettel voltam, hogy esetükben a nyelvi különbségek (vagy éppen azonosságok) feltérképezése reálisan megvalósítható legyen. Ezért olyan szemantikai kategóriákra fókuszáltam, amelyek nyelvi kifejezésében többféle megoldással is élhettek a névadók és a névhasználók. Ezáltal ugyanis tényleges, tisztán nyelvi természetű eltéréseket regisztrálhatunk.

A névrendszerek területi különbségei kapcsán persze bizonyos problémakörök megvilágításához — mint láhattuk és a későbbiekben is látni fogjuk — az egész névrendszer valamennyi névtípusának analízisére is szükségünk van. Így mérhető fel például az egyes települések helynévrendszerének — névmodellek alapján meghatározható — távolsága. Azokban a kérdésekben ugyanakkor, amelyek a névrendszerek területi különbségeinek okaira, hátterére vonatkoznak,

szűkebb és egyúttal mélyrehatóbb analízisre van szükség, s ezek esetében azoknak a kategóriáknak az alapos vizsgálatára célszerű törekednünk, amelyek a fenti kritériumoknak eleget tesznek. Ezért döntöttem az efféle összevetések céljaira a birtoklást kifejező, illetőleg a hely más helyhez való viszonyát tükröző névtípusok felhasználása mellett, s ezért szűkítettem a migrációs faktor névrendszereket befolyásoló szerepét előtérbe helyező vizsgálataimat is e két kategória sajátosságainak a bemutatására.

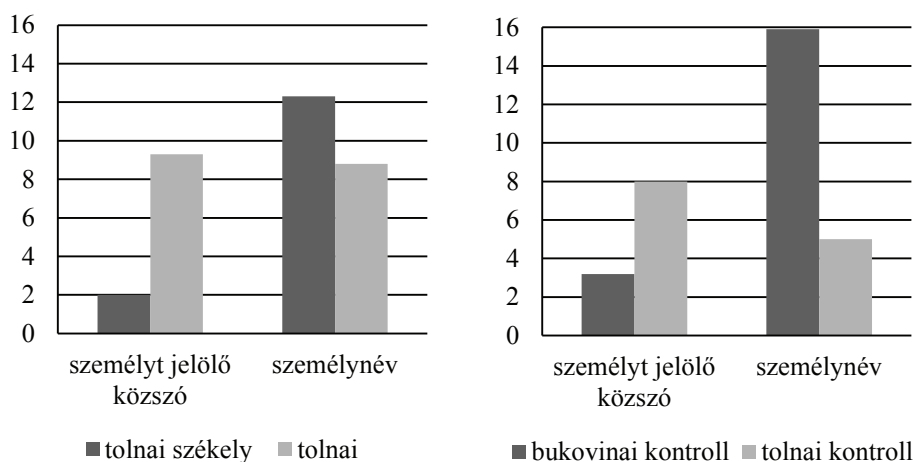
A) A személyhez való viszony (többnyire nyilvánvalóan birtokviszony) kifejezése az egyrészes nevekben mindkét névrendszerben alacsony arányban szerepel. Ez a megfigyelésünk azért is érdemel figyelmet, mert a korábbiakban, a csíki névrendszer jellemzésekor arra mutattunk rá, hogy a székely minta kifejezetten preferálja a birtoklás kifejezésekor az egyrészes struktúrákat. Tolna megyében a betelepült székelység viszont alig élt ezzel a névszerkezeti formával: az ilyen elnevezések számaránya az 1%-ot sem éri el (lásd például *Kokovics, Klapék*), s ugyanez mondható el a bukovinai névanyagról is: ott is csupán 1%-nyi az ilyen jellegű nevek használata (például *Cibuj, Ludvikusok*). Mivel eleve kis gyakoriságú névtípusról van szó (ami a tolnai névrendszerben is alig haladja meg az 1%-os arányt; vö. pl. *Slájer, Náncsika, Hónig, Gyepmester*), így a fentiekből messzemenő következtetéseket levonnunk aligha érdemes.

50. ábra: A hely valamely személyhez való viszonyának kifejezése az egyrészes helynevekben

A tényleges, névrendszertani szinten is számottevő eltérésekre sokkal inkább a kétrészes, birtoklást kifejező névstruktúrák esetében bukkanhatunk. Mindenekelőtt itt is az tűnik fel, hogy a birtokviszony megjelölése a tolnai székely névrendszerben a kétrészes névszerkezetekben is ritkábban jelentkezik (15,05%), mint a tolnai névanyagban (17,14%). Más oldalról viszont akkor tapasztalhatunk igazán markáns különbségeket, ha arra a nyelvi elemkészletre is figyelmet fordítunk, amivel a bir-

toklás lexikális szinten kifejeződhet: azaz a személynévi, illetőleg a személyt jelölő közsői előtaggal álló helynevek megoszlását elemezzük. Az erre irányuló vizsgálataink pedig azt jelzik, hogy míg a tolnai mintában lexikális szinten a személyt jelölő közsői előtagú helynevek közel olyan arányban jelentkeznak, mint a személynévi előtagú kétrészes helynevek (arányuk a tolnai névrendszerben 9,3% : 8,3%), addig a tolnai székely névhasználatot kutatva alig fedezhetjük fel a személyt jelölő közsői előtagú struktúrákat (itt pedig a két struktúra aránya 2% : 12,3%). A diagramok világosan jelzik, hogy a birtoklás kifejezésének egyértelműen preferált szerkezetét a vizsgált települések névrendszereiben összességében a személynévi előtaggal álló struktúra képviseli (*Zsók-malom*, *Frőlíh-malom*), de a mintaeloszlások kapcsán a különbségek is jól kivehetők. A tolnai székely minta határozottan, szinte kizárólagosan a személynévi előtagú megnevezéseket kedveli (pl. *Balog-dűlő*, *Albert Zoli-féle föld*, *Truca-tanya*, *Fickó-malom* stb.). Ha önmagában néznénk ezt a preferenciát, nem is nagyon tűnne fel, hiszen érthető, hogy a birtoklás kifejezésére a legkézenfekvőbb eszköz a birtokos személynéve. Igazán informatívva ez a körülmény akkor válik, ha tágabb összefüggésbe helyezzük. Ilyen közelítésben ugyanis sokkal feltűnőbb lesz a személyt jelölő közsői előtagú (pl. *Pap-föld*), illetve a személynévi előtagú struktúrák (pl. *Balog-dűlő*) mintabeli eltérése. Az előbbi szerkezeti kategória ugyanis jóval tekintélyesebb arányt (9,3%-ot) képvisel a tolnai névrendszerben (pl. *Betyár út*, *Betyár kocsmá*, *Pap-föld* stb.), míg ez a szerkezet a tolnai székely mintában csak kis mértékben jelenik meg (1,94%, pl. *Pap-hegy*, *Tanító-földek*). Az is szembeötlő, hogy a tolnai mintában a személyt jelölő közsőzt tartalmazó struktúra (pl. *Püspök-pusztá*) pár százalékkal nagyobb gyakoriságot mutat, mint a személynévi szerkezet (pl. *Slájer-pusztá*).

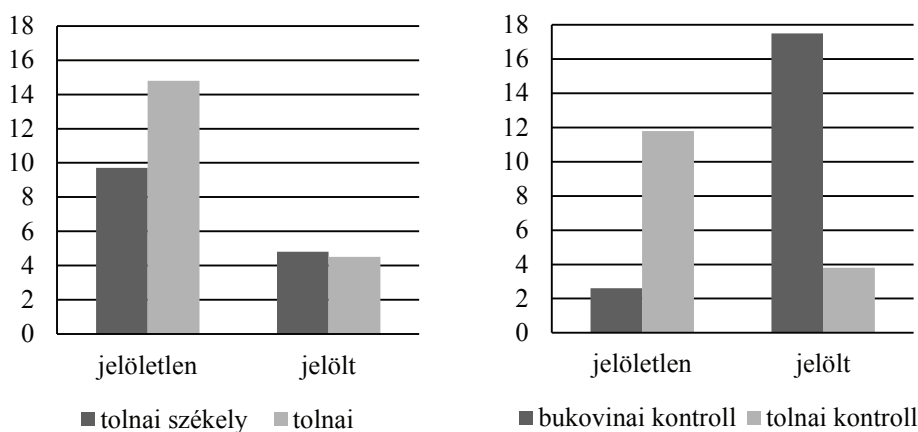

51. ábra: A birtoklás kifejezésére szolgáló lexikális elemek megoszlása a kétrészes nevekben

Ezek a mintabeli jellegzetességek a kontrolltelepülésekkel való összevetéskor is körvonalazódnak: míg a bukovinai anyagban a személynévi szerkezet 15,9%-os jelentékeny kedveltségét láthatjuk (pl. *Dani János kútja*), szemben a tolnai kontrolltelepülések mindössze 5%-ával (pl. *József-kút*), addig a személyt jelölő közzsót tartalmazó struktúra a tolnai mintában jóval gyakoribb (8,1%, pl. *Cigány-telep*, *Cigány-kunyhók*), szemben a bukovinai mikrotoponímiai rendszer 3,2%-os gyakorisági mutatójával (pl. *Pap helye*, *Szítások nyila*). A kapott adatokból talán nem elhamarkodott azt a következtetést levonnunk, hogy a Tolna megyébe betelepített bukovinai székelyek az áttelepítésüket követően ezt a névmintát hosszú időn keresztül megőrizték, s ehhez igazodva nevezték el az immár új lakóhelyükön a denotátumokat.

Annak a hátterében, hogy a tolnai névrendszerben a közzsói szerkezetek lényegesen gyakoribbak a birtokviszony kifejezésében, mint a tolnai székely névrendszerben, az a körülmény is ott állhat, hogy az ilyen szerkezetű nevek közül jó néhány illetményföld megnevezése (pl. *Pap-föld*, *Pap-hegy*, *Zsellér-földek*, *Püspök-pusztá*), amit a székely betelepülők érthető módon kevésbé birtokoltak, s ez a körülmény is nagyban növelheti az eltérést a két névrendszer névmintái között. De persze ez nem lehet egyedüli magyarázat, ugyanis a tolnai anyagban kifejezetten sok a nem illetményföldet jelölő elnevezés is (pl. *Rác-gödör*, *Székely-hegy*, *Rác-árok*, *Vadász-forrás*, *Betyár kocsmá*, illetőleg *Urasági-árok*, *Úri-hegy*).

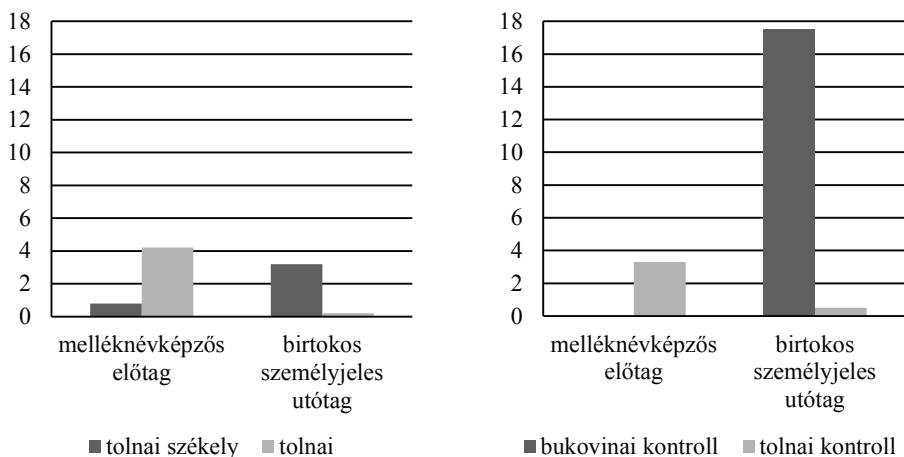
A birtokviszonyt kifejező helynévstruktúrák kapcsán arra is érdemes kitérnünk, hogy mutatkoznak-e különbségek az egyes névrendszerek között morfológiai tekintetben: főképpen a jelölt és a jelöletlen szerkezetek terén. A jelölt szerkezetek típusait a következő névformákkal illusztrálhatjuk: egyrészes neveknél *Kántoré* (-é birtokjellel), kétrészes neveknél pedig *Kerekes dűlője* (az utótagon birtokos személyjellel), illetőleg *Urasági-föld* (az előtagon -i melléknévképzővel). Az ilyen szemantikai szerkezetű helynevek jelöltségét ábrázolja az alábbi diagram.

52. ábra: A birtoklást kifejező jelölt és jelöletlen helynévi struktúrák eloszlása a vizsgált névrendszerekben

A Tolna megyei települések névmintáit megvizsgálva azt a konklúziót fogalmazhatjuk meg, hogy a tolnai és a tolnai székely névminta egyaránt a jelöletlen struktúrákat részesíti előnyben a birtoklás kifejezésekor, noha a tolnai székely névrendszerben nincs a jelöletlen struktúráknak olyan nagyfokú dominanciája (9,7% : 4,8%), mint a tolnai névrendszerekben (14,8% : 4,5%). Ezen a ponton is érdemes ugyanakkor kihasználnunk a kontrollanyag nyújtotta lehetőségeket. Ezt az összevetést elvégezve két lényeges megállapítást tehetünk. A tolnai kontrolltelepülések névrendszerében hasonló megoszlást találunk, mint a három itt vizsgált település tolnai anyagában, azaz a jelöletlen birtokos jelzős szerkezetek (11,8%, például *Vince-malom*) a jelölteket (3,8%, például *Urasági*) többszörösen túlhaladják. A bukovinai kontrollanyag mintázata viszont alapvetően eltér a tolnai székely névrendszerek kapcsán tapasztaltaktól: itt ugyanis a jelölt névszerkezetek hatalmas fölényét mutathatjuk ki (17,5%, például *Szabistán Ferenc kútja*, *Ömböli János lunkája*, *Csobot Antal kápolnája*) a jelöletlenek alacsony megterheltsége mellett (2,6%, például *Cibuj*, *Ludvikosok*). A jelölt struktúráknak a tolnai székely mintában mért alacsonyabb adatoltsága — szemben a bukovinai székely névrendszer sajátosságaival — talán éppen a tolnai minta igen erőteljes (mondhatni névmodelleket „megfordító”) hatásával magyarázható.

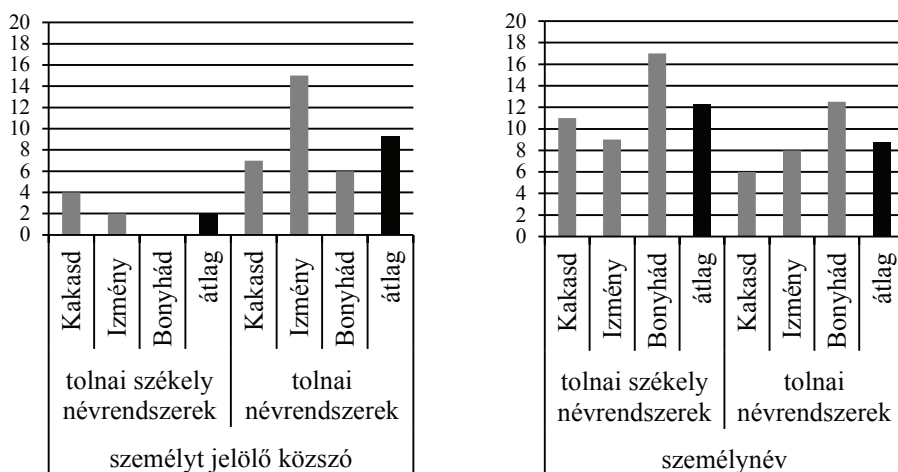
A jelölt szerkezetek jellemzőivel folytatva az elemzést megállapítható, hogy lényeges különbség körvonalazódik az *-i* melléknévképzős szerkezetek gyakorisága tekintetében. Amíg ugyanis a tolnai székely mintában ez a morfológiai elem alig jelentkezik (0,8%, például *Papi-földek*), a tolnai mintában kifejezetten lényeges szerephez jut (4,2%, például *Urasági-legelőföld*, *Úri-hegy*). (Igaz viszont, hogy csaknem kizárólag az *Urasági* jelzői névrészben jelentkezik ez a típus.) Az *-a/-e*, *-ja/-je* birtokos személyjellel alkotott, tehát az utótagon jelölt névstruktúrák megoszlása viszont éppen fordított arányokkal írható le: a tolnai székely névanyagban ez a struktúra számít a birtoklás kifejezésében az általános használatúnak (3,2%, például *Spannagel szőlőse*, *Prémusz kútja*, *Kerekes dűlője*, *Ciril dűlője*), a tolnai névrendszerben ugyanakkor csak szórványosan jelentkezik (0,2%, például *Franc malma*). Úgy tűnik tehát, hogy ez a kétféle jelölt szerkezet mintegy komplementer jellegű a birtoklás kifejezésében. A kontrolltelepülések névrendszerében tapasztaltak ugyancsak alátámasztják a névmintabeli különbségek tényleges létezését, hiszen az *-i* melléknévképző a bukovinai anyagban egyáltalán nem jelentkezik a kétrészes helyneveken a birtoklás kifejezésekor, ellenben a birtokos személyjeles struktúra 17,5%-os gyakoriságot mutat (például *Váncsa kútja*, *Barabás gödre*, *Márton Pál kápolnája*). A tolnai kontrolltelepüléseken az *-i* melléknévképzős szerkezetre viszont 3,3%-os gyakorisággal találunk adatot (például *Urasági-erdő*), ugyanakkor birtokos személyjeles szerkezet itt alig mutatkozik (0,5%, például *Millin gödre*).

53. ábra: A birtoklást kifejező jelölt névszerkezetek megoszlása a vizsgált települések névrendszereiben

Egy további sajátos jelenség is szembetűnik ugyanakkor a fenti diagramokat elemezve: a nagyfokú aránybeli különbség a birtokos személyjeles szerkezet használata terén a tolnai székely és bukovinai székely névanyagban. Mindkét névrendszer felhasználja ugyan a birtoklás kifejezésére ezt a szerkezetet, ám a tolnai székely névrendszer csupán 3,2%-ban, míg a bukovinai székely névrendszer 17,5%-ban. A több mint ötszörös eltérés magyarázatában talán azzal is számolhatunk, hogy a birtokos személyjeles struktúrától a tolnai településeken a székely névrendszerben elemeket vonhatott el a párhuzamos tolnai minta *-i* melléknévképzős struktúrája, de még inkább okozhatta ezt az elmozdulást a jelölten szerkezetek kedveltsége a térségben a jelöltek rovására.

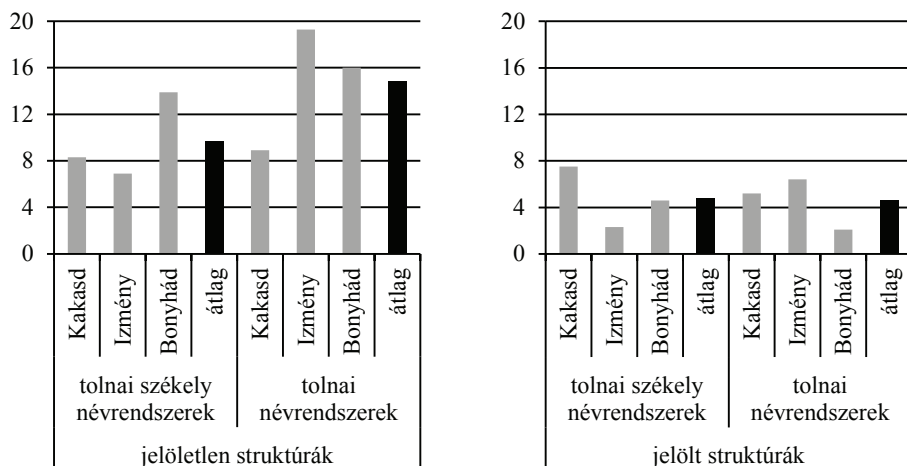
Tovább árnyalhatjuk a morfológiai struktúrákkal kapcsolatos megállapításainkat, illetve a névrendszerek egymásra hatásának felmérését olyan módon, hogy településenként is megkíséreljük a névrendszerek mintáinak az elemzését. Ez azért is lehet a migrációs faktort érintő analízisünk során fontos lehetőség, mert — mint láttuk — az egyes településeken a beköltöző székely lakosság aránya nem volt egyforma, ez pedig a névadásban, névhasználatban betöltött szerepüket is szükségszerűen befolyásolhatta. A fent az egyes térségekre vonatkozóan bemutatott elemzési szinteket ezért az alábbiakban településenkénti összevetésben járom végig, feltételezésem szerint ugyanis így még árnyaltabb képet festhetünk a vizsgált jelenségről. Elsőként lássuk tehát a birtoklás kifejezésére szolgáló két részes névstruktúrák megoszlását a három tolnai település névrendszereiben! (A diagramokon eltérő színnel feltüntettem az adott névrendszerek átlagértékeit is, azt a számadatot tehát, amire az előzőekben kifejtett megfigyeléseinket alapoztuk; vö. ehhez a 51. ábrát.)

54. ábra: A birtoklás kifejezésére szolgáló lexikális eszközök a vizsgált települések névrendszereiben

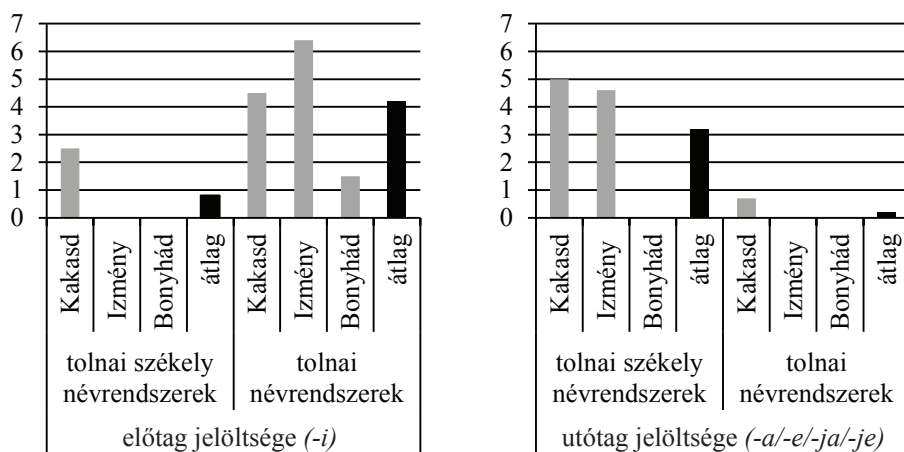
A diagramok elemzésekor azokra a jelenségekre érdemes kitérnünk, amelyek az átlagértéktől (tehát a tolnai és a tolnai székely névrendszerek átlagértékeitől) valamilyen irányban jelentősebb eltérést jeleznek. E téren ugyanis az egyes településeken jelentős különbségeket is megfigyelhetünk. Erre mutathatunk példát a személyt jelölő közszói szerkezetek megoszlását illetően: az átlagmutató a tolnai székely névrendszerben 2%, ennek az izményi mutató teljesen megfelel (2%, pl. *Pap-hegy*), ám Kakasd (4%, pl. *Papi-földek*) és Bonyhád (0,2%) egyaránt eltér attól. A tolnai névmintában 9% körüli az átlagérték, de Izményen ez a struktúra 15%-os megerheltséget mutat (pl. *Zsellér-földek*, *Rác-árok*, *Pap-hegy*). Azt a korábbi megjegyzésünket, hogy a birtokviszony kifejezésében a személyt jelölő közszói, valamint a személynévi szerkezet egymást kiegészítő (komplementer) jellegű, az itteni arányok még inkább megerősítik. A tolnai székely névrendszerek közül a személynévi szerkezetek felhasználtsága éppen Bonyhádön a legjellemzőbb (a 12,3%-os átlagértéket jóval túlhaladó 17%-kal, pl. *Siller-tanya*, *Junk-tanya*), ahol a közszói szerkezetek viszont lényegében hiányoznak a birtokviszony megjelölésében. A tolnai névrendszerekben pedig Izmény, amely kiugróan magas értéket jelez a közszói szerkezetek terén, a személynévi struktúrák használatában jóval az átlag alatt marad (de pl. *József-major*, *Anna-major*). Mindezek a megfigyelések az eddig mondottakon lényegileg nem változtatnak, ám megerősítik és feltétlenül differenciáltabbá teszik az átlageredmények alapján megrajzolt képet.

A morfológiai vizsgálatok településenkénti összevetését a jelölt, valamint a jelöletlen struktúrák eloszlásának a bemutatásával célszerű kezdenünk.

55. ábra: A birtokos jelzős szerkezetek jelöltsége a vizsgált névrendszerekben

A fenti ábrából két különbségre kell felhívunk a figyelmet. Korábban már megállapítottuk, hogy a jelölt helynévi struktúra a székely névrendszerre általában véve jellemző sajátosság. A tolnai székely névanyagban azonban ez alig kimutatható, a jelölt struktúrák tulajdonképpen ugyanolyan (4,8% körüli) arányt mutatnak, mint a tolnai anyagban (vö. a második diagram fekete oszlopai, illetve az 52. ábra). Ezt a településenkénti összevetés is megerősíti, bár a kakasdi székely névrendszerben valamelyest magasabb a jelölt szerkezetek használata (7,5%), mint az átlagos mutató, s mint amit a többi településen tapasztalhatunk. A másik megfigyelésünk a jelöletlen szerkezetekkel kapcsolatos. A birtoklás kifejezésében a jelöletlenség inkább a tolnai mintákra jellemző strukturális sajátosság, ám a településenkénti összevetés azt is megmutatja, hogy valójában csupán Izmény névrendszere az, ami ezt a különbséget valamelyest jelzi is. Az alábbi ábra ugyanakkor általában arról tanúskodik, hogy a két morfológiai eszköz, vagyis az *-i* melléknévképző az előtagon és a birtokos személyjel az utótagon jobbra egymást kizáró (vagy éppen kiegészítő) jelleggel funkcionál. Ahol tudniillik a névadók a birtokos személyjeles szerkezettel élnek szívesebben, ott az *-i* melléknévképzős struktúra háttérbe szorul, s ugyanez fordítva is igaz. Azt is igazolják a fenti oszlopdiagramok, amit a korábbiakban kiemeltünk, hogy tudniillik a tolnai minta az *-i* melléknévképzős szerkezeteket kedveli jobban, míg a tolnai székely névrendszerek a birtokos jelzős struktúrát részesítik a jelölt formák közül előnyben. Ez a tendencia némileg elmozdulni látszik ugyanakkor Kakasd névrendszereiben, ahol a székely névanyagban — talán éppen az egyidejű tolnai minta erős befolyására — az *-i* melléknévképzős szerkezetek jelentkezése sem elhanyagolható (*Kokovicsi-dűlő*, *Kokovicsi-kút*, *Papi-földek*), szemben a másik két település székely névállományával, ahol ez a struktúra egyáltalán nem használatos.

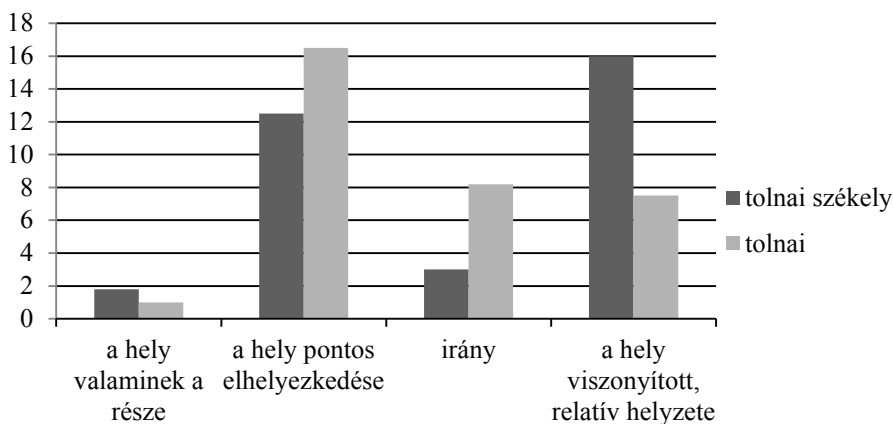

56. ábra: A birtoklást kifejező jelölt névszerkezetek megoszlása a vizsgált települések névrendszereiben

B) A migráció névrendszerekre gyakorolt hatásának a vizsgálatához is fontos adalékul szolgálhat a helynek egy másik helyhez való viszonyát kifejező nevek szerkezeti megvalósulásainak a tanulmányozása. Az analízis során itt is elsőként a tolnai, valamint a tolnai székely névadási minták viszonyaira, azaz hasonlóságaira és különbségeire fókuszálok, majd egy-egy szempont bemutatását követően településenkénti összehasonlító vizsgálattal járom körül azt a kérdést, hogy az esetlegesen eltérő névminták érintkezése milyen rendszerbeli módosulásokat idézhet elő.

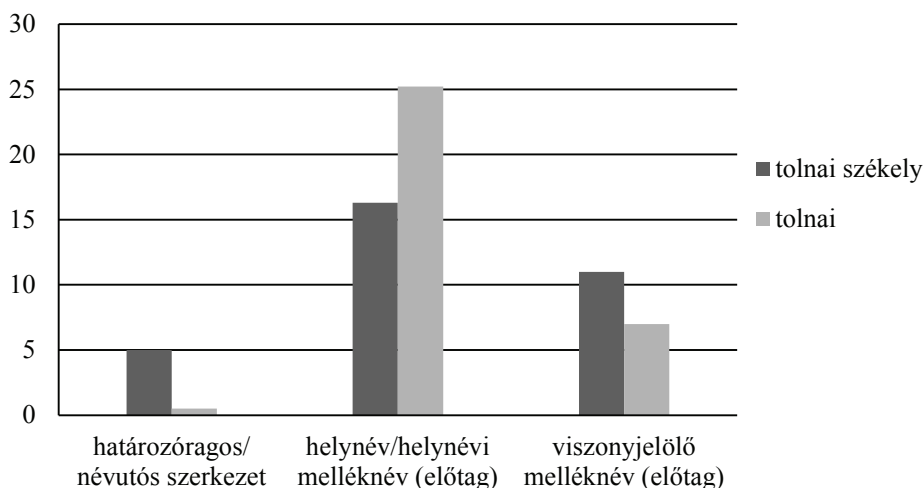
A korábbiakban láthattuk, hogy a Tolna megyébe betelepült székely lakosság névmintája bizonyos kategóriákban eltér az ottani lakosok névadási modelljétől. Ezt az eltérést a más helyhez való viszony kifejezésében szintén megfigyelhetjük. Ez a szemantikai kategória további, különböző gyakoriságú altípusokra bontható, ezt ábrázolom a következő diagramon. A differenciálást azért látom itt célravezetőnek, mert ezáltal még árnyaltabb megfigyeléseket tehetünk.

A két névrendszer között számottevő (5% fölötti) különbség az irány kifejezésében, illetve még inkább a hely viszonyított, relatív helyzetének a megjelölésében figyelhető meg, de eltérő előjelekkel. Az irányt meghatározó névformák a tolnai névrendszerben lényegesen kedveltebbek (pl. *Zombai út*, *Varasdi út*), a viszonyított helyzetet tükröztető elnevezésekkel pedig tekintélyesebb arányban (kétszer olyan gyakran) találkozunk a tolnai székely névrendszerben (pl. *Hársfáknál*, *Pulicék mögött*). Az alkategória nagy elemszáma miatt érdemes említést tenni ezek mellett a hely pontos elhelyezkedését kifejező névformák előfordulási gyakoriságáról is: ez a szemantikai jegy valamivel preferáltabbnak mutatkozik a tolnai névrendszerben (pl. *Börzsönyi-magaslat*, *Kakasdi-domb*), de alapvetően mindkét névrendszer szívesen él vele.

57. ábra: A hely más helyhez való viszonyát kifejező helynevek altípusainak megoszlása a tolnai névrendszerekben

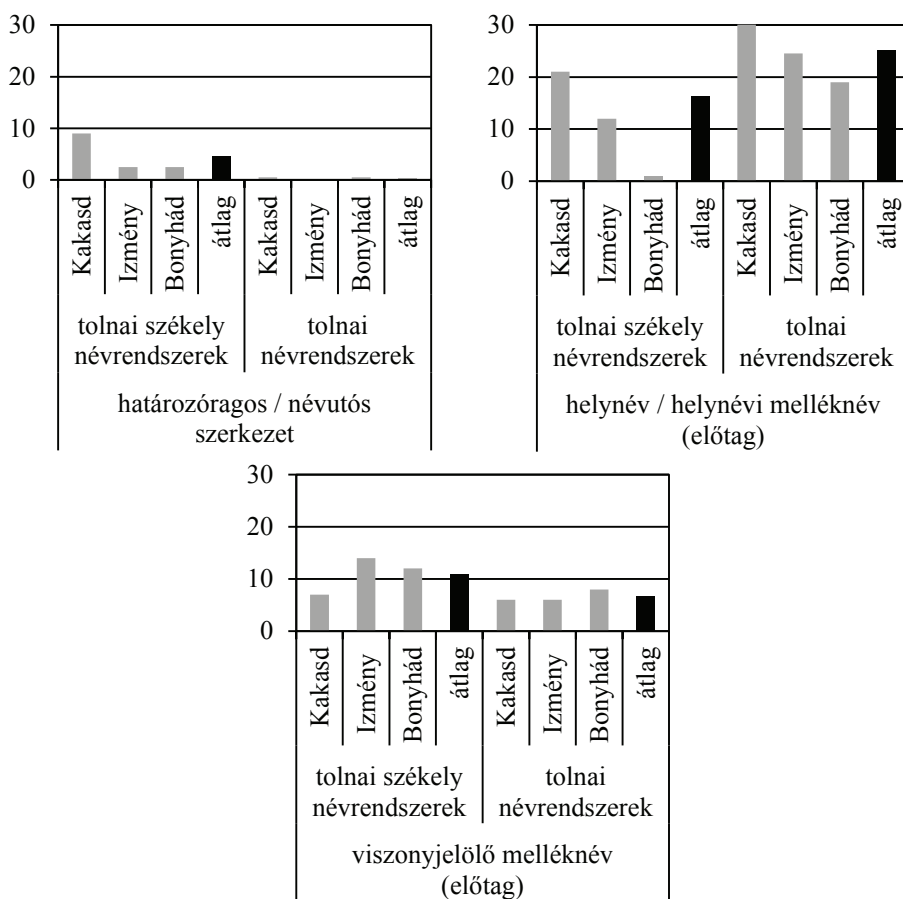
A hely más helyhez való viszonyát lexikális-morfológiai síkon többféle struktúra fejezheti ki: általában helynévi lexémát (esetleg belőle alakult melléknevet) találunk e névrészszerépben (pl. *Für-hegy alja*), illetőleg viszonyjelölő melléknévi jelző szerepelhet e funkcióban földrajzi köznévi vagy helynévi utótaggal összekapcsolódva (pl. *Alsó-kút*, *Közép-Kutvik*). Ritkábban határozóragos vagy névutós szerkezettel is találkozhatunk lokális természetű viszony megjelölésekor (pl. *Hársfáknál*, *Kecskés felett*). Ezek megoszlását szemléltetem a két névrendszerben az alábbi diagramon.

58. ábra: A hely más helyhez való viszonyát kifejező lexikális elemek a két névrendszerben

Az ábrát elemezve több jellegzetes különbségre is rámutathatunk. A betelepült székely lakosság névmintájában a tolnai névmintához képest jóval magasabb a névutós, illetőleg határozóragos szerkezetek használata a hely viszonyított, relatív helyzetének a kifejezésekor. A székely névmintában egyáltalán nem szokatlannak a *Fenyvesnél, Hársfáknál, illetve a Patakon túl, Zsók-malom felett, Kecskés felett, Temetők felett, Pulicék mögött* stb. típusú elnevezések, míg ez a szerkezet a tolnai helynévmintában csupán egy-két példával illusztrálható: *Buszmegállónál, Belaci temető fölött*.

Településenkénti elemzéssel is hasonló megfigyeléseket tehetünk, ám ahogyan ezt az 59. ábra első oszlopsora mutatja, e vonatkozásban a kakasdi székely helynévrendszer különösen figyelemre méltó, mivel a határozóragos, névutós helynevek aránya közel kétszerese az átlagos mutatónak (innen valók pl. a *Keszli felett, Pulicék mögött* névformák).

59. ábra: A viszonyjelölést kifejező helynévi struktúrák megoszlása az egyes névrendszerekben

Ez tágabb összefüggésbe helyezve talán azzal is kapcsolatban állhat, hogy Kakasd helynévrendszerében az egyrészes helynévstruktúrák jelöltsége is magasabb szintűnek mutatkozik a lokális viszony kifejezésében, mint a többi névrendszerben. Az is látható továbbá, hogy itt, illetőleg Bonyhádon a tolnai mintában is feltűnik ez a szerkezet (pl. *Belaci temető fölött*), ami esetleg a párhuzamos székely minta hatásának is tekinthető. E jelenség megítélésem szerint valós névrendszer- és névmintabeli különbségként jelentkezik, hiszen míg a tolnai kontrolltelepüléseken egyáltalán nem adatolhatunk ilyen szerkezetet, a bukovinai székely mikrotoponímiai rendszerben az efféle szerkezetek 5,8%-os gyakoriságot mutatnak (pl. *Gátisnál, Cigány kútnál, Sáncon belül*). Noha ez a struktúra nyilvánvalóan periférikus helynévszerkezeti kategória, mégis fontosnak tartottam kiemelni az itteni vizsgálatok szempontjából, mert valószínűleg jellegzetesen székely névmintaként számolhatunk vele a tolnai helynévrendszerekben.²⁴

Ugyancsak szembevetendő különbségeket regisztrálhatunk az irányt kifejező elnevezések lexikális-morfológiai szerkezeteiben. Nemcsak arról van itt szó, hogy a tolnai székely névrendszerben az ilyen szemantikai szerepet betöltő elnevezések (többnyire útnevek) használata csekély (*Malmok útja, Kecskés útja, Fenyvesi út*), szemben a tolnai helynévrendszerrel (*Zombai út, Varasdi út, Ladományi út*), hanem arról is, hogy a székely névadók gyakran élnek e szemantikai szerep kifejezésekor a jelölt birtokos jelzős szerkezettel (*Malmok útja, Kecskés útja*), a tolnai névrendszerben ellenben a helynévből *-i* képzővel alakult melléknévi jelző tölti be ugyanezt a funkciót (pl. *Ladományi út, Varasdi út*). A két morfológiai struktúra efféle megoszlását láthattuk az előzőekben tárgyalt, birtokviszonyra utaló névformák kapcsán is. Ez a különbség ráadásul a kontrolltelepüléseken is jelentkezik, tehát a névminták hasonlóságából kiindulva itt is feltételezhetjük, hogy a tolnai székely és a bukovinai székely minta bizonyos helynévszerkezeteket érintően nagyfokú hasonlóságokat mutat. Így talán nem megalapozatlan az a feltevésünk, hogy a tolnai és a tolnai székely névanyagban regisztrált eltérések egyik lényeges okaként a tolnai székelyek hozott névmintáinak eltérései határozhatók meg.

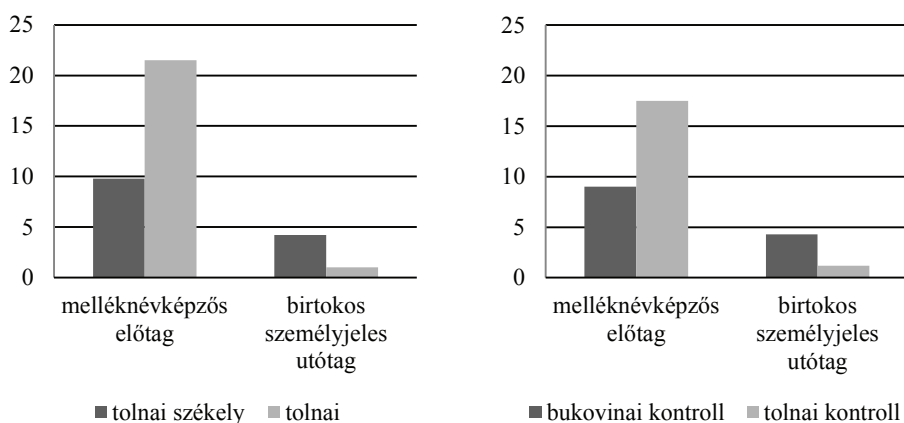
A hely valaminek a része szemantikai jegyet kifejező szerkezetek is érdekes adalékokat kínálnak. Noha e tekintetben nincs eltérés a tolnai és a tolnai székely névanyag között (mindkét mintában kb. 1-1%-nyi az ilyen típusú helynevek gyakorisága, s őket a *Makkos alja, Falu vége, Beton széle* székely, valamint a *Fürhegy alja, Rét-részek* tolnai névanyagból származó elnevezések példázhatják), a kontrolltelepülésekkel való összevetésben azonban ezek az adatok más, összetettebb megvilágítást kapnak. A bukovinai mikrotoponímiai rendszerben is meglehetősen alacsony, 2,6%-os gyakorisággal szerepel ez a szerkezet (pl. *Vermek*

²⁴ A határozóragos és névutós helynevek használata ugyanakkor nem csupán a székely névminta része lehet. Gyakran adatolhatjuk ugyanis ezeket a szerkezeteket olyan területeken is, ahol valamilyen idegen nyelvi hatással számolhatunk. Erről a későbbi fejezetekben még ejtek szót.

teteje, Kerek erdő alja), a tolnai kontrollmintában is mindössze 2,8%-os gyakorisággal van jelen (pl. *Hideg-oldal, Várfa alja*). Itt tehát a két névadási modell (a székely és a tolnai) nagyfokú hasonlóságot mutat. Ezzel egyidejűleg nagyobb szerepet kap a viszonyító melléknévi jelzős struktúra, ami szintén hasonló súllyal jelentkezik a tolnai mintákban, mint a székelyben (pl. *Alsó-kút, Felső-kút, Alsó-Kutvik, Közép-Kutvik* a tolnai székely, *Alsó-mocsaras, Felső-mocsaras, Alsó-határföld, Felső-határföld* a tolnai mintából).

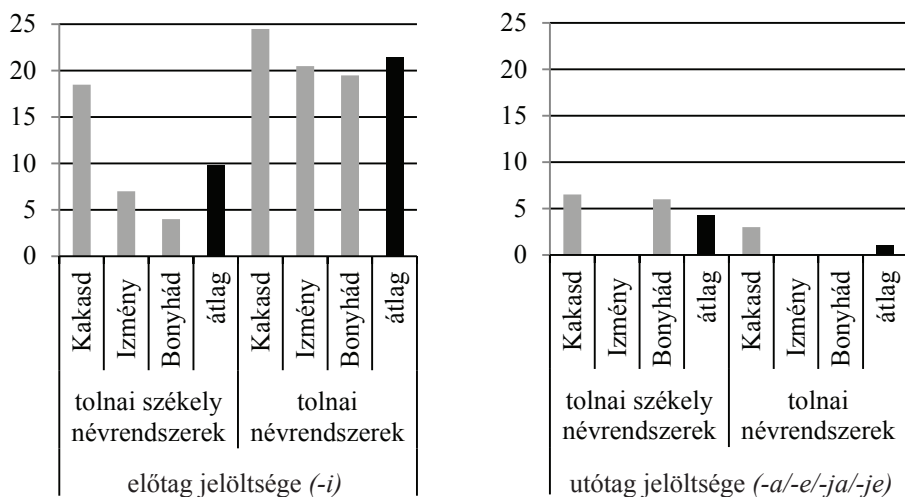
Ha az itt általában tapasztaltakhoz az egyes települések sajátosságait is hozzávesszük, azt kell kiemelnünk, hogy — az 59. ábra 2. és 3. oszlopsorát látva — a kakasdi székely és a kakasdi névrendszerekben az átlagértéknél jóval magasabb arányt képviselnek a helynévi vagy a helynévi melléknévi előtagot tartalmazó elnevezések. Ez a kép akkor lesz igazán informatív, ha együtt szemléljük a helynévi lexémák felhasználtságát ábrázoló, korábban közreadott diagrammal (48. ábra). E két ábrából ugyanis az olvasható le, hogy a kakasdi névrendszerben a helynévi lexémák új helynevekbe történő beépülése lényegében kizárólagosan a helynév előtagként való felhasználását jelenti, mégpedig helyviszonyt kifejező struktúrában; Bonyhád névrendszerében viszont, ahol a legmagasabb a helynévi lexémák új nevekbeli megjelenése, ez a nyelvi elem megoszlik a különböző funkcionális jegyek között.

A fentiekkel szoros összefüggésben a hely más helyhez való viszonyát kifejező elnevezések kapcsán morfológiai tekintetben is jelentős különbségeket fedezhetünk fel az egyes helynévrendszerek névmintái között. Már az előzőekben több ízben is tettem utalást az *-i* melléknévképzős előtaggal, valamint az *-a/-e, -ja/-je* birtokos személyjeles utótaggal álló helynevek eltéréseire. Az alábbi diagramon a két nyelvi eszköz egymáshoz viszonyított gyakorisági mutatóit láthatjuk.

60. ábra: A hely más helyhez való viszonyát kifejező morfológiai struktúrák megoszlása a névrendszerekben

Az *-i* melléknévképző a székely névadásban — a tolnaihoz viszonyítva — láthatóan nem kifejezetten jelentős toldalékelem a helynévi struktúrákban: a bukovinai kontrollnévrendszerekben 9% körüli értéken áll (pl. *Radóci-patak*, *Putnai-határok*). A tolnai székely mintában is hasonló szerepe bontakozik ki: itt megközelíti a 10%-os gyakoriságot (pl. *Varasdi-határföldek*, *Telek-hegyi-földek*), a tolnai neveken azonban kétszer olyan sűrűn fordul elő. A birtokos személyjeles helynévstruktúrák a székely névmintában jellemzőbb helynévalkotási szereppel bírnak, mint a tolnaiban: a bukovinai székely névrendszerekben 4,5%-os gyakorisággal jelentkezik ez a struktúra (pl. *Fici farka*, *Kert vége*). A tolnai székely névminta 4,2%-os mutatója (pl. *Hostelok dűlője*, *Mocsarasok hídja*) a két székely névrendszer nagy fokú névmintabeli hasonlóságát jelzi, szemben a tolnai minimális arányával. Összességében azt a megállapítást fogalmazhatjuk tehát meg, hogy a tolnai székely névrendszer magán viseli ugyan a jellegzetesen székely névmintabeli jegyeket, ezek azonban a különböző, migrációból fakadó tényezőknek köszönhetően akár jelentősebb módosulásokat, átrendeződéseket is szenvedhettek. Ugyanerre az eredményre jutunk akkor is, ha az egyes települések névrendszeréről külön-külön vesszünk morfológiai szempontokra koncentrálva „láttelelet”.

61. ábra: A hely más helyhez való viszonyát kifejező morfológiai struktúrák az egyes települések névrendszereiben

Legfeljebb annyit jegyezhetünk meg, hogy az *-i* képző szerepe a kakasdi székely névmintában jócskán kiugrik a másik két településhez és az átlagértékhez képest (az utóbbinak például közel kétszerese), ami a kakasdi névminták erőteljes strukturális befolyását jelezheti a párhuzamos székely névkincsre.

Mindezek mellett egy igen szembeötlő, helynévszerkezetet érintő hiányra is fontos rámutatnunk, hiszen ez a jelenség akár erősebb interakciókat is jelezhet a két névrendszer között. Az izményi székely névrendszerben a birtokos személy-

jeles struktúra egyáltalán nem adatolható a lokális viszonyt kifejező nevekben. Minthogy ez a toldalékelem — mint láthattuk — tipikusan a székely névmintát jellemzi, az itt tapasztalható feltűnő hiánya ugyancsak a két névrendszer egymásra hatásáról tanúskodhat. Az eddigi, a helynévszerkezeteket érintő analízisek ugyanakkor azt mutatták, hogy az izményi névrendszerek kapcsán nem nagyon érzékelhetők jelentős kölcsönhatások, így ennek a jelenségnek más oka is lehet, mögötte nem tételezhetünk fel minden kétséget kizáróan névrendszerek közötti interakciót.

5. Végezetül egyfajta összegzésként érdemes állást foglalnunk abban a kérdésben is, hogy a vizsgálatra kiválasztott helynévrendszerek mennyire hasonlítanak egymásra. Ennek megállapításához a korábban már részletesen bemutatott BRAY–CURTIS-féle összehasonlító módszert alkalmazom. Az alább közreadott mátrixot tíz gondosan meghatározott helynévszerkezet²⁵ egyidejű összehasonlítása után kaptam meg.²⁶

	kakasdi székely	kakasdi	izményi székely	izményi	bonyhádi székely	bonyhádi
kakasdi székely	1	0,74	0,70	0,74	0,67	0,82
kakasdi	NA	1	0,65	0,86	0,61	0,78
izményi székely	NA	NA	1	0,65	0,72	0,70
izményi	NA	NA	NA	1	0,61	0,76
bonyhádi székely	NA	NA	NA	NA	1	0,78
bonyhádi	NA	NA	NA	NA	NA	1

62. ábra: A tolnai székely és a tolnai névadási minták összehasonlító mátrixa

²⁵ Az összehasonlítás alapjául a következő helynévi szerkezetek szolgáltak: 1. az egyrészes pusztai földrajzi köznévi helynevek, valamint 2. a szintén egyrészes megnevező funkcióban álló helynevek, illetőleg a kétrészes struktúrák közül 3. a birtoklást kifejező személyt jelölő közszo + földrajzi köznév és 4. a személynév + földrajzi köznévi szerkezetek (ezek 5. jelölt, illetve 6. jelöletlen struktúrái). A viszonyjelölés kifejezésére szolgáló 7. határozóragos, névutós szerkezetek, illetve 8. a hely valaminek a része szemantikai jegyet kifejező struktúrák, valamint 9. a viszonyjelölő melléknévi előtagot tartalmazó helynévi szerkezetek. Utolsó szerkezeti kategóriaként pedig (10.) egy fiktív helynévi szerkezetet építettem be a gyakorisági sorba. Erre azért volt szükség, mert az összevetés csak akkor lehet sikeres, ha az összehasonlításra szánt gyakorisági soraink összege 1, tehát ez az úgynevezett fiktív helynévi szerkezet valójában az összes többi, kimaradt helynévi kategóriát képviseli. A fenti mátrix összehasonlító eredményei így módon nem az egész névrendszert ölelik fel annak teljes differenciáltságában, hanem csupán néhány lényegesebb helynévszerkezetre épülnek. Ettől függetlenül maga az elemzés nem sérül, csupán nem annyira finoman hangolt, mint ha a teljes névrendszer alapján végeztem volna el.

²⁶ Mint ahogyan azt a módszertani fejezetben már jeleztem, ez az összevető módszer alkalmas több tulajdonság egyidejű összevetésére, s két település hasonlóságát egy 0–1-ig tartó intervallumban jellemzi. Emellett a módszer egyik fontos jegye az is, hogy minél több tulajdonság mentén hasonlítunk össze két névrendszert, egy adott határon túl ez a komparatív rendszer annál inkább különbözőnek véli az összehasonlításra szánt településeket. Az itt alkalmazott tíz tulajdonság figyelembevételével végzett összehasonlítás 0,8-os hasonlóságot ad a valóban hasonló települések esetén.

Az összevető adatokból kitűnik, hogy a tolnai névminták átlagosan 80%-ban hasonlítanak egymásra (ennek kiszámításához lásd a kakasdi–izményi reláció 86%-os és a kakasdi–bonyhádi 78%-os, valamint az izményi–bonyhádi reláció 76%-os hasonlósági adatának átlagértékét). A székely névmintáknál ez az átlagos hasonlóság 69,6% (a kiszámításához lásd a kakasdi székely–izményi székely reláció 70%-nyi, kakasdi székely–bonyhádi székely 67%, illetve az izményi székely–bonyhádi székely 72%-os adatát). Mindebből az a következtetés adódik, hogy a tolnai székely névrendszerek kevésbé mutatnak egységes képet (vagyis kisebb mértékben hasonlóak), mint a tolnai „öslakosok” névadási mintái.

A mátrix adataiból az is kitűnik, hogy a leghomogénebb minta a bonyhádi (78%-ban hasonlítanak egymásra az ott élő bonyhádi székelyek és „öslakos” bonyhádiak névadási szokásai), a leginkább eltérő pedig az izményieké (itt ugyanis csupán 65%-os a két minta lefedettsége). Minthogy a Bonyhádon lejegyzett névrendszerek mutatják a legegységesebb képet, nem ok nélkül feltételezhetjük a két névadási minta egymásra hatását. E mögött a jelenség mögött azonban valószínűsíthetően nem a bonyhádi székely névminta hatása áll, legalábbis a korábban bemutatott névsűrűségi táblázat ezt sugallja: Bonyhádon ugyanis rendkívül alacsony a székelyek által használt egy km²-re eső nevek száma, emellett a három település közül ide települt be a legkevesebb székely lakos. Éppen ezért nem a székely névrendszer hatásában, hanem sokkal inkább más hasonlóságot előidéző faktorokban kell keresni e jelenségre a magyarázatot. Szerepet játszhat ebben például az idegen nyelvi környezet: Bonyhádon ugyanis — mint korábban ugyancsak utaltam rá — nagyszámú német kisebbség maradt. Annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy a német (tulajdonképpen sváb), valamint a székely névrendszerek mennyiben hasonlítanak egymásra, nyilvánvalóan nem lehet az itteni vizsgálatok feladata. Emellett természetesen az is elképzelhető, hogy a székelyek mintája alkalmazkodott a helyi, bonyhádi névadási szokásokhoz, mivel Bonyhádra arányait tekintve kevés székelyt telepítettek be, így mintájuk nem lehetett különösebben erős.

Kakasd hasonlósági számadata (74%) az Izményen mérhető 65%-os névmintabeli egyezéssel összemérve ugyancsak elgondolkodtató. Kakasdra és Izményre egyaránt andrásfalvi bukovinai székelyek települtek be, a német kisebbség pedig igen csekély volt mindkét településen a betelepítések előtt. A két település tehát jól összevethető (tulajdonképpen zavaró tényezőktől mentes) alapot szolgáltat a migrációs faktor vizsgálatához. A lexikális-morfológiai elemzés során jó néhány olyan szerkezetre bukkantunk, ahol a kakasdi székely mintának a tolnai névadási szokások felé való közeledését regisztrálhattuk, míg Izményen a két névadási minta több tekintetben is nagy fokú különbségeket mutatott. Az adatok tehát arra utalnak, hogy Izmény névrendszerére nem, Kakasd névadási szokásaira azonban nagy valószínűséggel hatással lehetett az, hogy a migrációs folyamatok következtében két névrendszer egymással érintkezésbe, interferenciába lépett. Ezt a

feltevést támogatja az is, hogy Kakasdon a kakasdi székely és a kakasdi névanyag névsűrűségi viszonyai igen hasonlóak, és ide telepítették le — az itt vizsgált települések közül — a legtöbb székely családot.

Mindezeket összefoglalva végezetül azt a megállapítást tehetjük, hogy a migráció jelensége, azaz a betelepült és az ott élő lakosság névmintája kétségtelenül hat egymásra, településenként azonban eltérő mértékben. Szélesebb összefüggésekben, a névjárások vizsgálata kapcsán a migráció névrendszerekre gyakorolt hatásának a fontossága pedig abban nyilvánul meg, hogy ez a körülmény magyarázatot adhat az egymás melletti települések névmintáinak nagy fokú különbségeire, vagy a kisebb, pár települést érintő területen jelentkező eltérésekre is. A migráció jelenségével éppen ezért mint a névrendszerek változását előmozdító tényezővel feltétlenül érdemes számolnunk.

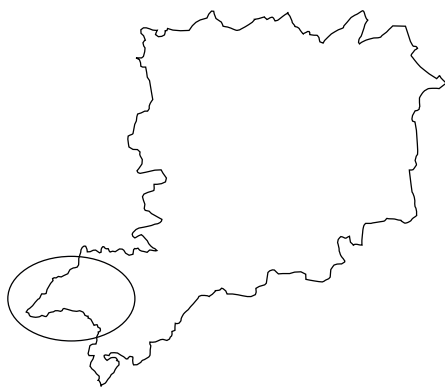
2.3. Az idegen nyelvi környezet hatása a helynévmintákra

Ebben a fejezetben a helynévszerkezetek területi elterjedtségét befolyásoló tényezők közül az idegen nyelvi környezet hatását igyekszem részletes vizsgálat alá vonni. Arra törekszem, hogy az idegen nyelvi környezet helynévrendszerekre gyakorolt hatását egy szűkebb régió helyneveinek példáján igazoljam, s ehhez a Vendvidék helynévrendszerének magyar, vend (vend-szlovén) és német helynévi adatait használom fel. A vizsgálatok során a Vas megye földrajzi nevei (VMFN., 1982) című helynévtár vendvidéki helynévanyagát elemezve azt mutatom be tehát, hogy a magyar–vend–német háromnyelvű vidék toponímiai rendszerét milyen szabályszerűségek, rendszerszerűségek jellemzik, és ezekben az interetnikus kapcsolatoknak milyen szerepet tulajdoníthatunk.

A nyelvi kontaktusjelenségek feltárása a névtani szakirodalom kevésbé kidolgozott területe. Az első, leíró megközelítésekkel is dolgozó monográfia e témakörben PÓCZOS RITÁTÓL (2010) való, akinek a munkája mintaként szolgálhat a hasonló célú kutatások számára. Vizsgálataim során ezért elsősorban az általa kidolgozott modell alapján végeztem a vendvidéki korpusz analízisét. Ez a modell alapvetően két összetevőből áll: a HOFFMANN ISTVÁN által kidolgozott helynévelemzési kategóriarendszer (1993a) keretein belül mozog, másfelől azonban a többnévűség kérdéskörével is foglalkozik. HOFFMANN modelljének alkalmazása azért kézenfekvő, mert ennek segítségével jól felderíthetők az egyes névhasználói körök névrendszereinek belső mozgatórugói, jellemzői. A kibővítését viszont az indokolja, hogy ezáltal olyan helynévelemzési modell jött létre, melynek segítségével a különböző nyelvű névrendszerek kapcsolatait is leírhatjuk. Az alább következő fejezetben ezért e két vizsgálati modell — egymással is összeegyeztethető, koherens — szempontjait, kategóriarendszerét egyaránt alkalmazom. Mielőtt azonban a vizsgálati eredményeket bemutatnám, szólunk kell röviden magáról a vizsgált területről, a Vas megyei Vendvidékről és annak nyelvi-etnikai viszonyairól.

2.3.1. A Vendvidék bemutatása

A vend kisebbség jobbára Szentgotthárd környékén él, és lakosairól többen Vendvidéknek nevezik ezt a tájegységet. A térség a Rába folyótól délre fekszik. Délen, valamint nyugaton Ausztria és Szlovénia határán helyezkedik el. Északon a Rába határolja, keleten Máriaújfalu és Szalafő. Kis kiterjedése ellenére is többszörösen tagolt: négy kisebb patak is átszeli a vidéket: a Szakony-patak, a Szölnöki-, a Zsida-, valamint a Hársas-patak; a déli terület inkább dombos, szemben az északi sík vidékkel. A falvak közötti kapcsolatot az a körülmény sem erősítette, hogy meglehetősen rosszak voltak az útviszonyok (vö. VMK. 1999: 169–171). Néhány szakmunka nem tartja a régiót különálló egységnek, inkább a Külső-Őrséghez tartozónak tekintenek több vendvidéki falut (vö. DÖMÖTÖR 1960: 16).

63. ábra: A Vendvidék elhelyezkedése Vas megyében

A Vendvidék vagy másképpen „vend-szlovén vidék” elnevezésű terület több falut foglal magába, de arról, hogy melyeket is, megoszlanak a vélemények. 1921 előtt az elnevezés az egész Murán túli régiót jelentette (MUKICSNÉ 1984: 89), mely 9 magyar falut, valamint a Mura, a Felső-Rába, a Kerka mente és a Lendva vidék 118 települését ölelte fel (SZÖVÉNYI 1994: 4). A talán leginkább elfogadott körülhatárolást a Vas megye kézikönyve adja, mely szerint az alábbi falvak sorolhatók ide: Apátistvánfalva, Orfalu, Kétvölgy, Felsőszölnök, Alsószölnök, Rábatótfalu, valamint Szakonyfalu, Farkasfa és Szentgotthárd (VMK. 169). A továbbiakban magam is az e falvak által alkotott területet tekintem a Vendvidéknek, és ezeknek a településeknek a helynévanyaga alkotja vizsgálataim alapját.

A helynévrendszerek kontaktusvizsgálata kapcsán érdemes a vizsgált terület demográfiai adatairól is ejteni néhány szót. A térséget többnyire vendek, valamint magyarok lakják, de néhány faluban német kisebbség is él. A vend nyelv a szlavisztikai szakirodalom szerint meglehetősen különleges helyet foglal el a szláv nyelvek között. Noha többen a szlovén nyelv egy dialektusaként határozzák meg, a szlovén nyelvtől való lényeges eltérései miatt akár külön nyelvnek is tekinthető.

A vend és szlovén nyelv között ugyanis nem pusztán szóképzéssel, kiejtésbeli, hanem a grammatikát, ragozási rendszert is érintő különbségek ugyancsak nagy számban jelentkeznek (vö. ehhez bővebben PÁVEL 1976: 66–68, SZÖVÉNYI 1994: 6, MUKICS 1997). A továbbiakban ezeket a körülményeket is figyelembe véve az itt élő szláv népcsoport nyelvről mint vend vagy vend-szlovén nyelvről beszélünk.

2.3.2. Néhány megjegyzés a vendvidéki helynévanyag felhasználhatóságáról

Tekintve, hogy speciális vizsgálatokat kívánok e fejezetben elvégezni, előzetesen érdemes szólni a forrásként szolgáló Vas megyei adattár vend és német nyelvű helynévi adatairól, és főképpen azok megbízhatóságáról. A gyűjtemény a német és a vend-szlovén neveket fonetikus írással közli, ezeket a névformákat — a bevezetőben foglaltak szerint — a német és vend-szlovén nyelvet jól beszélők hagyták jóvá, az értelmezések helyességét is filológiai pontossággal ellenőrizték a közlétezők (vö. VMFN. 16). A munka valóban kellő alapossággal veszi sorra a vend-szlovén és a német neveket az általam vizsgált településeken, a közzététel módja azonban a funkcionális-szemantikai, lexikális-morfológiai elemzés munkáját alig segíti. Több szempontból is problémába ütközünk ugyanis akkor, ha az említett helynévkincset elemezni kívánjuk.

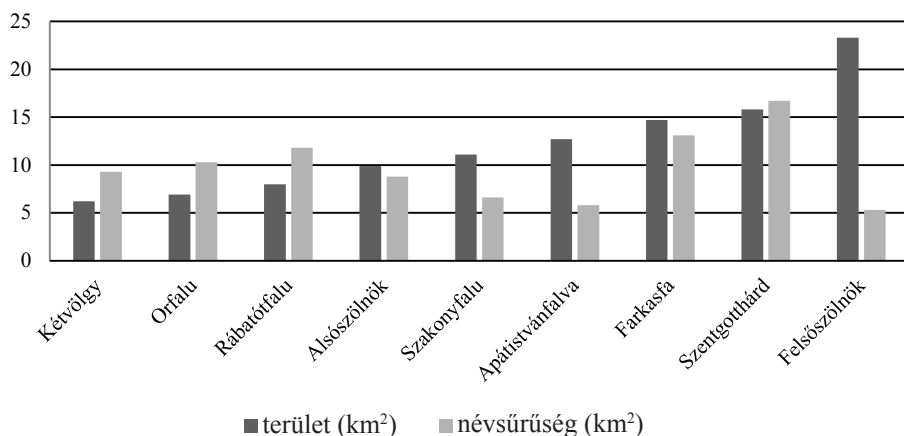
Az értelmezések helynévmagyarázatokat alig tartalmaznak, sőt jobbra nincsenek is jelen az adattárban: csupán a korabeli névgyűjteményekre jellemző térszínforma, művelési ág stb. megjelölések szerepelnek a nevek mellett, egyéb információt csak igen elvétve találunk a nevekről és az általuk jelölt denotátumról. Kétségek merülnek fel továbbá az ellenőrző munka alaposságát tekintve amiatt is, hogy a szerkesztők a házneveket rendre az *-in* képző figyelmen kívül hagyásával fordították magyarrá. Például a *Gubin dou*, *Kálán dou* vend-szlovén nevek fordítása az adattárban 'Gubin háznévéről', valamint 'Kalin háznévéről'. Ám ez az eljárás sem következetes: más névstruktúrát következtetnek ki például az alábbi helyneveknél: *Peterin brejg* 'Péter hegye', *Kovacsén brek* 'Kovács hegye', vagyis azok előtagját *Péter*-ként, *Kovács*-ként értelmezik. Mindebből tehát az látszik, hogy az adattár szerkesztői az *-in* formáns szerepét nem azonos módon ítélték meg a nevek értelmezésekor. Harmadsorban pedig maga a fonetikus átírás sem segíti az elemző munkáját: nemcsak azzal a problémával kell ugyanis szembenéznünk, hogy a vend nyelv grammatikája valamelyest eltér a szlovénétől, hanem a kiejtés szerinti átírás is teljesen elfedi a morfématájakat. A *Zsleri* 'Zselléres ~ Zselléré ~ Zsellérek' esetében például a toldalék felismerhetőségével van problémánk: nem látható ugyanis, hogy e névben melléknévi alakkal van-e dolgunk, vagy az *-in* birtokviszonyra utaló toldalékkal, esetleg a többes szám jelével kell-e számolnunk. Ezenfelül (minthogy a kiejtést vették a lejegyzés alapjául) sok esetben az értelmezhetetlenségig eltorzulva találjuk meg a névalakot (*Csërklín*, *Csukinán loká*, *Müzga*). Az adattár használatakor további problémákat jelent a névalakok egybe- és különírása is. Egy-egy adat esetében a gyűjtők lát-

hatóan érzékelték az előjárószavakat a helynevekben (*Prá pototyé* 'Patakoknál', *Ná kámlěj* 'Kövön', *Preg Rábá* 'Rábántúl'), azonban több esetben a fenti elvet teljesen mellőzve egybeírják az előjárószót a névvel (pl. *Podrásztěk* 'Tölgyek felett', *Podláu* 'Mező felett'). Az ilyen következtelenségeket tapasztalva a kutató azért van nehéz helyzetben, mert nem tud megnyugtató módon döntést hozni a helynév terjedelmét illetően. Az adattárat feltétlenül dicséri azonban, hogy még e nehezítő körülmények ellenére is körvonalazódnak a névállományban olyan tendenciák, melyek hasznosíthatók a helynévrendszerek különbségeinek és kölcsönhatásainak vizsgálata során.

2.3.3. A magyar–német–vend helynévanyag összevetése

1. Arra, hogy a névsűrűségi viszonyok igen szemléletesen tudják ábrázolni a névrendszerek közti különbségeket vagy hasonlóságokat, már az eddigiekben is bőséggel láttunk példát. Az 1 km²-re eső nevek száma ugyanis kétségtől jól illusztrálja azt, hogy a vizsgált településeken az ott élő népcsoportok milyen mértékben „birtokolják” a környezetüket. A kiválasztott helynévanyag jellemzése sem lenne teljes a térség településeinek névsűrűségi szempontú elemzése nélkül. A korábban látott struktúrához hasonlóan a részletes, névrendszereket összefoglaló analízis előtt ezért röviden a vendvidéki községek névsűrűségi viszonyait vázolom fel.

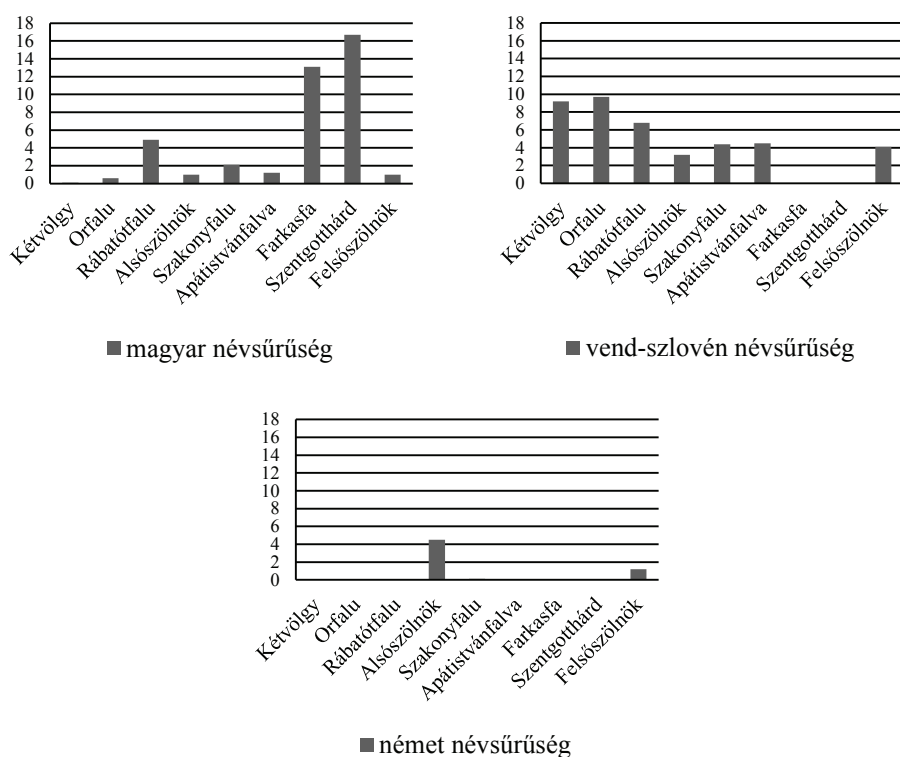
Az elemzésre kiválasztott területen tehát három névrendszer él egymás mellett. Az előző fejezetben Vas megye helyneveinek analízise felszínre hozta a névsűrűség és a településméret fordított arányosságát. Ez az összefüggés a Vendvidék névrendszereit vizsgálva ugyanakkor nem minden település esetében jelentkezik. Erre mutathatunk rá a következő szemléltető diagram elemzésével.

64. ábra: A vendvidéki települések névsűrűségi viszonyai

A településméretnek a névsűrűséghez viszonyított fordított arányossága a Vendvidéken közel sem mutat olyan egyértelmű összefüggést, mint ahogyan azt az eddigiekben láhattuk. Két település kivételével (Farkasfa és Szentgotthárd) azonban a névsűrűség és a településméret arányai valójában nem térnek el szignifikánsan a Vas megyei átlagtól. A kiugró adatoknak vélhetően népsűrűségi, településtörténeti vagy egyéb földrajzi okai vannak. Szentgotthárd magas névsűrűségi mutatója talán a település nagy lakosságszámával hozható összefüggésbe, valamint azzal a ténnyel is, hogy a város a térség közigazgatási központja, ami nemcsak a népsűrűséget, hanem a megnevezések számát is növelheti. Minthogy központi település, a belterülete is igen kiterjedt, tehát a magas névsűrűségi számot a belterületi nevek nagy száma is befolyásolja. Farkasfának a megyei átlaghoz viszonyított kiugróan magas névsűrűségi számát azonban hasonló körülményekkel nem lehet magyarázni: a településnek ugyanis nincs jelentős közigazgatási szerepe, emellett lakosságszáma sem indokolja a nagyobb névsűrűségi mutatót. Esetleg a Szentgotthárdhoz való földrajzi közelsége állhat a kapott eredmény hátterében.

Pontosabb képet kaphatunk a kérdésről akkor, ha a különböző névrendszerek névsűrűségi viszonyait nyelvenkénti megoszlásban vizsgáljuk.

65. ábra: A vendvidéki települések névsűrűségi mutatói nyelvenkénti elkülönítésben

Szentgotthárdon és Farkasfán nem adatolhatunk vend helyneveket, német elnevezésekkel pedig lényegében csupán Alsószölnök névanyagában találkozhatunk. Magyar névformákra Kétvölgyön alig akadunk, a többi településen azonban már magasabb rátával találkozhatunk. A névsűrűségi viszonyokat pontosan mérlegelhetővé az tenné, ha megnyugtató információkkal rendelkeznék az adott településeken élők etnikai hovatartozásáról, és legfőképpen az egyes etnikumhoz tartozóknak a gyűjtéskori lélekszámáról. Erre vonatkozó adatokat azonban sem a névgyűjteményben, sem a KSH kiadványaiban, sem LELKES GYÖRGY helység-név-azonosító szótárában (2011) nem találtam. Annyit azonban feltétlenül érdemesnek tartok közreadni, hogy az egyes településeken milyen számú névadatot tekinthetünk egy-egy nyelvhöz tartozónak.

	vend-szlovén helynévszám	német helynévszám	magyar helynévszám	összesen
Alsószölnök	32	45	10	87
Apátistvánfalva	58	0	16	74
Farkasfa	0	0	193	193
Felsőszölnök	95	4	24	123
Kétvölgy	57	0	1	58
Orfalu	67	0	4	71
Rábatótfalu	55	0	40	95
Szakonyfalu	49	1	23	73
Szentgotthárd	0	0	264	264

66. ábra: A vendvidéki települések helyneveinek számaránya nyelvi szempontból

2. Az alább következő analízis során azt igyekszem bemutatni, hogy a vend-szlovén és a magyar (valamint kis elemszáma miatt csupán néhány megjegyzés erejéig a német) helynévrendszert milyen sajátosságok jellemzik, illetőleg milyen interferenciajelenségek tapinthatók ki az egyes névrendszerek között. A magyar, vend-szlovén (és esetenként a német) névállomány összehasonlító elemzése során felszínre került eredmények közül a következőkben azonban csupán a legjellegzetesebb körülményeket emelem ki.

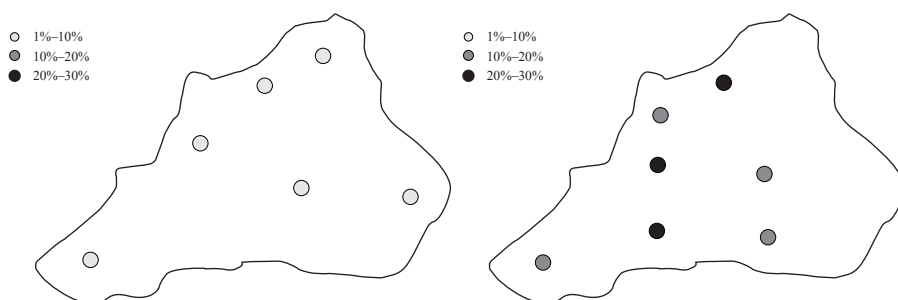
Mielőtt egy-egy funkcionális kategória lexikális-morfológiai megvalósulásának arányait szemléltetném, vessünk egy pillantást az egyrészes és a kétrészes nevek eloszlását illusztráló alábbi táblázatra! Ezen ugyanis jól látszik, hogy az egyrészes helynevek használata a vend-szlovén helynévkincsre sokkal inkább jellemző, mint a másik két névhasználói közösségre (ehhez lásd még Póczos 2004: 112). A német helynevekről persze a fentebb jelzett körülmények miatt elhamarkodott lenne bármilyen általános észrevételt tennünk, az azonban a néhány adatból is kitűnik, hogy a német helynévkincsben — a magyarhoz hasonlóan — inkább a kétrészes struktúrák dominálnak. Pusztán e különbség is világosan jelzi, hogy a Vendvidék különböző nyelvű helynévrendszerei (de leginkább a vend-szlovén a magyar, illetve a német névkincshez képest) eltéréseket mutatnak.

%	egyrészes helynevek	kétrészes helynevek
magyar	27	73
vend-szlovén	55	45
német	26	74

67. ábra: A magyar, a vend-szlovén és a német helynevek szerkezeti megoszlása

A névrendszerek különbségeit a helynevek lexikális-morfológiai jellemzőinek a vizsgálatával igyekszem bemutatni. Ennek során a különböző szemantikai szerepet kifejező elnevezések névszerkezeti megvalósulásait vizsgálom: áttekintem a fajtajelölő, a megnevező funkcióban, illetve a sajátosságviszonyt kifejező nevek köréből a birtoklás funkciójára, valamint a lokális viszonyra utaló névformák nyelvi jellemzőit az érintező névrendszerekben, s ennek során figyelmet fordítok a nyelvi realizációk terén megmutatkozó interferenciajelenségekre is. Az analízis alkalmával elsősorban a magyar, valamint a vend-szlovén névkincsre koncentrálok, minthogy a német helynévrendszerrel kapcsolatos megjegyzéseim csupán egy település, Alsószőlőnk névanyagára támaszkodhatnak. A későbbiekben ezért a német névadási jellegzetességeket a térképeken nem ábrázolom.

2.1. A fajtajelölő funkcióban álló földrajzi köznevek minden névrendszerben igen jellemző helyet foglalnak el. Az egyrészes földrajzi köznévi helynevek körében a vend-szlovén és a magyar helynévkincsben jelentős eltéréseket tapasztalhatunk. Átlagos értékeket²⁷ nézve a magyar névrendszerben 7,7%-os ennek a szerkezetnek az aránya, a vend-szlovén helyneveknek azonban 16,5%-át alkotják az egyrészes, pusztán földrajzi köznévi helynevek. A magyar és a vend-szlovén nevek településenkénti eloszlását és gyakoriságát az alábbi térképlapok szemléltetik.

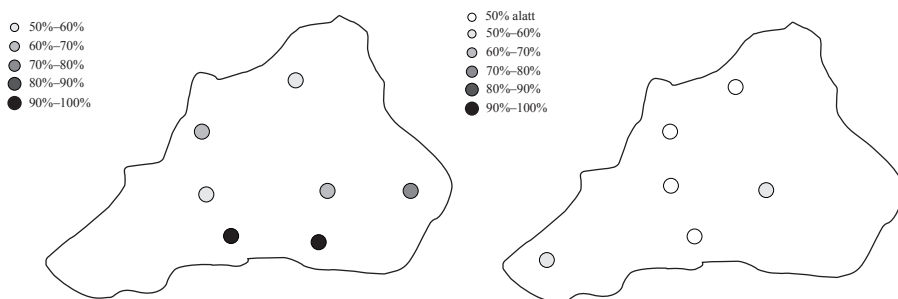

68. ábra: A magyar és a vend-szlovén névrendszerek egyrészes földrajzi köznévi helyneveinek gyakorisága

²⁷ A helynévi szerkezetenként közölt átlagos értékekbe nem vettem bele azoknak a településeknek az adatait, ahol nem, illetve csak egy-két névben jelentkezik az adott kategóriába sorolható struktúra. Így a vend-szlovén helynévkincs átlagos értékei esetén nem vettem figyelembe Szentgotthárd, illetve Farkasfa névkincsét, minthogy ott nem adatolhatók vend-szlovén nevek. A magyar helynévanyag átlagos értékeinél pedig eltekintettem Alsószőlőnk, Kétyölgy és Orfalu névanyagától, mivel ezeken a településeken csupán 1–6 magyar helynév adatolható, s ezek aligha jellemezhetnek egy-egy névrendszert.

A térképlapok jól mutatják, hogy a földrajzi köznevek egyrészes helynévként a vend-szlovén névrendszerben sokkal jellegzetesebbek, mint a magyar névanyagban. A magyar helynévrendszerből példaként említhetjük a *Gyep*, *Mál*, *Mező* stb. helyneveket, a vend-szlovén helynévkincsből ebbe a funkcionális kategóriába sorolhatók a *Háj* 'Liget', *Leske* 'Kis erdő', *Loháj* 'Mező', *Potok* 'Patak' helynevek.

A kétrészes helynevek névtestében a földrajzi köznevek jellegzetesen az utótag szerepében állnak, s e tekintetben is jelentős különbség körvonalazódik a vend-szlovén és a magyar névrendszerek között. A magyar helynévkincs ugyanis előszertettel él a földrajzi köznevek helynévi utótagként való használatával (átlagosan 64,7%-ban, pl. *Kis-erdő*, *Nagy-irtás*), ugyanez a vend-szlovén névanyagról azonban kevésbé mondható el (átlagosan 43,9%-os gyakoriságról tudunk itt beszámolni, pl. *Málá potok* 'Kis patak', *Dugá zémlá* 'Hosszú föld'). Ennek a hátterében bizonyára az áll, hogy a vend-szlovén helynévrendszerben eleve sokkal kevesebb kétrészes helynév szerepel (ahogyan ezt a 67. ábrán láthattuk), így pedig aligha meglepő, hogy maguk a földrajzi köznévi utótagok is alacsonyabb arányban vannak jelen.

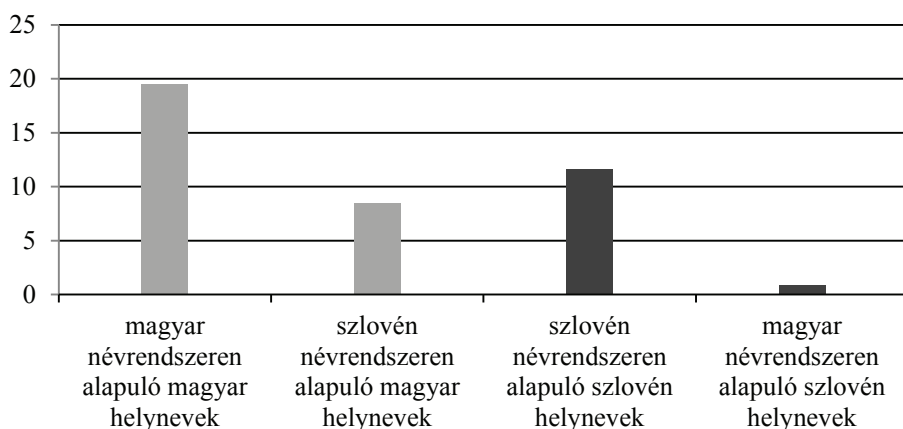

69. ábra: A földrajzi köznévi utótagot tartalmazó kétrészes helynevek eloszlása a magyar és a vend-szlovén névrendszerben

A vendvidéki névrendszerek településenkénti összehasonlításakor két lényeges megállapítást tehetünk. Egyfelől kitűnik, hogy a magyar és a vend-szlovén névrendszer jelentősen különbözik egymástól, másfelől viszont — és ezt már az egyrészes földrajzi köznévi struktúrák áttekintése kapcsán is láthattuk — a helynévszerkezetek eloszlásai nem mutatnak túlságosan egységes képet településenként. Ez a megállapítás alább a további helynévi szerkezetek leírásakor is megmutatkozik majd, s ennek oka megítélésem szerint két tényezőben keresendő. A vendvidéki adatbázis kialakításakor nem alkalmaztam egyrészt azt a szigorú mintavételi eljárást, amit korábban a Vas megyei adatbázis kapcsán kifejtettem (lásd az 1.2.3. fejezetben). Ennek a mintavételi módszernek az alkalmazása ugyanis azt eredményezte volna, hogy Szentgotthárd, valamint Farkasfa névanyaga kiesett volna az elemzési keretből. Minthogy azonban a Vendvidéken éppen ez a két település jelenti a magyar névanyag magját, nem lett volna célszerű eltekinteni a névrendszereiktől. Ráadásul a célom a Vendvidék névkincsének a feltér-

képezése volt, ezért is emeltem bele minden, a Vendvidékhez sorolt települést a korpuszomba. Az igen vegyes gyakorisági számadatok okát másfelől éppen az idegen nyelvi környezet hatásában is kereshetjük. Úgy gondolom ugyanis, hogy a nyelvileg kevert (megosztott) névhasználói közösségekben a névrendszerekre is nagyobb mértékben hatnak a differenciatív erők. BENKŐ LORÁND A történeti nyelvtudomány alapjai című munkájában említi a nyelvi rendszerek elkülönülésének (differenciálódásának) és egységesülésének (integrációjának) az okai között az idegen nyelvi környezet hatását, s a háttérben a regionális etnikai összetartozás erős tudatát jelöli meg mint olyan tényezőt, amely a divergens nyelvi fejlődést nagyban elősegíti (1988: 215).

2.2. A különböző nyelvű névhasználókhoz köthető névrendszerek kölcsönhatásainak vizsgálatokor különösen izgalmas kérdés lehet a meglévő helynevek felhasználásának problematikája. Ez a jelenség ugyanis közelebb vihet minket annak az elméleti problémának a megválaszolásához is, hogy két vagy több névhasználói közösség milyen szoros kapcsolatban áll egymással (ehhez a gondolathoz lásd még Póczos 2009). Az ilyen irányú vizsgálatok alkalmával elsősorban arra is érdemes nagyobb figyelmet fordítanunk, hogy a két vagy több, különböző nyelvű közösség miképpen, milyen arányban használja fel a névrendszer építése során a saját, illetőleg egymás helyneveit. A következő ábrán erről mutatok be egy összefoglaló képet az itt vizsgált területre vonatkozóan, de továbbra is csak a magyar és a vend-szlovén névrendszereket véve figyelembe.

70. ábra: A helynevek felhasználásának típusai a vendvidéki magyar és vend-szlovén névrendszerekben²⁸

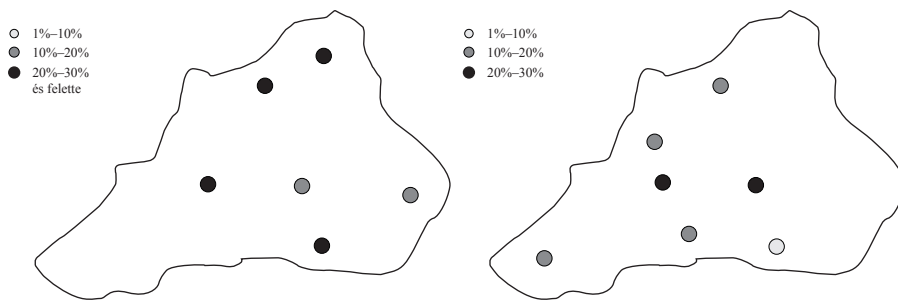
²⁸ A diagram kialakításakor csupán azokat a vendvidéki településeket vettem figyelembe, amelyekben a különböző nyelvi csoportok együttélése a helynévkincsben is megmutatkozik. Ebből kifelé egy vizsgálatból Szentgotthárd, valamint Farkasfa névkincse kimaradt, hiszen itt csak magyar helyneveket találhatunk a Vas megyei adattárban.

A fenti ábra tanulmányozásával több megállapítást is megfogalmazhatunk a névrendszerek kölcsönhatásaira vonatkozóan. Egyfelől láthatjuk azt, hogy a magyar, valamint a vend-szlovén névrendszerek is elsősorban a saját helynévállományukra támaszkodnak az új névformák létrehozásakor (pl. a magyar névrendszerből *Alsó-mezei-vízárók*, *Alsó-mezei út*; a vend-szlovén névrendszerből *Sztavlenca pot* 'Pihenő út', *Gyárek paut* 'Völgy út', ahol az *Alsó-mező*, valamint a *Sztavlenca* és a *Gyárek* önálló névformaként is szerepel). Noha a német névrendszer jellemzőivel a fentebb jelzett okok miatt átfogóan nem foglalkozom, azt mégis érdemes megjegyezni, hogy itt a magyar és a vend-szlovén névrendszer sajátosságaitól eltérően azt találjuk, hogy a vend-szlovén nevek német nevekbe való beépítése kifejezetten gyakori jelenség (pl. *Klejn Cöln* 'Kis Cöln', *Grósz Loháj* 'Nagy Lohaj', ahol a *Cöln* és a *Loháj* névformák a vend-szlovén névrendszer elemei). A diagram adataiból az is kitűnik, hogy a vend-szlovén névrendszerre a magyar névhasználók szívesebben támaszkodnak (8,5%, pl. *Felső-Celina*, *Kis-Trejbes*), mint a vend-szlovén névhasználók a magyar névrendszerre (1%, pl. *Huszási potok*).

A fenti vizsgálatnál általánosabb szempontként arra is célszerű kitérnünk, hogy a már létező helynevek általában véve e terület névrendszereiben milyen arányban épülnek be az új helynevek névtestébe. Az egyrészes, helynévi lexémát tartalmazó szerkezetek körében a magyar és a vend-szlovén névkincs nem mutat jelentősebb eltérést: a Vendvidék magyar névrendszereiben együttesen 2,1%-ban jelentkezik ilyen struktúra (pl. *Rába*, *Luknyica*), a vend-szlovén névrendszerben pedig ugyanez a mutató 3,6%-os (pl. *Rábá*, *Mecen*).²⁹

A kétrészes névstruktúrák helynévi lexémái terén a magyar és a vend-szlovén névrendszerek ugyancsak hasonló arányokat mutatnak, bár itt az átlagos érték meghaladja az 5 százalékpontos különbséget: az előbbire 23,5%-os (pl. *Alsó-Celina*, *Felső-Celina*), az utóbbira pedig 17,9%-os gyakoriság jellemző (*Málá csrná-bükönyá* 'Kis csrná bükönyá', azaz 'Kis fekete bükkös', *Velka Célná* 'Nagy Celna'). A helynévi lexémát tartalmazó kétrészes helynévstruktúrák településenkénti eloszlásáról a következő ábrát rajzolhatjuk fel.

²⁹ A német névrendszerben igen magas, 17,2%-nyi (pl. *Ráb*, *Cöln*, *Csaling*) az egyrészes helynévi lexémát tartalmazó névformák aránya. Ennek a háttérben minden bizonnyal az áll, hogy azon az egyetlen településen, ahol német névhasználói közösséget is találunk, ez a névhasználat nagy számban veszi át a párhuzamos szlovén elnevezéseket. Egy tanulmányában PÓCZOS RITA Baranya megye Sásdi járásának helynevei kapcsán azt állapította meg, hogy a német és a magyar névrendszer között a kölcsönzés terén tapasztalható jelentős eltérés az együttéléssel, az idegen nyelvi hatás eltérő mértékével magyarázható. A magyarországi német közösség ugyanis gyakran nem ad saját nyelvi elemekből létrehozott nevet bizonyos denotátumoknak, hanem a magyar lakosság által használt nevet veszi át, mivel a térségben már a magyarság régebb óta jelen van, s a névrendszere emiatt erősen hat a német névrendszerre (2009: 19).

71. ábra: Helynévi lexémát tartalmazó helynevek a magyar és a vend-szlovén helynévrendszerekben

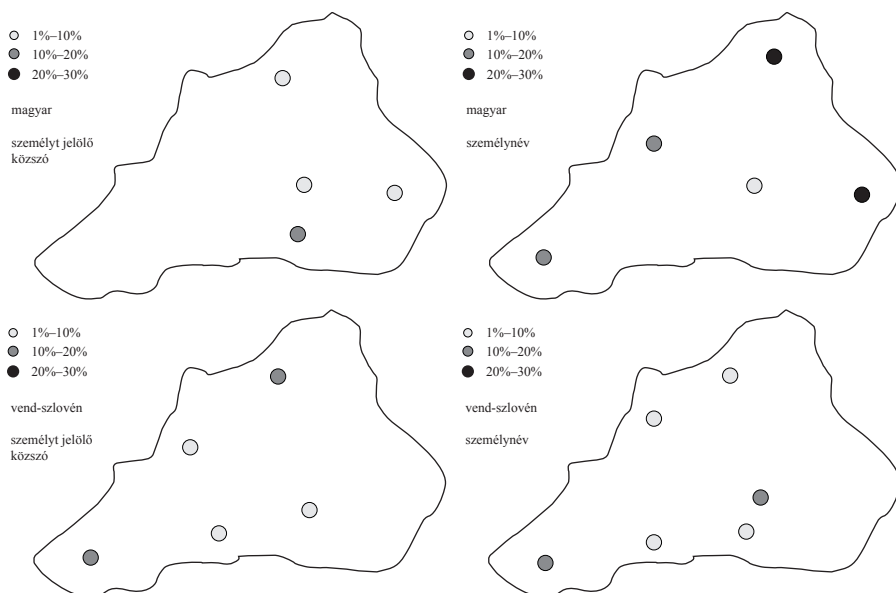
A településenkénti adatokból az világlik ki, hogy a magyar névrendszerben gyakoribb a helynevek helynevekben való használata. Ez — a földrajzi köznévi utótagok esetében is jelentkező eltérés — újfent abból a körülményből is adódik, hogy a vend-szlovén névrendszerben inkább az egyrészes struktúrák használatosak a kétrészesek rovására. Ha az egy- és kétrészes nevekben fellelhető helynevek arányát összegezzük, akkor sokkal kiegyenlítettebb képet kapunk: a magyar névrendszer 25,6%-nyi átlagos értéke ugyanis csak 4 százalékponttal haladja meg a vend-szlovén 21,5%-os gyakoriságot, ami valójában nem lényeges eltérés.

2.3. A sajátosságjegyeket kifejező elnevezések között — a korábbi fejezetekben tapasztaltak szerint is — a birtoklás, valamint a más helyhez való viszony nyelvi megformálásában bukkanhatunk olyan jelenségekre, amelyek a névrendszerek eltéréseiként, illetőleg kölcsönhatásaiként ragadhatók meg. Ebből következően itt is az e két funkcionális kategóriában jelentkező helynévszerkezetek problematikáját tárgyalom nyelvi összevetésben.

A) A birtoklás kifejezése minden nyelvben gyakori motivációs tényező a névalkotáskor, amit az is jelez, hogy e kategória a vizsgált területeken a német, a magyar és a vend-szlovén névrendszerben is hasonló mértékben jelentkezik. Ha azonban tüzetesebben szemügyre vesszük ezeket a szerkezeteket, azonnal kirajzolódnak a különböző nyelvhez, etnikumhoz tartozó névhasználói közösségek névadásbeli különbségei. A magyar névrendszerben általánosságban véve az egyrészes nevek körében két szerkezet jelentkezik e funkcióban: vagy a személy nevével fejezik ki a birtokviszonyt (*Bedi Anti*, *Galabárdi*), vagy a birtokost megjelölő közszóval, ez utóbbi kategória azonban nem adatolható a Vendvidéken. A vend-szlovén nevekben ugyanakkor elvétve találkozhatunk melléknévi formákkal is ennek a funkciónak a kifejezésében (*Grofszko* 'Grófi'), de tulajdonnév is szerepelhet e szemantikai jegy visszaadásakor (*Kovacsino* 'Kovácsé, tulajdonképpen 'Kovács háza').³⁰ Láthatjuk tehát, hogy a magyar és a vend-szlovén nyelv eltérő mintákat használ fel a birtoklás funkciójának a nyelvi rögzítésére.

³⁰ A VMFN. az ilyen elnevezéseket a Vendvidéken rendre 'Kovács háznévéről' fordításban közli.

Tanulságosabb ugyanakkor ebben a szemantikai szerepben a kétrészes helynév-
struktúrák elemzése. A magyar helynévrendszerben a birtoklás kifejezésére — aho-
gyan az egyrészes nevekénél is — két struktúra áll a magyar névadók, névhasználók
rendelkezésére: a birtokost jelölő közsői előtagú helynevek (*Pap-telek*, *Cigány-
tanya*, *Úr-erdő*) egyrészt, amely struktúrát átlagosan 4,3%-ban használják az itt vizs-
gált területen, valamint a személynévi előtagú helynevek (*Pintér-ritás*, *Kádár-rét*,
Balázs-gyep), amelyek átlagos használati gyakorisága 14,1%. A vend-szlovén ne-
vek esetében alapvetően hasonló, mégis bizonyos tekintetben különböző struktúrák
használatosak: a birtokost jelölő melléknévi előtagú mikrotoponimák (*Kovácsszki
gyárék* 'Kovácsi völgy', *Sintérszka gyárék* 'Sintéri völgy', *Cigánszka páut* 'Cigányi
út'), melyek az átlagosan 4,5%-os gyakoriságukkal nem mutatnak lényeges elté-
rést a magyar névrendszertől; valamint a jelölt személynévi előtagú szerkezetek
(*Kovácsin brék* 'Kovácsnak a hegye', *Péterin krizs* 'Péternek a keresztye'). Ennek
a struktúrának viszont csupán 6,8%-os a gyakorisága, ami a magyar névrendszerrel
való összevetésben igen alacsony, és attól, mint látható, morfológiai tekintetben is
fontos tipológiai eltéréseket mutat.³¹ A következő ábrán a magyar és a vend-szlovén
névrendszerben tapasztalható névstruktúrák gyakorisági viszonyait ábrázolom.

72. ábra: A birtoklást kifejező kétrészes helynevek előtag szerinti szerkezeti típusai
a magyar és a vend-szlovén névrendszerben

³¹ Ugyanezt a kategóriát a német helynévrendszerben vizsgálva pedig azt láthatjuk, hogy a Vendvidéken a német ajkú névadók, névhasználók a birtokost jelölő közső + földrajzi köznév szerkezetet kétszer olyan gyakran használják (6,8%, *Hërsofcfeld* 'Herceg föld'), mint a személynév + földrajzi köznév struktúrát (3,4%, *Lujzënbërg* 'Lujza hegy').

A szerkezetekből az is kitűnik, hogy a két nyelv helynévrendszere között nemcsak lexikális értelemben, hanem morfológiai szempontból is fontos különbségek figyelhetők meg. A birtokosra utaló helynevek a magyar névrendszerben morfológiailag többnyire jelöletlenek (*Pintér-ritás, Kádár-rét*), s csak kivételesen bukkan fel egy-két jelölt struktúra (*Tamásék rétje, Jancsi erdeje*), a vend-szlovén névrendszer viszont az előtaghoz kapcsolt *-in* toldalékot használja fel erre a célra.

A birtoklás funkciójának kifejtésekor nem hagyhatjuk figyelmen kívül a háznévadás jelenségét. A vend falvakban elterjedt szokás, hogy a háznak nevet adnak. Ezek a háznevek nemcsak a lakóépületet, hanem az azokhoz tartozó birtokot, valamint a lakókat is jelölik. Helynévszerkezeti szempontból megközelítve a jelenséget jellegzetes helynévvégződésnek az *-in/-iné/-tyé* toldalékokat nevezhetjük meg (*Kovacsiné* 'Kovács a ház neve', *Mankostyé* 'Mankos a ház neve'). A magyar nyelv vend-szlovén névrendszerre gyakorolt hatása ezekben az elnevezésekben azonban egyre inkább érvényesül, ugyanis néhány háznak magyar nevet is adnak. Vend-szlovén például *Kaminé* helynévi párja a *Simon* magyar háznév, ahol a vend-szlovén helynévadási mintának láthatóan ellentmondó módon a névadók nem élnek az *-iné* jellegzetes végződéssel (vö. SZÖVÉNYI 1994: 15–16).

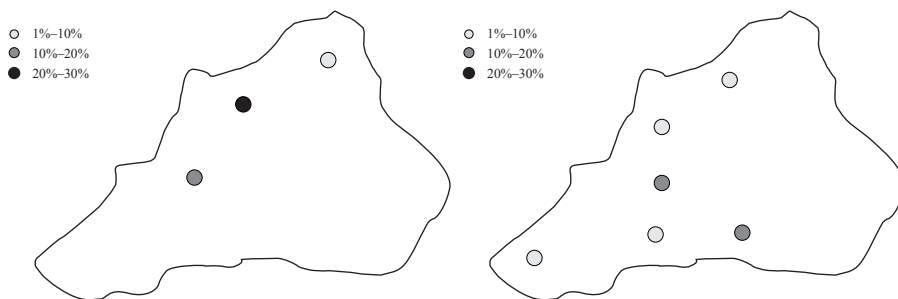
B) A helynek valamely más helyhez való viszonyát kifejező nevek szerkezetében megfigyelhető lexikális-morfológiai jellemzők ugyancsak alkalmasak lehetnek arra, hogy a segítségükkel a Vendvidék magyar és vend-szlovén helynévrendszereinek különbségeire rávilágítsunk, és ezen túl az interferenciajelenségeket is feltérképezhessük. E vizsgálat során ugyanakkor az idegen nyelvi környezet névrendszerekre gyakorolt hatását mérlegelve csupán két helynévi szerkezetre fogok koncentrálni, ezek ugyanis igen jól szemléltethetik az itt középpontban álló jelenséget. Ezek a névstruktúrák pedig egyrészt az úgynevezett laza szerkezetű névformák, másrészt az irányjelölést kifejező helynévi szerkezetek.

A magyar helynévrendszerben a szakirodalom álláspontja szerint a laza szerkezetű helyneveket leggyakrabban a névutós, valamint határozóragos helynévi szerkezetek képviselik (pl. *Rábán túl, Völgy mellett, Rábára*). A vend-szlovén és a német névrendszerekben ezek megfelelői az előljárószavas struktúrák (pl. *Pri veľko mostěj* 'Nagy hidnál', *Podrásztěk* 'Tölgyek alatt').³²

A laza szerkezetű helynevek típusa valamivel nagyobb számban jelentkezik a Vendvidék vend-szlovén névrendszerében (átlagosan 7,8%-ban), mint a magyarban (7,2%).³³ Az alábbi térképek a magyar és a vend-szlovén névrendszerekben ábrázolják e névformák gyakoriságát.

³² Ennek a problémakörnek a szakirodalmi áttekintését lásd a 2.1.2. fejezetben.

³³ A német helynevekben egyáltalán nem mutatkozik e területen ez a helynévadási minta.

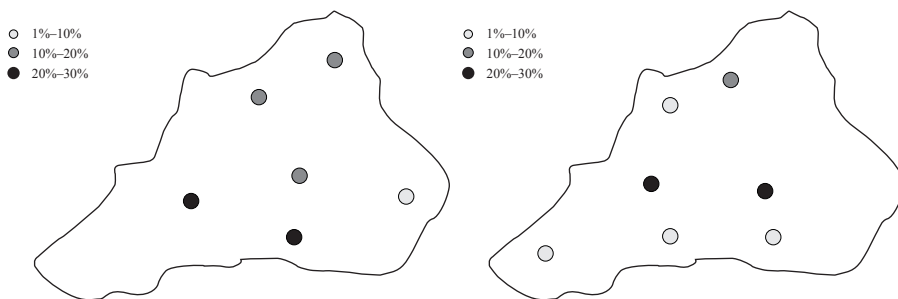

73. ábra: A névtűs és határozóragos névformák gyakorisági viszonyai a magyar és a vend-szlovén helynévrendszerekben

A vizsgálatok eredménye valamelyest meglepő. A laza szerkezetű helynevek jelentkezését ugyanis többnyire idegen nyelvű környezet hatásával magyarázzák. Ez azt jelenti, hogy joggal várhatnánk itt is a névrendszerek ilyen irányú kölcsönhatásait. Ezzel szemben azt találjuk, hogy noha az előjárószóval alkotott helynévszerkezet a német helynévrendszerekben általában véve igen jelentős kategória, a Vendvidéken egyáltalán nem jelentkezik. Stabílan megvan viszont ez a névadási mód a vend-szlovén helynévkincsben, és feltűnő a magyar mintában megfigyelhető viszonylag magas gyakorisága is. Elvileg ugyan a vend-szlovén névadási minta hatásával is lehetne a magyar névrendszer ezen sajátosságait magyarázni, ám mivel főként az Őrség térségében erősödik fel a tárgyalt struktúra (ahol pedig nem regisztrálhatunk se német, se vend-szlovén hatást, legalábbis a felgyűjtött névállomány erről tanúskodik), talán nem minden alap nélküli az a feltételezés, hogy a magyar névadói szokások hátterében nem feltétlenül kell minden régióban idegen mintát gyanítani. A névminták elterjedése nyomán ugyanis ez a struktúra a magyar névrendszernek, névmodelleknek is a részévé vált.

A másik struktúra, amit itt ki kívánok emelni, az irányjelölés szemantikai szerepével áll kapcsolatban. Az irányjelölés funkcióját betöltő elnevezések között főképpen útelnevezésekkel találkozunk. Az útelnevezések a Vendvidéken leginkább egy már létező helynév előtagként való felhasználásával jönnek létre. Ebben a tekintetben pedig a vend-szlovén (11,9%, pl. *Csrná bükönyá páút* 'Csrná bükönyá út', *Dugá zémlá páút* 'Dugá zémlá út'), illetve magyar helynévi rendszerek (13,1%, pl. *Máriaújfalusi út*, *Csesztregi út*) nem mutatnak különösebb eltérést.

A fent idézett példákban az is jól látszik, hogy a magyar helynévrendszerben az irányjelölésre rendre az *-i* melléknévképzőt használják fel a névadók: alig akad kivétel ez alól a minta alól. A jelöltség a vend-szlovén helynevek esetében egyáltalán nem ismeretes, csakis jelöletlen struktúrákkal találkozunk: pl. *Csrná bükönyá páút* 'Csrná bükönyá út', szemben tehát a magyar névrendszer *Pap-teleki út* típusú jelölt helynévi struktúráival. Egy-két példában azonban megfigyelhetünk jelöletlen útmegnevezéseket a magyar névkincsben is (pl. *Celina út*), erről a jelenségről alább még részletesebben szölok.

74. ábra: Irányjelölést kifejező helynévi szerkezetek gyakorisági viszonyai a magyar és a vend-szlovén helynévrendszerekben

A fentiek összefoglalásaként azt a következtetést fogalmazhatjuk meg, hogy a Vendvidék különböző nyelvű névrendszereinek helynévmintái különböznek egymástól, csekély mértékben hathatnak is egymásra. A vendvidéki helynevek strukturális különbözősége több tekintetben is megfigyelhető, ahogy a korábbi elemzési szempontok erre jól rávilágítottak. A vend-szlovén helynévkincsben például a birtoklás kifejezésére a melléknévi, illetve a grammatikailag jelölt személynévi forma a gyakori, a magyar helynévkincsben pedig a főnévi, valamint a jelöletlen személynévi előtag a szokásos modell. Ezeket a helynévi jellegzetességeket mint az adott nyelvi környezetben a helynév névszerúségét adó jegyeket a névadók nehezen adják fel, éppen ezért véleményem szerint az idegen nyelvi környezet hatását más módszerekkel is érdemes vizsgálni: elsősorban a többnevű denotátumok megnevezéseinek nyelvi megformáltságát elemezve.

2.3.4. A többnevűség vizsgálati lehetőségei

Egy többnyelvű térség helynévkincsét két aspektusból célszerű megközelítenünk. Fontos egyrészt a különböző nyelvekhez tartozó helynévkincset mint különálló névrendszerek elemeit vizsgálni. A helynévállományok párhuzamoságának feltárására emellett célszerű a többnevűség elemzési szempontját is figyelembe venni (vö. Póczos 2010: 173). Minden természetes nyelvben megfigyelhető ugyanis az a jelenség, hogy egy-egy denotátumot egyszerre több néven is nevezhetnek, s e nevek származhatnak egyazon nyelvből, illetőleg különböző nyelvekből. Az azonos denotatív jelentésű helynévvariánsok értelmezésére többféle definíció is olvasható a nyelvészeti, névtani szakirodalomban (vö. pl. Kniezsa 1944, Gerstner 1981, Kristó 2001), közülük én magam a Póczos Rita-féle definíciót és megközelítést használom a későbbiekben. Többnevűségen ez alapján azt a jelenséget értem, hogy valamely denotátumnak a névhasználók egy időben több nevét is ismerik és használják. A többnevűségnek két típusa különíthető el: egyfelől az egyazon nyelvű közösség névállományához tartozó névváltozatokra utalhatunk, melyek szinonimákként élnek az adott névhasználó

közösség nyelvében (a helynevek szinonimitásához lásd még KÁROLY S. 1970: 81–82, 114, J. SOLTÉSZ 1979: 38–40, HOFFMANN 1980, 1992: 11, 2000, TÓTH V. 1999b, GYÖRFFY 2005: 100–101, 2009); másfelől pedig az eltérő nyelvű névhasználati szituációban, eltérő névhasználói közösségekben előforduló, tehát többnyire nem felcserélhető helynevek csoportját, azaz a névpárokat határozhatjuk meg a többnevűség jelenségének aleteként (PÓCZOS 2010: 174–175).

Mielőtt a többnevűség jelenségét a PÓCZOS RITA által kialakított elemzési modell segítségével bemutatnám, lényegesnek tartom előzetesen a Vendvidéken adatolható névpárok néhány tipikus vonását röviden felvázolni. Fontos egyrészt kiemelni azt, hogy az összes névadatot tekintve a mindössze egyetlen nevet viselő denotátumok nagy többségben vannak a többnevűekhez képest. A vendvidéki korpuszban az egy névvel megnevezett helyek aránya 73,7%, szemben a két- vagy többnevű denotátumokkal, melyek 26,3%-ot tesznek ki a teljes névkorpuszból. A többnevű denotátumok megnevezései pedig tovább csoportosíthatók aszerint, hogy az adott hely hány nevet viselt: ezt mutatja az alábbi táblázat.

%	egynevű	kétnevű	háromnevű
teljes adattár	73,7	24,2	2,1
egynyelvű települések	88,7	11,3	0
kétnyelvű települések	62,9	37,1	0
háromnyelvű települések	64,9	28	7,1

75. ábra: Az egy- és többnevű denotátumok aránya a különböző típusú településeken

A Vendvidéken a külterületi nevek között háromnál több nevű denotátumot nem találunk. Szembetűnő az is, hogy a háromnevű megnevezések igen ritkák, s nem véletlen talán, hogy éppen a háromnyelvű településeken találhatunk ilyen adatokat (pl. m. *Rába*, n. *Ráb*, szlo. *Rábá*; m. *Disznó-patak*, n. *Száópóh* 'Disznó patak', szlo. *Szvinszki potok* 'Disznós patak'). A háromnevű denotátumoknak azonban közel egynegyede szinonim név, tehát nem eltérő, hanem azonos nyelvű névhasználóktól származik (pl. *Kopasz-hegy*, *Ezüst-hegy* szinonim névpárokhoz tartozik a *Szrëbërin-brëg* 'Ezüst hegy' vend-szlovén helynév). Ezenkívül a táblázat adataiból az is egyértelműen látszik, hogy a két- és háromnyelvű településeken jóval nagyobb arányban találhatók több nevet viselő denotátumok (vö. ehhez például az egynyelvű települések 11,3%-os, illetve a kétnyelvű települések 37,1%-os arányszámát a kétnevű denotátumok között), ami részben azzal magyarázható, hogy a különböző nyelvű népcsoportok saját nyelvükön nevezik el az adott terület objektumait, ez a jelenség pedig két-, illetve többnevűséget eredményez.

Még inkább elmélyíthetjük az analízisünket, ha a két- vagy többnyelvű területek névanyaga közti viszonyt tárjuk fel, pontosabban azt, hogy a névpár két tagja milyen

relációban van egymással, milyen megfelelések mutatkoznak meg az egy denotátumra vonatkozó nevek között. E tekintetben a névpárok két lényegesebb csoportra oszthatók: egynyelvű és többnyelvű névpárookra. Minthogy a német névállomány nem túl jelentős a vendvidéki területen, részletesebb vizsgálatukba itt sem bocsátkozom. A tárgyalt névcsoportokról, illetve a közöttük lévő viszonyokról a következő megállapításokat tehetjük (a modellhez általában lásd Póczos 2010: 182–183).

I. Kétnyelvű névpárok

1. hangalaki megfelelés

- a. teljes hangalaki megfelelés (m. *Rába* ~ n. *Ráb* ~ szlo. *Rábá*; szlo. *Csukínán loká* 'Csukin mezeje' ~ n. *Csukn Lokn* 'Csukin mezeje')
- b. részleges hangalaki megfelelés (erre nincs adat a Vendvidéken)

2. hangalaki és szemantikai megfelelés (m. *Új Celina* ~ szlo. *Nová Cěljiná*)

3. szemantikai megfelelés

- a. teljes szemantikai megfelelés (m. *Disznó-patak* ~ szlo. *Szvinszki poto*
tok)
- b. részleges szemantikai megfelelés
 - ba. kétrészes nevek részleges megfelelése (m. *Alsó-halom* ~ szlo. *Dolénýě várh* 'Alsó tető')
 - bb. kétrészes és egyrészes név részleges megfelelése (m. *Fehér-patak* ~ szlo. *Potok* 'Patak')

4. sem hangalaki, sem szemantikai megfelelés nincs a névpárok között (m. *Rábára* ~ szlo. *Na Kántá* 'Kövön')

II. Egynyelvű névpárok

1. magyar egynyelvű névpárok (*Csöndes-part* ~ *Arany-part*)
2. vend-szlovén egynyelvű névpárok (*Věská páut* 'Keskény út' ~ *Vicinárszká páut* 'Vicinális út')
3. német egynyelvű névpárok (erre nincs adat a Vendvidéken)

Mielőtt ezeket a megfeleléseket részletesebb vizsgálatnak vetnénk alá, lássunk egy áttekintő képet a kétnyelvű névpárokról a Vendvidéken! A 9 település közül 7 falu esetében regisztrálhatjuk a jelenséget, de korántsem kiegyensúlyozottan: a 7 településen a névpárok használata ugyanis igen nagy ingadozást mutat, s a vegyes lakosságú településeken jelentkezik leginkább. A Vendvidék esetében ez elsősorban a vend-szlovén és magyar vegyes lakosságú településeket érinti. Azokon a településeken azonban, ahol nyelvi-etnikai szempontból egynemű lakosság él (mint Farkasfán vagy Szentgotthárdon), ott ez a jelenség természetesen nem jelentkezik.³⁴ Emellett előljáróban azt is fontos megjegyezni, hogy a kategóriába sorolható névpárok szemantikai megközelítésben a lehető legváltozatosabb képet mutatják.

³⁴ Ez pedig egyúttal azt is jelenti, hogy a névpárok vizsgálatakor a Póczos-féle elemzési keretet erre a két településre nem is alkalmazhatom, ugyanis az egynyelvű, azaz szinonim variánsok jelenlétén torzítanak az eredményeket (vö. ehhez Póczos 2010: 184).

A Vendvidék etnikailag vegyes településein a vizsgált névkorpuszban 76 többnyelvű helynévpárt adatolhatunk, s ezek megoszlása az egyes névpártípusok között az alábbi:

névpártípusok	%
I. kétnyelvű névpárok	86,7
1. hangalaki megfelelés	
a. teljes hangalaki megfelelés	8,2
b. részleges hangalaki megfelelés	0
2. hangalaki és szemantikai megfelelés	10,1
3. szemantikai megfelelés	
a. teljes szemantikai megfelelés	38,6
b. részleges szemantikai megfelelés	
ba. Kétrészes nevek részleges megfelelése	15,2
bb. Kétrészes és egyrészes név részleges megfelelése	3,8
4. sem hangalaki, sem szemantikai megfelelés nincs a névpárok között	10,8
II. Egynyelvű névpárok	13,3
1. magyar egynyelvű névpárok	1,3
2. vend-szlovén egynyelvű névpárok	12,0
3. német egynyelvű névpárok	0

76. ábra: A névpárok típusainak megoszlása a Vendvidék többnyelvű településein

1. A kétnyelvű névpárok esetében a teljes hangalaki megfelelés a Vendvidéken nem mondható általános típusnak: az összes névpár mindössze 8,2%-át teszi ki, ráadásul ez az arány megtévesztő is kissé, hiszen a hét faluból háromban a *Rába* folyónév változatai képviselik a teljes hangalaki megfelelést. Az itt tapasztaltak jelentősen eltérnek attól, amit Póczos Rita a Baranya megyei Sásdi járás névanyagát vizsgálva megfigyelt: ott ugyanis a teljes hangalaki megfelelések típusa igen számottevő arányban jelentkezett (vö. 2010: 185). A kategóriába egyébként azok a névpárok sorolhatók, „melyek tagjai között legfeljebb fonetikai eltérés tapasztalható” (Póczos 2010: 185). Ez a hangalaki megfelelés tehát nem jelent teljes fonetikai egyezést, ugyanakkor az eltérések nem okoznak rendszertani különbségeket sem. A *Rába* folyó különböző nyelvű változatai (vö. m. *Rába* ~ szlo. *Rábá* ~ n. *Ráb*) mellett a csoport többi névpárját főként a német és a vend-szlovén helynévi egyezésekben találjuk meg, például szlo. *Csukinán loká* ~ n. *Csukn Lokn*, szlo. *Csalinye* ~ n. *Csaling* helynevek.

2. A hangalaki és szemantikai megfelelések kategóriájába azok a nevek sorolhatók, melyek tagjai az egyik névrész átvételével és a másik fordításával jöttek létre. Az ilyen típusú névadásnál az együtt élő közösségek olyan fokú többnyelvűségével számolhatunk, amelynek segítségével a névadók képesek az átvett neveket lexémákra, morfémákra bontani, és az egyik névrészt saját nyelvi készletükből hozzák létre (vö. Póczos 2010: 187). A típust főleg vend-szlovén eredetű helyneveken alapuló nevek alkotják: pl. m. *Nagy-Celna* ~ szlo. *Velka Celná*, m. *Trejbes út* ~ szlo. *Trejbes paut*, m. *Celina út* ~ szlo. *Cěljiná paut*. Az utóbbi két név kapcsán egy további fontos észrevételt is tehetünk. Az utak megnevezéseiben — amint erről a fejezet első részében már említést tettem — a magyar nyelvterületen az irányt többnyire *-i* melléknévképzős helynévi elem fejezi ki (például *Debreceni út*, *Böszörményi út*), s igaz ez a Vendvidék magyar útneveire is (*Nagy-hegyi út*, *Szőlőki út*). Bizonyos névpároknaál ugyanakkor annyira erős a vend-szlovén útelnevezések toldalékmorféma nélküli mintája, hogy az elnyomja a jellegzetes magyar helynévadási modellt. Erről a jelenségről a későbbiekben részletesebben is szólok, itt egyelőre csupán arra utalok, hogy az efféle modellhatás egyáltalán nem meglepő alaktani jelenség olyan vidéken, ahol többnyelvű közösségek egyidejű jelenlétével számolhatunk. PENAVIN OLGA hasonló esetről tudósít például a bácskai helynevek alaktani sajátosságai kapcsán (1970: 95). A kategória elemei között van néhány olyan név is, melyeknek az egyes szegmenseit két különböző nyelvből veszik a névhasználók: például ilyen a n. *Vinklokhá* ~ szlo. *Binklokhá* névpár, ahol a n. *winkel* 'szeglet', a szlo. *lohaj* pedig 'mező' jelentésű lexéma. A hangalaki és szemantikai megfelelést mutató névpárok 10,1%-os értéket mutatnak, s leginkább a vend-szlovén nevek efféle felhasználásáról tanúskodnak az adatok. A magyar névrendszer elemeinek használata e tekintetben igen csekély, ehhez példaként a m. *Hársas-patak* ~ szlo. *Hársas potok* névpárt idézhetjük.

3. A szemantikai megfelelések kategóriájába sorolható névpárok alkotják a többnevűség törzsét: az elemzett korpusz névpárjainak 57,6%-a ilyen összefüggést mutat. Ugyanakkor semmiképpen sem tekinthető homogén csoportnak ez a kategória sem, mivel a szemantikai, lexikai egyezések ellenére a helynévpárok morfológiai struktúrája sok esetben eltéréseket rejt magában.

3.1. A teljes szemantikai egyezést mutató névpárookra (és azok keletkezésének leírására) a magyar névtani szakirodalom a párhuzamos névadás fogalmát használja. Ennek elméletét KNEZSA ISTVÁN dolgozta ki önálló munkában (1944), s ennek nyomán terjedt el aztán maga a terminus is a magyar névkutatásban. PÓCZOS RITA azonban a jelenséget újfajta szemlélettel tárgyalta (2010), s ehhez a megközelítéshez igazodom én magam is.

A továbbiakban a teljes szemantikai egyezést mutató névpárok köréből két típust választottam bemutatásra: A) az első esetben a névpárok névrészei tényleges, minden tekintetben látható teljes szemantikai egyezést mutatnak, B) a másik

esetben pedig a névpárok között szemantikai egyezést tapasztalhatunk ugyan, de a variánsok morfológiai szerkezetüket tekintve eltérnek egymástól. Ezek a kategóriák, azaz a teljes szemantikai egyezést mutató névpárok 38,6%-ban vannak jelen a vizsgált anyagban.

A) Viszonylag sok olyan nevet tudunk példaként felhozni a Vendvidékről, melyek teljes szemantikai (és morfológiai) egyezést mutatnak. Ez a jelenség arra utal, hogy olyan többnyelvű vidékről van szó, melyek lakói között erős a nyelvi kontaktus. A kategóriába sorolható helynevek közül a m. *Kis völgy* ~ szlo. *Mále gyárek*, a m. *Hosszú-föld* ~ szlo. *Dugá zémlá*, m. *Nagy út* ~ szlo. *Velke paut*, *Disznó-patak* ~ n. *Száópóh* névpárokat említhetjük meg.

B) Sok esetben azonban azt találjuk, hogy a teljes szemantikai megfelelés mellett az adott nyelv helynévrendszerére jellemző toldalékok használata is megjelenik, mintegy elősegítendő az adott névformának a névrendszerbe történő beillesztését. Itt természetesen nem kell számolnunk az olyan toldalékokkal, melyek például a vend-szlovénban vagy a németben a nemek szerinti egyeztetésből adódnak. A továbbiakban ezért csupán két toldalék: a magyar *-i*, illetőleg a vend-szlovén *-ski* melléknévképző használatára térek ki igen röviden a névpárokkal kapcsolatban.

Az *-i* képző funkciója a Vas megyei helynevekben a többi, a helynévalkotásban szerepet játszó képzőhöz viszonyítva meglehetősen sokrétű, a Vendvidéken azonban pusztán egy kategóriában jelentkezik: az irányjelzés funkciójában, s jobbára csak útelnevezésekben találkozunk vele melléknévképzői szerepben. A névpárok körében azt állapíthatjuk meg, hogy míg a magyar utak neveiben rendre ott találjuk a helynévi előtaghoz kapcsolódó *-i* képzőt irányjelölő funkciójában, a vend-szlovén útelnevezések csak a pusztá helynevet használják fel főnévi jelzőként a *paut* 'út, dűlőút' utótaggal, tehát semmilyen toldalékelemet nem illesztnek a helynévi előtaghoz az utak megjelöléseiben: pl. m. *Hosszú-földi út* ~ szlo. *Dugá zemlá páut*; m. *Nagy-hegyi út* ~ szlo. *Velki preg paut*. Néhány esetben azonban (s ez a hangalaki és szemantikai megfelelések kategóriájába sorolható helyneveket érinti) a magyar névhasználók nem élnek a melléknévképzős struktúrával: például a m. *Celina út*, *Trejbes út* elnevezésekben. Ez azonban meglehetősen periférikus jelenségnek látszik e területen is. Hasonló jelenségre a vend-szlovén és a német nevek esetében is felfigyelhetünk: a vend-szlovén helynévi struktúra mintegy megköveteli, hogy melléknévi jelző álljon a *potok* földrajzi köznév előtt, például szlo. *Szvinszki potok* 'Disznós patak', szlo. *Szákolovszki potok* 'Szakonyi patak'. A német névpárjaik pedig rendre képző nélküli főnévi jelzők: n. *Száópóh* 'Disznó patak', illetve n. *Èkkèlsz Dorf Póh* 'Ekkelsdorf patak'. Azt ugyanakkor aligha dönthetjük el, hogy a szlo. *Hársas potok*, valamint a szlo. *Huszászi potok* helynevek esetében a magyar névformákat átvevő névadók érzékelik-e a magyar nevek melléknévi szerepét, s ezért nem illesztik a nevekhez a *-ski* képzőt, vagy a fentebb részletezett m. *Celina út* típusú jelenséggel, azaz a névmintának ellentmondó toldaléknélküliséggel van-e dolgunk.

3.2. A kétrészes nevek részleges szemantikai megfelelése ről akkor beszélünk, ha a nevek valamelyik névrészük jelentéstartalmában különbséget mutatnak. Az előtag eltéréseit láthatjuk például a m. *Apátsági út* ~ szlo. *Sztavlenca paut* 'Pihenő út' névpárban, míg a m. *Alsó-halom* ~ szlo. *Dolénýě várh* 'Alsó tető' nevek arra a jelenségre idézhetők példaként, hogy az utótag szemantikai tartalma különbözik. Ennek a kategóriának a vendvidéki helynevekben 15,2%-os az aránya.

Egyrészes és kétrészes nevek részleges megfelelésekor a nevek általában úgy alkotnak párt, hogy az utótag (többnyire földrajzi köznév) az, ami azonos mindkét névben, a differenciáló előtag pedig az egyik nyelvben elmarad a névpárból: pl. m. *Alsó-mező* ~ szlo. *Lau* 'Mező', m. *Fehér-patak* ~ szlo. *Potok* 'Patak'. Ez a kategória 3,8%-ban van jelen a Vendvidék helynévrendszerében.

4. Sem alaki, sem szemantikai megfelelés nincs a névpárok között akkor, ha a denotátum azonosságán kívül semmilyen nyelvi kapcsolat nincs a két vagy három név között: pl. m. *Rábára* ~ szlo. *Na Kántá* 'Kövön'. Ez a kategória a Vendvidéken 10,8%-ot tesz ki, ami magasabb arány, mint amit PÓCZOS RITA tapasztalt a Sásdi járás helynevei kapcsán (2010: 199).

5. Végezetül néhány szót érdemes szólni az egynyelvű névpárok ról is. Ebben a kategóriában olyan nevek említhetők, melyek egyazon névhasználati közösség névrendszerében élnek variánsként a többnyelvű településeken. A közölt adatokból egyértelműen kitűnik, hogy a vend-szlovén névkincsben találhatunk leginkább egynyelvű névpárokat (12%, pl. *Celni potok* 'Szőlők patak', *Sztudenszke potok* 'Kút patak'), míg a magyar névanyagra ez a jelenség alig (1,3%, pl. *Ezüst-hegy* ~ *Kopasz-hegy*), a németre pedig egyáltalán nem jellemző. A Vendvidékről felgyűjtött meglehetősen kisszámú névadat alapján azonban nem foglalhatunk egyértelműen állást abban a kérdésben, hogy ezek az eltérések mivel magyarázhatók.

6. E fejezet legfőbb tanulságaként arra kell ismételtén utalnunk, hogy a Vendvidéken viszonylag kismértékű a különböző nyelvű helynévrendszerek egymásra gyakorolt hatása, de kétségtávol megragadhatók efféle interferenciajelenségek. Az átvételek többnyire a lexikális szintet gazdagítják: a magyar névadók használják a *trejbes* ('irtás') szót földrajzi köznévi funkcióban, ahogy a vend-szlovének is a *mező* szavunkat (ld. *Mezevec*). A vend *grab* ~ *grabgya* lexéma 'gyertyán ~ gyertyános' jelentésben szinte valamennyi faluban adatolható helynévi státusban, ugyanakkor — valószínűsíthetően német hatásra — egyes falvakban 'gödör' jelentésben is használatos (vö. ném. *graben*). Ugyanígy nehéz állást foglalni a *lohaj* 'mező, liget' vend lexéma helyzetét és nyelvhasználati körét illetően, hiszen többször adatolhatjuk ezt a német *loch* 'lyuk' földrajzi köznévvel párhuzamosan. Mivel a nyelvek érintkezéséből adódó kölcsönhatások többnyire a lexémák szintjén jelentkeznek, a morfológiai struktúrákat érintő idegen nyelvi befolyás kevésbé érhető tetten. Mégis úgy vélem, hogy a lexikális struktúrák

mellett a morfológiai természetű jelenségekre is érdemes figyelmet fordítani akkor, amikor a névrendszerek területi differenciáltságának vizsgálatakor az idegen nyelvi hatás szerepét tanulmányozzuk. Az ilyen irányú vizsgálatok révén ugyanis betekintést nyerhetünk azoknak a finom mozgatórugóknak a működésébe, amelyek egy-egy település névrendszerében olykor jelentékenyebb, míg máskor csupán enyhébb eltéréseket generálnak.

3. Névjárási tájak megrajzolásának problematikája és módszertana

3.1. Táji különbségek megragadása a különböző tudományágakban

Egyes szakmunkák szerint a 16. századtól találhatók utalások a magyar nép, a magyar nyelv és kultúra regionális különbségeire (vö. KÓSA 1975: 16–18, 2001: 11–13).¹ És noha ezek az információk, megfigyelések erős fenntartásokkal kezelendők, mégis fontosak abban a tekintetben, hogy jelzik: a területi differenciáltság vizsgálatának igénye már igen korán jelentkezett a különböző tudományágakban. A magyar nép kulturális és nyelvi-nyelvjárási tagoltsága azonban nagyobb nyomatékkal valójában majd csupán a 19. század elején került a figyelem középpontjába (vö. ehhez KÓSA 1975: 8–12, 16–18, 1998: 11, IMRE 1971: 7). A kutatások az idő előrehaladtával ugyanakkor e tekintetben mindinkább specializálódtak. Ez a folyamat azzal is együtt járt, hogy a különböző tudományterületek képviselői saját módszertani apparátussal igyekeztek jobbára saját elméleti megközelítést és szemléletet alkalmazva egy-egy kisebb jelenségre² koncentrálni rávilágítani a magyarság kulturális, területi, nyelvi differenciáltságára. A módszertani, szemléleti sokféleség persze aligha meglepő, hiszen a különböző tudományterületeknek nyilvánvalóan más-más eszközkészlet és adatállomány áll a rendelkezésére a területi és más típusú eltérések vizsgálatára. E különbségekből adódóan pedig — ahogyan azt a későbbiekben látni fogjuk — az egyes tudományágak által húzott (nyelvi, néprajzi stb.) jelenséghatárok többnyire nem is igen estek egybe. Ennek pedig mintegy szükségszerű következménye az is, hogy a nyelvi, néprajzi stb. tájak megrajzolása sem feltétlenül mutat egybeesést.

Az egyes tudományágak persze eleve különböző módszerekkel dolgoznak akkor, amikor a saját tájfogalmukat igyekeznek megalkotni. E különbségek érzékeltetése végett az alábbiakban azt vázolom fel röviden, hogy a nyelvtudomány, a néprajztudomány és a földrajztudomány milyen elvek mentén jelöli ki a maga tájfogalmát, illetőleg e tudományágak milyen módszereket alkalmaznak a tájak meghatározására és jellemzésére. Ezeknek az eredményeknek az összegző bemu-

¹ Ezek között a korai utalások között lehet említeni OLÁH MIKLÓS *Hungaria* című munkáját 1536-ból, később BÉL MÁTYÁS *Notitia* művét (1735–1742), illetve KORABINSZKY JÁNOS MÁTYÁS *Geographisch-Historisches und Produkten-Lexikon von Ungarn* című könyvét (1786) a 18. századból.

² Jól illusztrálja ezt az átalakulást például az a folyamat, hogy a nyelvjárási gyűjtések kezdeti célja leginkább az irodalmi nyelv gazdagítását szolgálta, majd a 19. század végétől a dialektológiát már mint önálló tudományterületet definiálják (IMRE 1971: 7).

tatását több tekintetben is fontosnak gondolom. Egy ilyen kitekintés egyfelől jól láttatja a különböző tudományterületeknek a tájhoz való eltérő viszonyulását, illetve a tájak kijelölésekor, meghatározásakor használt metodológia különbségeit. De ez az összegzés meggyőzhet minket arról is, hogy az itt tárgyalt témakörrel szorosan összefüggő névjárási tájak kijelölésekor nem feltétlenül szükséges és érdemes a más tudományágak által megrajzolt jelenség-, illetve tájhatárokat figyelembe venni, mert ezeket eltérő metódusok által határozzák meg a kutatók. Az eltérő módszertan márpedig szükségszerűen eltérő tájhatárokat generál, így a névtani értelemben egyazon tájhoz tartozó terület (a módszertani különbségekből fakadóan) aligha egyezhet a néprajzi vagy földrajzi értelemben tekintett tájakkal. Ennek a különbségtételnek az indokoltságát igyekszem az alábbi pontokban alátámasztani. Az itt következő kifejtésből aztán egy fontos elméleti-módszertani következtetés is adódik: ezzel összegzem majd a tájfogalmak tudománytörténeti bemutatását.

1. A néprajztudomány a saját vizsgálati tárgyát többféle tudománytörténeti hagyomány által meghatározott fogalom köré építette. A néprajzi aspektusú táji differenciálódás problematikáját leginkább a Magyar Néprajzi Atlasz foglalja össze. Noha maga az ötlet, az tudniillik, hogy úgynevezett kartográfiai módszereket³ alkalmazva próbálják megragadni az egyes jelenségek elterjedési vonalát, már 1933-ban felmerült, a tényleges munkálatok majd csupán 1955-ben kezdődtek meg. A megrajzolt térképeket 1973–1974-ben adták ki, s ezek aztán jó alapot szolgáltatottak az ún. néprajzi tájak megragadására (vö. ehhez még GUNDA 1939, BARABÁS 1957, 1967a, 1967b). A tájak körvonalazásának a kérdésére sokáig a Magyar néprajz című nagy ívű összefoglaló munka (1979) kínálta a leginkább elfogadott választ. A könyv szerzői a néprajzi tájak, etnikai csoportok elkülönítését a saját csoporthoz való viszony megítélésében, a közös történeti alapon (lásd etnográfiai csoport), a földrajzi környezetben (lásd néprajzi táj) és a közös nyelvben látták megvalósíthatónak (vö. BALASSA–ORTUTAY 1979: 28–29), s nagyban építettek a Magyar Néprajzi Atlasz eredményeire is. A legújabb táji különbségeket megragadó vállalkozás BORSOS BALÁZS nevéhez fűződik, ő a Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozását végezte el, s így próbálta a népi kultúra táji tagolódását objektív kritériumok segítségével megközelíteni (2011).

A néprajzi szempontrendszerű táji különbségek problematikáját megnyugtató módon KÓSA LÁSZLÓ tisztázta: a Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon című munkájában részletes összefoglalását adta e kérdéskörnek (1998: 11–20). Bírálva saját előző munkáját (1975) is a területi differenciáltságot hat szempont alapján tekintette vizsgálhatónak: 1. a természeti tényezők (domborzati és vízrajzi viszonyok, valamint éghajlat, flóra, fauna), 2. a

³ A kartográfiai módszer az összehasonlító néprajzi vizsgálatok egyik ága, amely a népi kultúra jelenségeinek az elterjedtségét a térképes ábrázolás segítségével vizsgálja. Ezek tanulságaira építve a szakemberek különféle összefüggések, szabályszerűségek megállapítására töreksenek (BARABÁS 1963, MNL.).

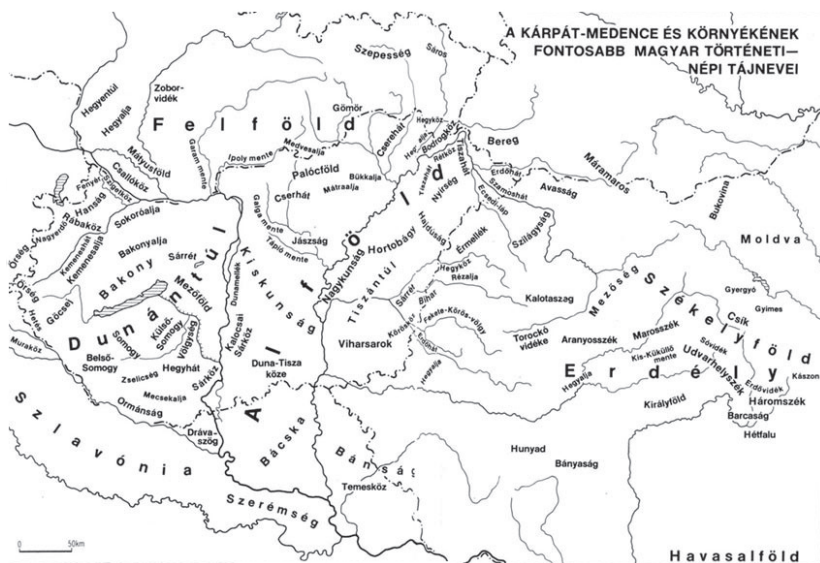
társadalmi tényezők, 3. a késő feudális kori földesúri-jobbágy viszony, 4. a köz-igazgatási hovatartozás, 5. a vallás, illetőleg 6. a lélektani tényezők alapján (1998: 49–59). E szempontok jól láthatóan igen különböző közelítésmóddal viszonyulnak a kulturális különbségekhez, ami persze azt is jelzi, hogy a néprajztudomány a táji differenciáltságot egy olyan interdiszciplináris módszertan köré építi fel, amely más tudományterületek eredményeire is nagymértékben támaszkodik.

A fenti kritériumok alapján lássuk a továbbiakban azt, hogy a néprajztudomány miképpen viszonyul a néprajzi értelemben vett tájfogalomhoz, azt hogyan definiálja, és milyen alegységekre osztja fel! A táj néprajzi megközelítésben olyan területként határozható meg, amelyet huzamosabb ideig állandó kulturális, társadalmi, gazdasági és ökológiai tulajdonságok jellemeznek, s ezáltal válik el környezetétől (KÓSA 1998: 30). Két típusaként a kistáj és a nagytáj különíthető el. A kistáj nagysága jobbra egybeesik egy-egy ember látókörével, szülőföldjének szűkebb környezetével, amelyhez mindezek folytán speciális érzelmi viszony fűzi (vö. ANDRÁSFALVY 1980: 51). Ez a kategória alapvetően szubjektív észlelésen és viszonyokon alapszik. KÓSA LÁSZLÓ a nagytáj fogalmát egyszerűen csak a táj méretére, nagyságára utalva határozza meg, és állítja a kistáj fogalmával párhuzamba (KÓSA 1998: 31). Ilyen értelemben vett nagytájak például az Alföld, a Dunántúl, a Felföld vagy Erdély. E fogalmakat tovább differenciálva a néprajztudomány bevezette a kontaktzóna és a reliktumterület terminusokat is. Kontaktzónán a néprajzkutatók a karakteres területek közti átmeneti területet értik, reliktumterületnek pedig azt nevezik, ahol az archaizmusok, a reliktumok jobban megőrződtek (vö. KÓSA 1998: 27).⁴

A néprajzkutatók közül ugyanakkor többen is szkeptikusan viszonyulnak e fogalmakhoz, főképpen a mögöttes tartalmukat illetően, és úgy vélik, hogy ezek alapján aligha körvonalazhatók a kulturális, néprajzi tájak. BARABÁS JENŐ véleménye szerint például bizonyos néprajzi tájakat csak azért tudtak a kutatók elkülöníteni, mert az ehhez forrásul használt anyagokat eltérő időben gyűjtötték fel (1963: 103). E kritika mindenképpen jogosnak tekinthető, ha a rendelkezésre álló források nem egy korból származnak. Noha léteznek olyan összefoglaló munkák, melyek a fentebb részletezett néprajzi tájak területi elterjedését térképeken is megadják (lásd alább, 77. ábra), a mai néprajzi tájak újragondolása, s ezen az alapon nyugvó pontos megrajzolása még várat magára. PALÁDI-KOVÁCS ATTILA — GUNDA BÉLA korábbi kijelentésére alapozva — azt hangsúlyozza, hogy a néprajzi határokat nem lehet pusztán a Magyar Néprajzi Atlasz, illetve az ezekre az eredményekre támaszkodó néprajzi tájfogalmak alapján meghúzni. Véleménye szerint egy esetleges megoldás lehet az, ha a különböző tudományágak térképeit, eredményeit a néprajzi mellé rendelve rajzoljuk meg a néprajzi jelenségek határait (PALÁDI-KOVÁCS 2003: 8, illetve lásd korábban GUNDA 1939). A néprajztu-

⁴ E fogalmak részletes tárgyalását lásd KÓSA 1975, 1998.

domány tehát egyfajta interdiszciplináris szemléletet igyekszik érvényre juttatni a határok megrajzolásakor: azaz figyelembe kívánja venni ehhez a földrajzi, a nyelvjárási, a közigazgatási stb. tájfogalmakat is. Azzal kapcsolatban azonban, hogy a tudományköziségre építő szemlélet mennyire hoz eredményeket, az etnográfusok egyelőre eltérő véleményen vannak.

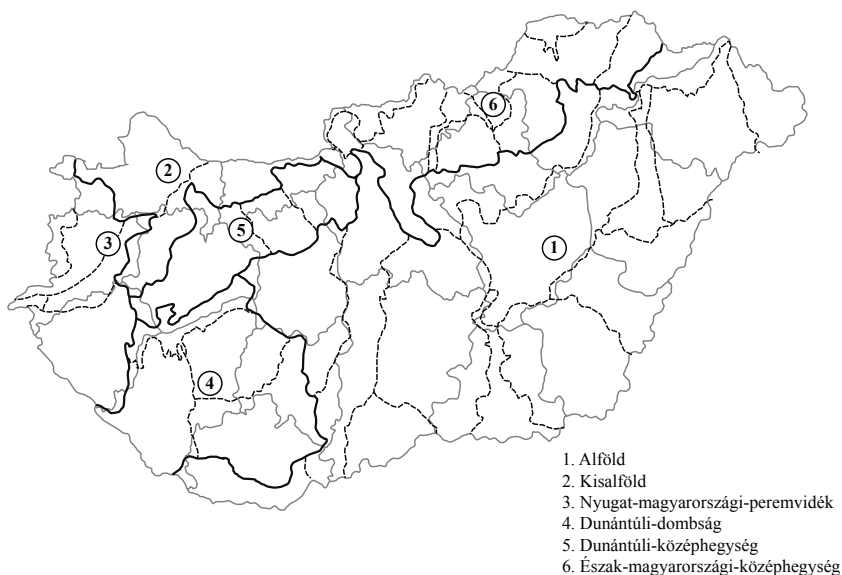
77. ábra: Néprajzi tájak (BALASSA-ORTUTAY 1979: 34)

2. A földrajztudomány tájfogalmait szemlélve mindenekelőtt azt kell kiemelnünk, hogy a tájegységek meghatározásával az MTA Földrajztudományi Kutatóintézete foglalkozik. Az első lényeges kistáj-katasztert 1990-ben adták közre, melynek legújabb kiadása a 2010-ben megjelent Magyarország kistájainak katasztere című munka. Ez a kiadás több tekintetben is új alapokra helyezte a földrajzi tájfogalmat, többek között azért, mert e munkában a tájak meghatározásához a kutatók társadalomföldrajzi tényezőket is tekintetbe vettek (MKK. 2010: 6).

A földrajzi értelemben vett táj a Föld felszínének olyan területi egysége, amelyben a külső és a belső erők keltette anyagmozgás törvényszerűségei és az így létrejött formák típusai időben, valamint térben megközelítőleg azonosak. Egy-egy tájon belül tehát a domborzati, vízrajzi, éghajlati, növényzeti és talajviszonyok többé-kevésbé azonos jellegűek. E tényezők, illetőleg bizonyos társadalomföldrajzi faktorok együttes határai rajzolják ki aztán az egyes tájak kiterjedtségét. A tájfogalmat a földrajztudomány ugyancsak további alegységekre bontja: nagytájakat, középtájakat, kistájcsoportokat, kistájakat különítve el közöttük.

A földrajzi értelemben meghatározott tájfogalom többé-kevésbé állandónak mondható: definíciója nem változott jelentős mértékben. Mindazonáltal az újabb

és alaposabb kutatások természetesen át is írták valamelyest a tájtérképeket, ezért fedezhetünk fel jó néhány igen jelentős különbséget például az 1990-es és a legújabb, 2010-es felosztás között is.

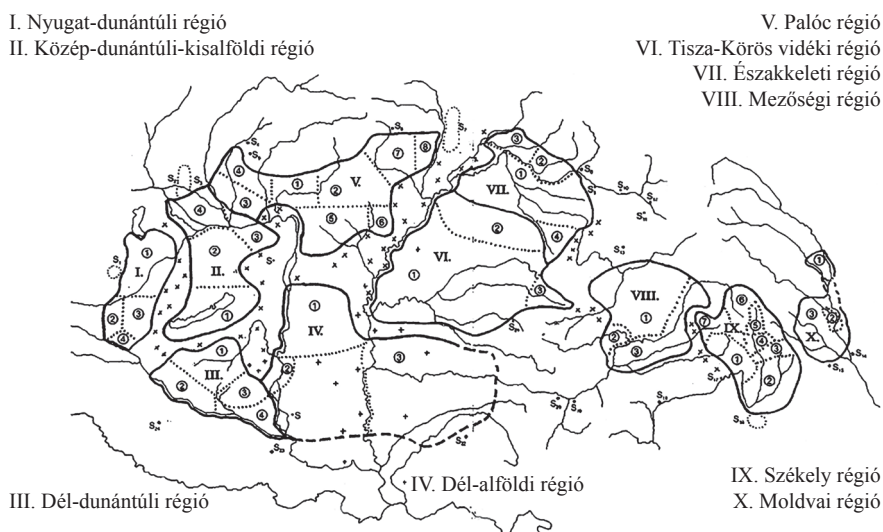
78. ábra: Magyarország földrajzi tájai (MKK. 2010)

3. A magyar nyelvjárások atlaszának elkészültéig a nyelv tudomány képviselői kifejezetten nehéz helyzetben voltak akkor, amikor a magyar nyelvben megragadható táji különbségeket, az egyes nyelvjárástípusokat és nyelvjárásokat próbálták meg el- és körülhatárolni. HORGER ANTAL 1934-ben arra figyelmeztetett, hogy mindaddig, amíg nem áll a kutatás rendelkezésére megfelelő mennyiségű és minőségű szinkrón nyelvi anyag, a táji típusok elkülönítése nem lehetséges. Azt, hogy az egyes nyelvjáráskutatók mennyire eltérően értelmezték a nyelvjárás és a nyelvjárástípus fogalmát és a mögötte meghúzódó nyelvi jelenséget, már pusztán az is igen szemléletesen mutatja, hogy munkáikban a nyelvjárási területek számát igen eltérően adták meg. Amíg például KÁLMÁN BÉLA 1951-es egyetemi tankönyve 8 nagyobb nyelvjárási egységet különített el, IMRE SAMU az 1971-ben közzétett A mai magyar nyelvjárások rendszere című művében a magyarországi területekre koncentrálva négy nagyobb nyelvjárási egységen belül már 32 nyelvjárástípust, valamint további nyelvjárászigeteket különböztetett meg (IMRE 1971: 35).

A nyelvjárások felosztása, a nyelvjáráshatárok kérdése számos elvi jellegű vitát váltott ki a nyelvészeti szakirodalomban. Maga IMRE SAMU is utalt arra a nehézségre és ellentmondásra, hogy noha elkülönített a nyelvjárási régiók kapcsán bizonyos határokat, ezek alapján szoros értelemben vett nyelvi egységről,

azaz olyan területről, ahol a felgyűjtött adatok teljesen megegyeznének, valójában nem beszélhetünk (a kérdés irodalmát összefoglalóan lásd LAZICZIUS 1936, VÉGH 1959, IMRE 1971, KISS J. 2001). Ennek az ellentmondásnak a feloldására, illetőleg a probléma áthidalására a viszonylagos egység, illetve a viszonylagos azonosság fogalmát vezeti be a nyelvjárások jellemzésére (IMRE 1971: 37).

A mai, modern szemléletű dialektológia kétféle leírási keretet javasol. Az úgynevezett önelvű leírás az adott nyelvjárást önmagában, más nyelvváltozatokhoz való viszonyítás nélkül írja le; a viszonyító leírási modell pedig a nyelvjárást egy másik nyelvváltozathoz (többnyire a köznyelvhez, de olykor valamely más nyelvjáráshoz) viszonyítva, azzal egybevetve tárgyalja, azaz egyfajta összehasonlító-kontrasztív szemléletet alkalmaz. Mindezek alapján a legújabb dialektológiai munkák 10 nagyobb nyelvjáróterületet különítenek el (JUHÁSZ 2011: 460–461), ezeket mutatom be a 79. ábrán.

79. ábra: A mai magyar nyelvjárási régiók és csoportok (JUHÁSZ 2011: 460–461)

Akkor, amikor a nyelvjárási határok problematikáját tárgyaljuk, feltétlenül említést kell tennünk a dialektometria eredményeiről is, ez ugyanis a modern digitális technológia legújabb vívmányainak segítségével járul hozzá a dialektológiai kutatások lehetőségeinek kitágításához. A dialektometria fogalmát ismereteim szerint JEAN SÉGUY használta elsőként a nyelvi differenciáltságot számszerűsítve mutató térképlapok kapcsán (SÉGUY 1973, vö. még CHAMBERS–TRUDGILL 1998: 137–140). A legújabb, a nyelvi távolság mérésére alkalmas módszer LEVENSZTEIN algoritmusának a használatán alapszik, amiről részletesebben HEERINGA (2004), GOOSKENS–HEERINGA (2004: 189–207), valamint GOEBL (2006) munkáiban ol-

vashatunk. Ezt az összehasonlító módszert a magyar nyelvjárási adattárakra VARGHA FRUZZSINA alkalmazta először (vö. 2008, 2009, 2010, illetve VARGHA–BODÓ 2008). A dialektometriai kutatások a nyelvjárási határok minél pontosabb meghúzását segítik elő.

4. A fenti gondolatmenettel és a három ábrával reményeim szerint jól érzékeltettem, hogy a különböző tudományterületek tájfogalmai milyen körülmények miatt nem esnek egybe. Azt, hogy ez a probléma ténylegesen miként is ragadható meg, egy konkrét példával a következőképpen világíthatjuk meg. Vas megyében a dialektológiai kutatások alapján négy nyelvjárási terület körvonalázódik: az északnyugat-dunántúli, a zalai és az őrségi típus (IMRE 1971: 333–334, 337), valamint a hetési nyelvjárás egy kisebb szelete (JUHÁSZ 2001: 264, 460). Néprajzi megközelítésben a megyében található tájakként az Őrség, a Völgyesség, a Hegyhát, a Kemeneshát, a Kemenesalja, valamint a Nagyerdő egy része különíthető el (KÓSA–FILEP 1975: 114–115, 150–151, 155–156; DÖMÖTÖR 1960: 7, 16). Földrajzi szempontból az előzőekhez képest ugyancsak eltérő képet kapunk: Vas megye ugyanis a Nyugat-Magyarországi-peremvidék, valamint a Kisalföld néhány nagyobb tájegységét foglalja magába, s itt összesen 6 nagytájról, s ezen belül 17 kistájról szólhatunk (MKK. 354–370, 382–390). Ehhez szemléltetésképp lásd a korábbi fejezetekből a 21–23. ábrákat.

Ezeket az olykor igen markáns eltéréseket látva jutottam arra a konklúzióra, hogy a névrendszertani vizsgálatainkkor nem feltétlenül érdemes az egyéb tudományterületek által kijelölt tájakat kiindulópontnak tekintenünk, hiszen például egy néprajzilag egységes terület települései névtani szempontból nem feltétlenül mutatnak hasonlóságot, s ugyanez természetesen fordítva is igaz.⁵ Mindezek alapján pedig vizsgálataim során én magam azt a módszert követem, hogy minden előfeltevés nélkül egyedül magukra a nyelvi-névtani jelenségekre alapozva kísérelem meg az ún. névjárási régiók körülhatárolását. Ez azt jelenti, hogy megítélésem szerint a névtani értelemben vett tájakat településenkénti névrendszertani összehasonlító vizsgálattal, illetve az így kapott eredményekkel rajzolhatjuk csupán meg. Erre igyekszem példát mutatni az alábbi alfejezetekben.

3.2. A jelenséghatárok és a névjárások megrajzolásának nehézségei

Minthogy a következőkben megkísérlem egy konkrét terület vonatkozásában bizonyos jelenséghatárok és névjáráshatárok megrajzolását, előzetesen fontosnak tartom röviden azokat a problémákat felvázolni, amelyek e munkát megnehezítik.

⁵ HUBERTUS MENKE egy tanulmányában megjegyzi, hogy bizonyos területek toponímiai rendszere a várakozásokkal ellentétben egyáltalán nem vág egybe a német tartományi vagy nyelvjárási, nyelvjárás-területi határokkal. Ennek okát ő a középkori vagy még korábbi nyelvtörténeti rétegekben véli megragadhatónak (1996: 1070).

Át kell gondolnunk egyrészt azt, hogy az egyes névtani jelenségek (tulajdonképpen a helynévi szerkezetek) gyakoriságát abszolút vagy relatív mutatókkal érdemes-e jellemeznünk. A névjárások kijelölésekor azzal a kérdéssel is feltétlenül számolnunk kell, hogy mit is tekinthetünk névrendszernek, s ezzel összefüggésben — gyakorlati szempontból — hányféle helynévszerkezet alapján érdemes az optimális vizsgálati eredmények érdekében egy-egy névrendszert elemeznünk. A nehézségekről szólva azt a körülményt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy az alkalmazott mátrix alapú statisztikai modellre jellemző szigorú összevetés menyiben torzíthatja a névjárások vonatkozásában az eredményeinket.

A névtani értelemben vett jelenséghatárok (izoglosszák) a dialektológia által is megfogalmazott elvek alapján körvonalazhatók (vö. Kiss J. 2001: 72), vagyis az izoglosszák megrajzolásának a célja a névtani vizsgálatokban is az, hogy térképes ábrázolás segítségével láthatóvá tegyük az egyes helynévrendszerek területi viszonyrendszerét.

A mennyiségi, másként fogalmazva: a gyakorisági mutatók használata több tekintetben is buktatókat rejtethet magában. Mindenekelőtt abban a kérdésben kell jól átgondolt döntést hoznunk, hogy munkánk során abszolút vagy relatív gyakorisági mutatókkal kívánunk-e dolgozni. A relatív mutatók informatívak lehetnek, hiszen csupán a rendszer egy kisebb szeletére koncentrálnak mutatják meg, hogy az elemzésre kiválasztott részrendszeren belül fellelhető helynévi szerkezetek milyen viszonyban vannak egymással.⁶ A relatív mutatók alkalmazása azonban sokszor félrevezető is lehet, hiszen nem az egész rendszerben láttatja a vizsgált részrendszer helyzetét, hanem csupán annak egy szeletében. Ebből adódóan pedig akkor, amikor a jelenséghatárok vizsgálatára koncentrálnak, az abszolút gyakorisági mutatókkal célszerű dolgoznunk. Az ilyen jellegű gyakorisági mutatók nagy előnye ugyanis az, hogy a nyelvi, névtani értelemben vett rendszert egészében képesek ábrázolni, ezáltal pedig a kutató a részrendszerek közti viszonyokra is tekintettel van. E módszernek ugyanakkor komoly hátránya az, hogy bizonyos részrendszerek (leginkább a periférián elhelyezkedők) rendkívül alacsony arányban vizsgálhatók, holott sokszor éppen ezeknek a perifériára szorult, alacsony adatszámú struktúráknak a révén mutathatunk rá egy-egy névrendszer igen sajátos, a többitől különböző jellemvonásaira.

Ami pedig a névjárási határok meghatározását illeti, én magam a dialektometria módszereihez hasonló elméleti és gyakorlati alapokkal dolgozom. Mivel a dialektometriai elemzés kvantitatív és kvalitatív jegyeket figyelembe véve eg-

⁶ Én magam is több munkámban használtam relatív mutatókat (Ditrői 2010, 2011, 2012, 2013), azonban a jelentős torzítások elkerülése végett ott csupán az egy- és kétrészes neveket tekintettem külön-külön kategóriáknak. Mindezt azzal indokoltam, hogy az egyrészes helynevek a nyelvi rendszerben bizonyos mértékig periférikus helyet foglalnak el (ehhez a gondolathoz vö. még RESZEGI 2009: 38).

zakt módon tudja a nyelvjárási csoportosításokat elvégezni (Kiss J. 2001: 73), ezért a névjárási területek felderítéséhez ugyanezt a szempontrendszert vettem alapul. Az összehasonlító elemzéshez pedig a BRAY–CURTIS-féle indexet alkalmaztam (erről részletesebben lásd az 1.2.3 alfejezetet). Ennek az összevető módszernek is megvannak azonban a maga hátulütői, amelyek mellett nemigen mehetünk el szó nélkül.

Mindenekelőtt azt kell körültekintően meghatároznunk, hogy pontosan mit is tekinthetünk névrendszernek, s ezzel összefüggésben aztán azt is végig kell gondolnunk, hogy milyen helynévszerkezeti kategóriákat érdemes az összehasonlítások során figyelembe venni. Amint erre a korábbi fejezetekben többször is rámutattam, a birtoklás kifejezésére igen gazdag eszköztár áll a névadók rendelkezésére: ez a szemantikai jegy ugyanis nyelvileg kifejeződhet személyt jelölő közszóval (ezen belül is szerepelhet népnév, foglalkozást, címet jelölő szó, személyt általában jelölő szó), illetőleg személynévvel. Ez utóbbi ugyancsak többféle realizációt megenged, minthogy állhat e szemantikai szerepben családnév, keresztnév, ragadványnév vagy ezek bármelyikének kombinációja. A birtoklást kifejező helynevek ráadásul lehetnek egyrészesek (azaz az előbbi lexikális kategóriák valamelyikével azonos alakúak), de állhatnak kétrészes struktúrában is: földrajzi köznévi vagy helynévi utótaggal összekapcsolódva. Ezeknek a kategóriáknak pedig mindegyike akár jelölt is lehet: az egyrészes neveken ezt a szerepet az *-é* birtokjel töltheti be, a kétrészeseken pedig az utótag birtokos személyjele, esetleg az előtag *-i* melléknévképzője. Jól látható tehát, milyen sok lehetőségből választhatnak a névadók az adott denotátum megnevezésekor.

Az eddigi vizsgálataim azt mutatják, hogy az elemzés szintjén fontos ugyan ezeket a szerkezeteket elkülöníteni, az összehasonlításokkor azonban nem célszerű ilyen sok alkategóriát felállítani, hanem csupán a nagyobb, összefoglaló jellegű helynévszerkezeti típusokra érdemes tekintettel lenni. Ez azt jelenti, hogy az összevetéskor például csupán a személynevet mint összefoglaló kategóriát célszerű vizsgálnunk, s nem szükséges az összes altípusát külön gyakorisági cellába emelnünk. Akkor ugyanis, ha nem így járunk el, az összehasonlító mátrixunk (a túl sok differenciáló jegy, azaz gyakorisági adat miatt) azt az eredményt fogja sugallni, hogy a vizsgált területen a települések névrendszerei egyáltalán nem hasonlítanak egymásra. A Vas megyei helynévanyag rendszertani vizsgálatát én magam közel 80 helynévi szerkezetet figyelembe véve végeztem el. Ez a szám még mindig igen magas, mivel a kapott eredmények szerint a Vas megyei települések névrendszerei általában csupán 0,6-os hasonlóságot mutatnak egymással. Ráadásul ez az összehasonlító módszer nem megengedő, vagyis az adatok közötti 1 százalékpontos differenciát is lényeges különbségnek tekinti, tehát nem intervallumokban (pl. 1–5%) dolgozik. Mindezeket tekintetbe véve is úgy vélem azonban, hogy szükség volt erre a szigorú módszertani eljárásra, hiszen csak így lehet esélyünk arra, hogy a névjárási területeket feltárhassuk.

További kritikaként merülhet fel a módszerrel szemben az is, hogy noha két település hasonlóságát 0–1-ig tartó skálán jellemzi, sokszor a kapott hasonlósági értékek nem lehetnek valós adatok. Általános esetben ugyanis azt várnánk egy ilyen összevető modelltől, hogy az egymás mellett lévő települések mutatják a legmagasabb fokú egyezést, a vizsgált településtől távolodva pedig a hasonlóság egyre csökken. Az itt kapott eredmények azonban ennek az előzetes elvárásnak nem feltétlenül felelnek meg. Nemegyszer előfordul ugyanis az, hogy egy település a környezőkkel 0,6-os hasonlóságot mutat (a korábban részletezett okok miatt ez tehát egy igen nagy fokú hasonlóságnak számít), míg egy tőle lényegesen távolabbi területen fekvő településsel pedig még nagyobb, akár 0,7-es vagy 0,8-as egyezést ad. Nem világos egyelőre, hogy az ilyen eredményeket mi okozza, ugyanakkor úgy vélem, ezeket a kisebb anomáliákat a mátrix alapú modell finomhangolásával a későbbiekben ki lehet küszöbölni: egyfelől azt kell megállapítanunk, hány és milyen helynévi szerkezet alapján érdemes két névrendszert összevetni, másfelől pedig az összevető, mátrix alapú modellt kell némelyest megengedőbbé tenni. Erre a matematikai statisztika jó néhány lehetőséget nyújt: súlyozás, rangok használata, valamint a szórás vizsgálata stb. A most bemutatott eljárásban azonban ezeket nem használtam, vagyis pusztán az összevetésből kapott eredményeket vetítettem térképre.

3.3. Névjárások meghatározásának lehetőségei konkrét névrendszertani vizsgálatok révén — Vas megye helynévrendszerei alapján

1. A legtöbb összehasonlító tudományterületnek szembe kellett néznie azzal a problémával, hogy a vizsgált jelenségek határai sok esetben nem esnek egybe. Az 1950-es évektől kezdve ennek a jelenségnek a kezelésére az összehasonlító matematikai statisztika módszereit próbálták felhasználni a kutatók. Az első lépéseket e téren a biológusok tették meg a különböző populációk összehasonlításakor, hiszen az ő tudományterületükön is jellemző problémaként merült fel a jelenségek terjedési vonalának, intenzitásának egyenetlensége. Minthogy a nyelv valójában maga is egyfajta biológiai jelenség, úgy vélem, a kidolgozott összevető módszerek viszonylagos biztonsággal alkalmazhatók bizonyos nyelvi jelenségek, köztük a helynévrendszerek esetében is. Összevető helynévrendszertani vizsgálataim során a BRAY–CURTIS-féle modellt (1957) alkalmaztam (amint erről részletesebben is beszámoltam az 1.2.3. alfejezetben), amely több tulajdonság egyidejű összevetését teszi lehetővé.

2. A modell alkalmazásával a Vas megyei településeket névrendszertani szempontból összehasonlítva egy összehasonlító mátrixot kaptam, amely alkalmas arra, hogy általa az egyes települések hasonlósági fokát megállapíthassuk. Az összehasonlító analízis eredményének egy részletét szemlélteti a 80. ábra.

	Nemescső	Zanat	Meszlen	Ispánk	Szőce	Halastó	Nemeskocs	Jánosháza	Keléd
Nemescső	1	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,4	0,4	0,3
Zanat	NA	1	0,6	0,5	0,4	0,4	0,3	0,3	0,1
Meszlen	NA	NA	1	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Ispánk	NA	NA	NA	1	0,6	0,6	0,4	0,4	0,2
Szőce	NA	NA	NA	NA	1	0,6	0,4	0,4	0,2
Halastó	NA	NA	NA	NA	NA	1	0,4	0,4	0,2
Nemeskocs	NA	NA	NA	NA	NA	NA	1	0,9	0,6
Jánosháza	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA	1	0,6
Keléd	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA	NA	1

80. ábra. Vas megye néhány településének összehasonlító mátrixa

A táblázatban szereplő számok az egyes települések teljes névrendszerének hasonlóságát, illetve különbségét jelzik. Hasonlóságnak tekintem a 0,5 feletti értékeket, míg az e szám alattiakat különbségként értékelem. Az eredmények leolvasását a mátrixok olvasási módszeréhez hasonlóan kell elvégezni. A táblázatból az derül ki, hogy egyrészt Nemescső, Zanat és Meszlen, illetve másrészt Nemeskocs, Jánosháza és Keléd helynévrendszere hasonlóságot mutat, s ugyanez mondható el harmadrészt Ispánk, Szőce és Halastó névkincséről is, minthogy hasonlósági arányuk rendre 0,6 vagy afölötti értéket vesz fel. Fontos emellett hangsúlyozni, hogy e három-három

település helynévkincse különbözik is a többi itt vizsgált település névrendszerétől: jól szemléltetik ezt a táblázatban a 0,1–0,4 tartományú hasonlósági adatok.

Az összevető számadatokból azt a következtetést is levonhatjuk továbbá, hogy Ispánk, Szőce és Halastó helynévrendszere, noha különbözik Nemescsó, Zanat és Meszlen helynévrendszerétől, nem mutat olyan fokú eltérést, mint amelyet a Nemeskocs, Jánosháza és Keléd helyneveivel való összevetésben tapasztalunk. Nemescsó ugyanis mindhárom őrségi településsel (tehát Ispánk, Szőce és Halastó névrendszerével) egy gyengébbnek nevezhető (0,5-ös) hasonlóságot jelez, valamint Ispánk névrendszere is ugyanilyen fokú hasonlóságról tanúskodik a Gyöngyös-síki településekkel (tehát Nemescsó, Zanat és Meszlen névrendszerével). Mindebből pedig kellő óvatossággal azt a következtetést vonhatjuk le, hogy Nemescsó, Zanat és Meszlen helynevei bizonyos tekintetben maguk is rendszert alkotnak, s ez a rendszer kisebb hasonlóságot mutat az Ispánk, Szőce és Halastó helynevei által képviselt névrendszerrel. Nemeskocs, Jánosháza és Keléd névrendszere azonban az előbbi kettőtől teljesen eltér. Ezek az eredmények előrevetítik a statisztikailag is igazolt területi különbségek létjogosultságát, s erről még inkább meggyőződhetünk, ha figyelembe vesszük e három település földrajzi elhelyezkedését, amit az alábbi térképen szemléltetünk.⁷

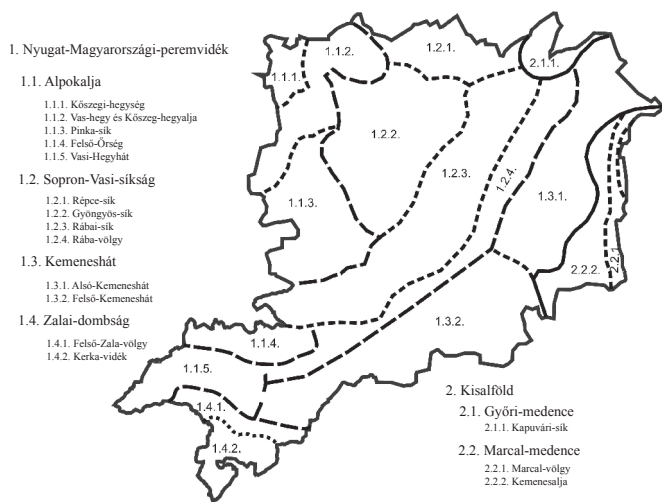

81. ábra: A mátrixban szereplő települések elhelyezkedése Vas megyében

Az összevetéshez alapul szolgáló településeket tudatosan választottam ki. A célom az volt, hogy egy kisebb, megyényi területen három-három földrajzilag jól elkülönülő település névmintájának statisztikailag is igazolható különbségét, valamint magát az összehasonlító módszert e példán keresztül bemutassam. Ehhez előzetesen elvégeztem Vas megye 126 településének e módszerrel történő elemzését. A kapott eredményeket a 80. ábrán láthatóhoz hasonló (ám annál jóval kiterjedtebb) mátrixban jelenítettem meg. Ezt a táblázatos megjelenítést azonban az adatok nagy mennyisége miatt

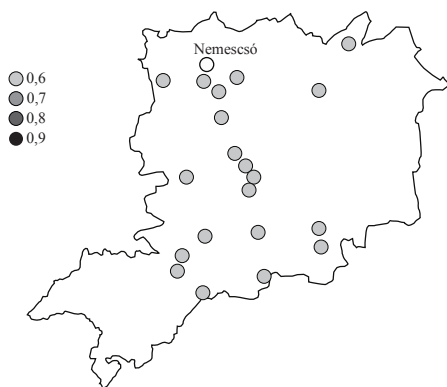
⁷ Az 1.2.3 alfejezetben közreadott térkép (3. ábra) segít eligazodni abban, hogy mely településeket emeltem be a vizsgálataimba, s melyeket hagytam ki azokból. Ez a későbbi összehasonlító térképekhez szintén fontos tájékoztató pont lehet.

nem tartom kellően informatívna és áttekinthetőnek, ezért ezt mellőztem, s a térképes megjelenítés mellett döntöttem. Minthogy a következő elemzések során több ízben is visszautalok a megye földrajzi-táji tagoltságára, ezért a jobb átláthatóság kedvéért újfent használok azt a már korábban is bemutatott térképet, amely Vas megye földrajzi tájegységeit ábrázolja (lásd még 2.1.2. fejezet, 23. ábra).

82. ábra: Vas megye földrajzi tájai

A kapott eredmények térképre vetítése révén arra is rámutathatunk, hogy egy-egy település névrendszere mely más településekkel tekinthető rendszertani értelemben hasonlóknak. Nemescsó (üres karikával jelölöm) hasonlósági térképlapja például az alábbi ábrán látható megoszlást mutatja. A hasonlóság terén mutatkozó távolságot a települések színének sötétsége jelzi (minél sötétebb a szín, annál nagyobb fokú hasonlóságot fedezhetünk fel két település között).

83. ábra: Nemescsó hasonlósági térképe

Nemescső Vas megye északnyugati részén helyezkedik el, névmintája pedig elsősorban a megye nyugati részével mutat hasonlóságot. Ha Vas megye összes településének hasonlósági adatait ilyen módon ábrázoljuk, akkor azt állapíthatjuk meg, hogy minél keletebbre helyezkedik el a megyében egy település, a névmintája annál inkább kiterjed a megye keleti részeire is. Ehhez szemléltetésként Nemescső hasonlósági mintáját Tompaládonyal, valamint Jánosházával, azaz egy keletebbre fekvő településsel vettem össze.

84. ábra: Nemescső, Tompaládony, valamint Jánosháza hasonlósági térképei

Tompaládony névmintájában — a keletibb fekvése következtében — felfedezhetők a Marcal-medencei települések névadási szokásai is. Jánosháza esetében pedig megállapíthatjuk, hogy névmintája a megye középső területéig mutat hasonlóságokat. A nyugat–keleti irányú névmintabeli mozgásoknak mintegy az ellenpontjaként a névminták észak–déli irányú „vonulását” láthatjuk akkor, ha Nemescső térképlapját Ják, valamint Pinkamindszent hasonlósági modelljével mérjük össze.

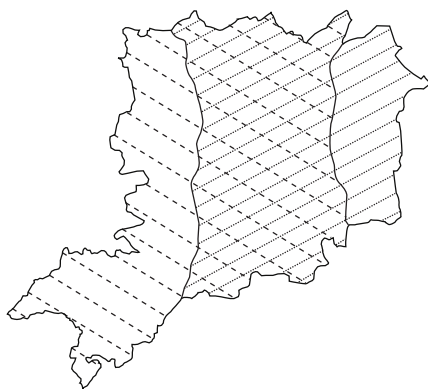

85. ábra: Nemescsó, Ják és Pinkamindszent hasonlósági térképei

A térképen jól körvonalazódik, hogy Nemescsó névmintája (a másik vizsgált településekhez, Jákhoz és Pinkamindszenthez képest északibb fekvéséből következően) kevésbé mutat hasonlóságot a déli területek településeivel. Pinkamindszent esetében ez éppen fordítva igaz: noha az északi településekkel is valamelyest egyezéseket találunk, Nemescsóhoz viszonyítva ez a település több, a megye déli részén fekvő település névmintájával állítható hasonlósági rokonságba, Ják mintázata pedig éppen e két település között áll. A névminták észak–déli irányú különbsége azonban ritkábban mutatható ki, mint a nyugat–keleti irány, emiatt a névminták terjedésekor nem állíthatjuk teljes bizonyossággal, hogy ez a fajta terjedési vonal jellemző lenne a névrendszerekre. Minthogy tehát az észak–déli irányú eloszlásokat Vas megyében kevésbé tekinthetjük markáns eltérésnek, úgy vélem, a névminták terjedését leginkább sávós, keleti, nyugati elrendezésben rajzolhatjuk meg. Ezt illusztrálja a 86. ábra.

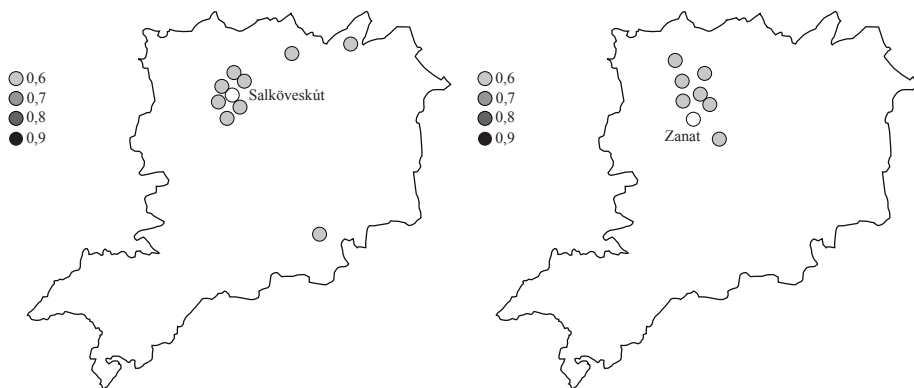
A térkép összefoglaló képet ad azon települések hasonlósági eloszlásáról, melyeket az adatbázisba beemeltem. Vas megyére vonatkozóan ennek alapján azt állapíthatjuk meg, hogy a térség nyugati felén elhelyezkedő városok, falvak névadási mintája általában a megye középső részéig mutat más településekkel hason-

lóságot. A legkeletibb részek hasonlósági mintái pedig általában a vizsgált terület középső vonaláig terjednek. A középső terület azonban mindenképpen érdekes, hiszen az itt található települések névmintái leginkább a nyugati, de több esetben a keleti, főképpen a Marcal-medencében található településekkel mutatnak nagy fokú hasonlóságot.

86. ábra: A névadási minták sávos jelentkezése Vas megyében

Nem mehetünk el említés nélkül ugyanakkor a mellett az igencsak szembeötlő jelenség mellett sem, hogy bizonyos települések mintázata csupán néhány más, szomszédos település névmintáival áll hasonlósági kapcsolatban: ezt figyelhetjük meg például Salköveskút vagy Zanat esetében.

87. ábra: Salköveskút és Zanat hasonlósági térképei

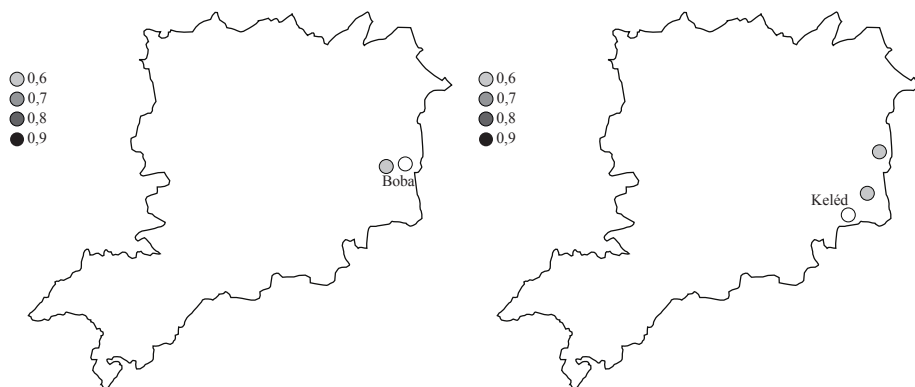
Míg a fenti térképlapon leginkább a Gyöngyös-sík területén figyelhető meg a névminták erősebben jelentkező hasonlósági mintázata, délebbre, az őrési területeken is tapasztalhatunk néhány településen hasonló, elszigeteltnek mutakozó rendszertani hasonlóságot.

88. ábra: Ispánk és Szőce hasonlósági térképei

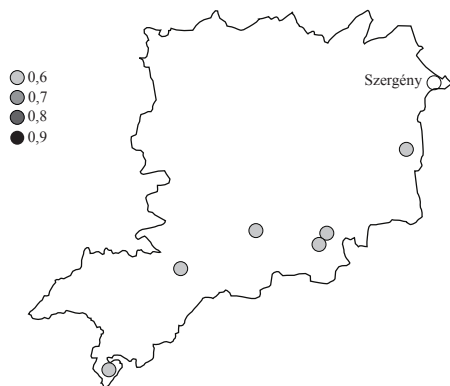
Az őrségi területek kapcsán azonban azt is szükséges megjegyezni, hogy a legtöbb itteni névrendszer inkább a nyugati régió névadási mintájába illeszkedik bele, tehát a megye nyugati területeinek helynévadási szokásai figyelhetők meg ezeken a településeken. Ezt tekintetbe véve az Órség helynévadási szempontból tehát kevésbé egységes.

A fentiekhez hasonló területi eltéréseket a Marcal-medence néhány települése esetében is felfedezhetünk: ehhez Boba és Keléd térképlapját hozom illusztrációként.

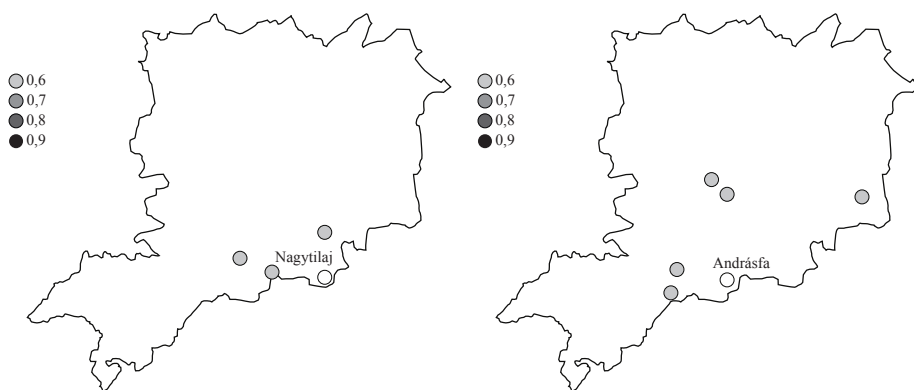
89. ábra: Boba és Keléd hasonlósági térképei

A Marcal-medence településeinek döntő többsége azonban újfent nem mutat egységes képet, ez a térség leginkább egy átmeneti területként fogható fel, hiszen több településének névmintája egyáltalán nem illik bele a környék névmodell-jébe, a többi település pedig vagy az északi, vagy a déli területekkel mutat hasonlóságot. Ehhez példaként Szergény névrendszerét említhetem meg, melynek névmintái egyértelműen a megye déli területeivel mutatnak nagyobb egyezést.

90. ábra: Szergény hasonlósági térképe

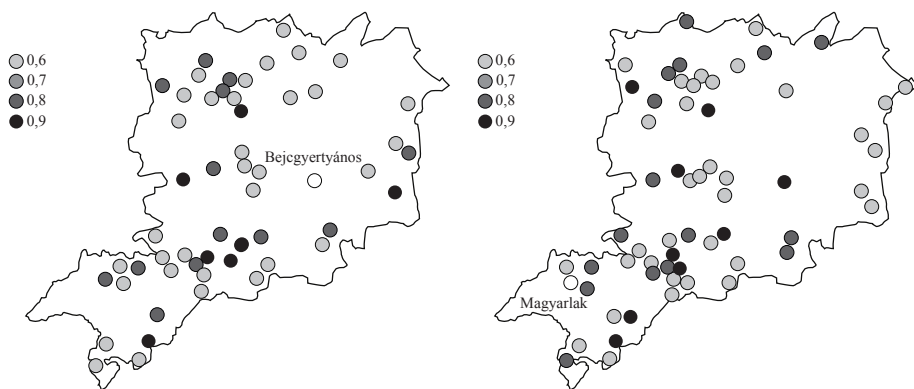
Végezetül egy további elkülönülő terület esetleg a megye középső, déli részén is regisztrálható, ezt Nagytílaj és Andrásfa térképével szemléltetem.

91. ábra: Nagytílaj és Andrásfa hasonlósági térképei

Az összevető mátrixból leolvasható eredmények kiértékelése, térképre vetítése által további fontos megfigyeléseket tehetünk. Vannak ugyanis olyan települések, amelyeknél nem beszélhetünk a névminták keleti vagy nyugati elkülönüléséről. Hasonlósági térképeik tulajdonképpen az egész megyét lefedik, tehát jelentős hasonlóságot mutatnak mind a Marcal-medencével, mind a Kemenesháttal, a Gyöngyös-síkkal vagy az őrési területekkel. Ezek a települések — amelyek tehát egyfajta „kapu”-ként viselkednek a névminták terjedését illetően — többnyire Vas megye délnyugati területén találhatók. Mivel ezek — a vasi névmodelleket általában véve magukba olvasztó — települések zavarják a mintavonalak megrajzolását, velük e vizsgálatok során nem célszerű számolnunk, azaz a névmintáikat nem érdemes a mintázatok hasonlóságát feltáró vizsgálatokban figyelembe vennünk.

A „kapu”-ként viselkedő települések sajátosságainak a szemléltetésére mindazonáltal két példát mégis felvillantok: Bejcgertyános és Magyarlak névrendszerének hasonlósági mintázatát és kapcsolatait az alábbi térképlapokon ábrázoltam.

92. ábra: Bejcgertyános és Magyarlak hasonlósági térképei

Áttekintve e települések névrendszerének helynévi szerkezeteit, az ezen a kisebb területen jelentkező nagy fokú, az egész Vas megyére kiterjedő hasonlóságnak a hátterében elsősorban az a körülmény állhat, hogy a kérdéses települések névmintája a megye átlagos névszerkezeti gyakorisági számaival korrelál. E kijelentést igazolhatja az alábbi táblázat, amely a magasabb használati arányú helynévi szerkezetek gyakorisági viszonyait szemlélteti az egyes régiókban.

%	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.
Gyöngyös-sík	8,0	76,9	5,8	19,1	1,0	5,1	0
Répcse-Rába-sík	6,4	73,7	6,0	7,6	2,8	10,5	2,3
Kemeneshát	5,9	78,1	7,8	8,3	4,7	4,2	0,7
Őrség	8,5	67,3	6,3	2,6	5,0	7,8	4,2
Marcal-medence	7,6	65,1	6,1	1,8	6,9	1,6	0,8
megyei átlag	7,3	72,2	6,4	7,9	4,1	5,8	1,6
kapuként definiált települések	7,0	71,1	8,5	7,8	5,1	5,4	1,4

93. ábra: A „kapu”-ként definiált települések névmintáját szemléltető összehasonlító táblázat⁸

⁸ A „megyei átlag” sorban szereplő számok nem tekinthetők ténylegesen megyei átlagnak, hiszen a táblázatban szereplő földrajzi tájaknak csupán néhány települését (összesen 34-et) emeltem be a vizsgálatba. Ezek a korábbiakban igazolt, névrendszertani szempontból elkülönülő tájak települései, azok névmintáinak átlagolt értéke néhány jellegzetes szerkezetre koncentrálna. Úgy vélem, hogy e szűkebb adatállomány is kellően jó támpontot adhat a kapuként definiált települések névmintájának az értelmezéséhez.

Az összevetésben csupán néhány település átlagos gyakorisági mutatójával dolgoztam, s a településeket más-más földrajzi tájról választottam ki. A táblázatba foglalhatóság érdekében a vizsgált névstruktúrákat számokkal helyettesítettem: 1. puszta földrajzi köznévi egyrészes helynevek, 2. földrajzi köznévi utótagú kétrészes helynevek, 3. személyt jelölő közszo + földrajzi köznév szerkezet, 4. személynév + földrajzi köznév szerkezet, 5. helynév + *alja, eleje* szerkezet, 6. *alsó, felső* melléknév + helynév szerkezet, 7. névutós, határozóragos szerkezet.

A táblázatból kitűnik, hogy a kapuként értelmezett települések átlagos névmintája a névrendszerek magvát alkotó helynévi struktúrák átlagos értékéhez igen közel esik. A megyei átlaghoz képest jelentősebb „kilengést” csupán a személyt jelölő közszo + földrajzi köznév szerkezetben (3.) tapasztalhatunk, a többi helynévi struktúrában ezeknek a településeknek a névmintái a megyei átlagot követik. Annak a jelenségnek a hátterében tehát, hogy a „kapu”-ként definiált települések hasonlósági viszonyai az egész megyét lefedik, megítélésem szerint főképpen az áll, hogy a jellegzetes helynévstruktúrák gyakorisága a megyei átlaghoz nagymértékben közelít, azzal csaknem azonos.

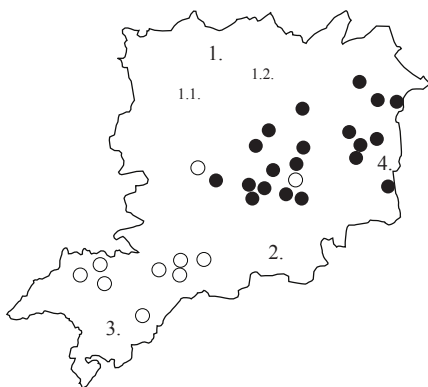
Ennek a jelenségnek mintegy az inverzét tapasztalhatjuk viszont azoknál a településeknél, amelyek névmintája nem mutat egymással jelentős hasonlóságot. E települések leginkább Vas megye középső régiójában fekszenek, s egyfajta sajátos „zár”-ként viselkednek a névminták terjedésekor. Az alábbi térképlapon telekörrrel jelöltem azokat a településeket, amelyek névmintái nem mutatnak szigorú értelemben vett egyezést egyik Vas megyei településsel sem (tehát az itteni fogalommal „zár”-ként határozhatók meg), üres körral pedig azoknak a településeknek az elhelyezkedését szemléltettem, amelyek a korábban jelzett nagy fokú hasonlóságot képviselik (tehát „kapu”-ként viselkednek).

94. ábra: A „kapu” és a „zár” szerepű települések elhelyezkedése Vas megyében

Az összehasonlító analízis eredményeinek a kiértékelésekor az egyfajta „zár”-ként, valamint „kapu”-ként viselkedő települések mintáját tekintetbe véve rajzoltam

meg az egyes települések térképlapjait. Ennek az eljárásnak az eredményét, azaz a lehetséges névjárási területeket Vas megye területén az alábbi térkép szemlélteti.

95. ábra: Lehetséges névjárási területek Vas megyében

A vizsgálati eredmények alapján Vas megyében megítélésem szerint alapvetően négy nagyobb egységet különíthetünk el: egy a Gyöngyös-sík (1.1.), valamint Rábai- és Répce-sík területein (1.2.), egy másik a Felső-Kemenesháton (2.) található, s ezek mellett névtanilag kevésbé egységes gócként az őrsgői települések jelölhetők meg (3.), míg végül a negyedik névjárási terület leginkább a Marcal-medence és a tőle nyugatabbra eső területek településeit öleli fel (4.).⁹ A vizsgálatok azt is sugallják továbbá, hogy az Alpokalján, azaz a megye nyugati szélén is jelentkezik egy elkülönülő névminta, ezzel kapcsolatban azonban azért kell bizonytalanul fogalmaznom, mert ezeknek a településeknek a névanyaga a mintavétel során kiesett az elemzési körből. Ezt a területet ezért a 95. ábra térképén sem jelöltem.

Igen szembetűnő, hogy a kijelölt névjárási területek sok hasonlóságot mutatnak a nyelvjárási területek térbeli elhelyezkedésével. Ez a viszonylagos egyezés minden bizonnyal abból fakad, hogy a helynévrendszereket is nyelvi jelek összességeként ragadhatjuk meg, s ebből adódóan a területi differenciáltság bizonyos mértékig és bizonyos vonatkozásban hasonló mintázattal jelentkezik a helynevek összevető vizsgálatakor is.

⁹ A 95. ábra térképén a mátrix alapú vizsgálatok eredményeit tükröző tájékelkülönítések mellett a „kapu”-ként és „zár”-ként viselkedő településeket is feltüntettem. Erre azért volt szükség, mert nem lehetett teljes biztonsággal eldönteni, hogy azok névmintái mely tájegységhez sorolhatók. Ezt csupán egy mélyebb analízist követően lehetne megnyugtatóan tisztázni.

Összegzés

Munkámban a helynévrendszerek területi differenciáltságának a vizsgálatát tűztam ki elsődleges célul, s ezt kettős irányultsággal igyekeztem megvalósítani. Egyfelől az egyes helynévi szerkezetek területi elterjedtségét kívántam körülhatárolni, másfelől pedig a differenciáltságot előidéző faktorok feltárását kíséreltem meg. E tényezők közül is kiemelt figyelmet fordítottam a földrajzi táj, a migrációs folyamatok, illetve az idegen nyelvi környezet hatására. Megítélésem szerint ezek lehetnek ugyanis azok a nyelven kívüli tényezők, amelyek a névrendszerek területi differenciáltságát elsősorban meghatározzák. A vizsgálatok módszertani keretét a matematikai statisztikai eljárás szolgált; a névelemzéshez pedig HOFFMANN ISTVÁN helynévvizsgálati modelljére (1993) építettem. Elemzéseim végén arra az óvatos megállapításra jutottam, hogy a helynévrendszerek területi sajátosságait látva joggal számolhatunk névjárások létezésével.

Az elvégzett analízis lezárásaként ennek, a névkutatásban feltétlenül újkeletű módszertannak a további lehetőségeire térek ki még röviden, és ezzel szoros összefüggésben igyekszem rámutatni arra is, hogy milyen változtatásokat tartok lehetségesnek vagy akár szükségesnek a metódust illetően a későbbi kutatások során. Az alább következő gondolatok ilyen módon tehát az előző fejezetek témaköreihez szervesen illeszkednek ugyan, de egyúttal túl is mutatnak rajta, amennyiben a jövőbeli vizsgálatokra irányuló elképzeléseket összegzik. Elsőként a mintavételi eljárás ügyét érintem, majd ezt követően a jelenséghatárok megrajzolásáról, valamint a névjárások meghatározására kialakított mátrixokról szólok.

A helynévrendszerek területi differenciáltságát csak nagyszámú helynévanyag elemzése után igazolhatjuk. Ehhez jó alapot, forrásanyagot szolgáltatnak a rendelkezésre álló megyei és járási keretekben közreadott helynévtárak. Azt is látni kell azonban, hogy nem minden település névanyagát használhatjuk fel a vizsgálatainkhoz: ahhoz ugyanis reprezentatív mintavételre van szükségünk. Munkámban a mintavételt a külterületi névszám alapján végeztem, figyelembe véve az átlagos névmennyiséget az adott térségben. Az olyan települések névrendszereivel tehát, amelyek az átlagértéktől igen nagy mértékben (meghatározott mennyiségben) bármely irányban eltértek, nem számoltam. Noha ez a megoldás is eredményesnek bizonyult, nem vethető el egy más típusú mintavétel lehetősége sem, vagyis az, hogy a külterületi névmennyiség helyett egy másik fontos tényezőt, a névsűrűséget vegyük alapul az elemzésre szánt települések kiválasztása során.

A jelenséghatárok megrajzolásakor, vagyis az egyes helynévi szerkezetek területi elterjedtségének a meghatározásakor az egyes jelenségek közötti elté-

rést általában 10%-onkénti, de szükség szerint olykor 5%-onkénti lépésszámmal vettem figyelembe, tehát eljárásomat e tekintetben bizonyos fokú önkényesség jellemzi. Fontos feladatként jelölhető meg ennek kapcsán az, hogy az ilyen irányú vizsgálatokban mi lehet az a megfelelő, optimális és eredményre vezető, egzaktan meghatározható lépésszám, ami a valós, szignifikáns különbségeket mutatja az egyes helynévszerkezetek között. Tapasztalataim szerint az egyes morfológiai jelenségeknél az adatok csekély mennyiségéből következően inkább az 5%-os, míg a lexikális szintet érintő vizsgálatok esetében (a magasabb arányú helynévi adatok miatt) a 10%-os lépésszám lehet az ideális. Ez azonban az általam elvégzett vizsgálatok esetében nyilvánvalóan csak Vas megye helynévállományára érvényes, míg az olyan névrendszerekben, ahol színes morfológiai sajátosságokat tapasztalunk (mint például az itt is látott székel névrendszerekben), nem feltétlenül az itt alkalmazott lépésszám a megfelelő. Ezt tehát valójában a vizsgálati anyaghoz igazítva célszerű minden esetben meghatározni.

A mátrix alapú vizsgálatok informatív és véleményem szerint alkalmas módszert szolgáltatnak az egyes jelenségek összevetéséhez. Ennek segítségével ugyanis egy nagyobb területen jó eséllyel rajzolódhatnak ki az egyes névjárási területek, amelyek persze korántsem különülnek el élesen egymástól. Annak érdekében azonban, hogy a feltárt névjárásterületek sajátosságait minél pontosabban le tudjuk írni, olyan összehasonlító statisztikai módszer kidolgozására van szükség, amely — bár nyilván számos hasonlóságot mutat az itt bemutatott, mátrix alapú módszerrel — kizárólagosan a névrendszerekre koncentráló, specifikusan arra megalkotott komparatív modellként születik meg. Az általam e munkában alkalmazott módszer gyenge pontjait kiküszöbölendő érdemes lenne használni a statisztikában súlyozó faktoroknak, valamint rangoknak nevezett módszereket, ennek segítségével ugyanis feltehetően még pontosabb képet alkothatunk a névjárások területi sajátosságairól.

A magyar nyelvterület névjárásainak a megrajzolására persze majd csupán akkor lesz reális esélyünk, ha a magyar nyelvterület teljes helynévkincsét a fenti módszerrel elemeztük. Egy területi szempontból kiterjedtebb adatállomány névrendszertani elemzésével és egy névrendszerekre koncentráló mátrix alapú összevető modell segítségével alkothatunk ugyanis átfogó képet a magyar helynévrendszer névjárásainak térbeli sajátosságairól. E munkához megítélésem szerint jó keretet jelenthet a Magyar Nemzeti Helynévtár adatbázisa, amelynek nyelvi elemzési szempontokkal való kibővítése jelenleg is zajlik. De az itt bemutatott vizsgálatok talán sikerrel végezhetők kisebb területen is. Tanulságos lehet például egy földrajzi tekintetben vett tájegység helynévrendszerének ilyen szempontú elemzése. Úgy vélem ugyanis, hogy a magyar nyelvterület egy-egy szeletére koncentráló analízisek jól kiegészíthetik egymást, s a tudásunkat a névrendszerek területi differenciáltságáról még tovább bővíthetik.

Irodalom

- ANDRÁSFALVY BERTALAN 1980. Néprajzi csoport, kistáj és régió. *Népi Kultúra–Népi Társadalom* 11–12: 39–58.
- BACH, ADOLF 1952–1954. *Deutsche Namenkunde* 1–2. Heidelberg, Universitätsverlag Winter.
- BALASSA IVÁN–ORTUTAY GYULA 1979. *Magyar néprajz*. Budapest, Corvina Kiadó.
- BALÁZS JÁNOS 1963. A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 1: 41–52.
- BALÁZS JÁNOS 1970. A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 259–301.
- BAŃCZEROWSKI JANUSZ 1999. A kognitív nyelvészet alapelvei. *Magyar Nyelvőr* 123: 78–87.
- BAŃCZEROWSKI JANUSZ 2000. A kategorizáció és a jelentés a kognitív nyelvelméletben. *Magyar Nyelv* 96: 35–44.
- BARABÁS JENŐ 1957. A Magyar Néprajzi Atlasz elvi és gyakorlati kérdései. *Etnographia* 68: 609–626.
- BARABÁS JENŐ 1963. *Kartográfiai módszer a néprajzban*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BARABÁS JENŐ 1967a. A Magyar Néprajzi Atlasz helye és jelentősége az európai etnológiai vizsgálatokban. *MTA 1. Osztályának Közleményei* 24: 117–133.
- BARABÁS JENŐ 1967b. Mutatvány a Magyar Néprajzi Atlasz anyagából. *Néprajzi Értesítő* 49: 5–72.
- BÁRCZI GÉZA 1958. *A magyar szókincs eredete*. Második, bővített kiadás. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BÁRTH M. JÁNOS 2006. Háromszéki helynevek nyelvészeti elemzése informatikai módszerekkel. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 2: 207–217.
- BÁRTH M. JÁNOS 2010. Helynevek vagy körülírások? *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 209–221.
- BAUKO JÁNOS 2007. Kétnyelvűség és ragadványnév-használat. *Névtani Értesítő* 29: 219–225.
- BÉL MÁTYÁS 1735–1742/2011. *Notitia Hungariae novae historico-geographica*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet.
- BENKŐ LORÁND 1947. *A Nyárárdmente földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 74. Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1957. *Magyar nyelvjárástörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- BENKŐ LORÁND 1988. *A történeti nyelvtudomány alapjai*. Budapest, Tankönyvkiadó.

- BENKŐ LORÁND 1998. *Név és történelem. Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÉNYEI ÁGNES 2002. Az -i helynévképző az ómagyar kori helyneveinkben. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTÉK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzióanalízis nyelvszemlélet*. Debrecen–Jyväskylä, Jyväskylai Egyetem Hungarológiai Intézete–Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 23–29.
- BÉNYEI ÁGNES 2007. A -j képző szerepe a helynevekben. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ szerk., *Nyelvi identitás és a nyelv dimenziói. Nyelv, nemzet, identitás III*. Debrecen–Budapest, Nemzetközi Magyarságtudományi Társaság. 67–77.
- BÉNYEI ÁGNES 2012. *Helynévképzés a magyarban*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 26. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY 1998. *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 2. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- BÍRÓ FERENC 1997. Helynévképző vízrajzi köznevek a Körösök vidékén. *Magyar Nyelvjárások* 34: 93–114.
- BÍRÓ FERENC 1999. *Körös-ladány helynevei*. Körös-ladányi Hely- és Népismereti Dolgozatok 1. Eger, Líceum Kiadó.
- BÍRÓ FERENC 2002. *Nyelvi-típusológiai vizsgálatok Körös-ladány helynévrendszerében*. Az Eszterházy Károly Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai 1. Eger.
- BLOOM, STEPHEN A. 1981. Similarity Indices in Community Studies: Potential Pitfalls. *Marine Ecology* 5: 125–128.
- BORSOS BALÁZS 2011. *A magyar népi kultúra regionális struktúrája. A Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása fényében 1–2*. Budapest, MTA Néprajzi Intézet.
- BRAY, J. ROGER–CURTIS, JOHN. T. 1957. An Ordination of the Upland Forest Communities of Southern Wisconsin. *Ecological Monographs* 27: 325–349.
- CHAMBERS, JACK–TRUDGILL, PETER 1998. *Dialectology*. Cambridge, Cambridge University Press.
- CSAPLOVICS JÁNOS 1829. *Gemälde von Ungarn*. Pest.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA 1997. *Felcsik helynevei I*. Magyar Névtani Dolgozatok 149. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet.
- CSOMORTÁNI MAGDOLNA 2005. Karcfalva helynevei II. *Magyar Nyelvjárások* 43: 173–212.
- DITRÓI ESZTER 2010. Helynévrendszerek modellalapú vizsgálata. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 155–169.
- DITRÓI ESZTER 2011. Egy lehetséges módszer a helynevek területi különbségeinek igazolására. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 6: 151–161.
- DITRÓI ESZTER 2012. Helynévrendszerek területi differenciáltsága. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 7: 29–39.
- DITRÓI ESZTER 2013. Nyelvi érintkezések hatása a helynévmintákra. Vendvidéki esettanulmány. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 9: 89–100.

- DÖMÖTÖR SÁNDOR 1960. *Őrség*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- EICHLER, ERNST 1966. Strukturelle Versuche in der Onomastik. *Acta Universitatis Carolinae. Philologica* 1–3: 151–162.
- EICHLER, ERNST 1976. Sprachkontakte im Lichte der Onomastik. *Onoma* 20: 128–141.
- EICHLER, ERNST 1981. Sprachkontakte und Sprachebenen in der Onomastik. *Onomastica Slavogermanica* 13: 7–19.
- EICHLER, ERNST–ŠRÁMEK, RUDOLF 1984. Thesen zur toponymischen Integration. In: CRISTOPH, ERNST MICHAEL–EICHLER, ERNST–HENGST, KARLHEINZ–ŠRÁMEK, RUDOLF szerk., *Sprachkontakt im Wortschatz. Dargestellt an Eigennamen*. Leipzig, Wissenschaftliche Beiträge der Karl-Marx-Universität Leipzig. 9–18.
- EICHLER, ERNST 1996. Slavische Namengeographie. Der Slavische Onomastische Atlas. In: EICHLER, ERNST–LÖFFLER, HEINRICH–STEGE, HUGO szerk., *Ein Internationales Handbuch zur Onomastik*. Berlin–New York. 1106–1121.
- FALUS IVÁN–OLLÉ JÁNOS 2008. *Az empirikus kutatás gyakorlata. Adatfeldolgozás és statisztikai elemzés*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014.
- FNH. = FÁBIÁN PÁL–FÖLDI ERVIN–HÖNYI EDE, *A földrajzi nevek helyesírása*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1998.
- GAÁL ATTILA–KÖSZEGI MIHÁLY 1984. Tolna megye földrajzi nevei régészszemmel. *Dunatáj* 7.1: 58–67.
- GERSTNER KÁROLY 1981. Magyar–német kettős földrajzi nevek Komárom megyében. In: HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE szerk., *Név és társadalom. A III. magyar névtudományi konferencia előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. Budapest. 181–183.
- GOEBL, HANNS 2006. Recent Advances in Salzburg Dialectometry. *Literary and Linguistic Computing* 21: 411–435.
- GOOSKENS, CHARLOTTE–HEERINGA, WILBERT 2004. Perceptive evaluation of Levenshtein dialect distance measurements using Norwegian dialect data. *Language Variation and Change* 16: 189–207.
- GUNDA BÉLA 1939. A Magyar Néprajzi Atlasz kérdése. *Néprajzi Értesítő* 31: 294–300.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2002. Régi vízneveink funkcionális szerkezetéről. *Magyar Nyelvjárások* 40: 35–46.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2005. A helynevek jelentéstani kategóriáiról. *Magyar Nyelvjárások* 43: 95–102.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2009. A többnevűség és a szakasznevek folyóvízneveink körében. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 105–113.
- GYÖRFFY ERZSÉBET 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 20. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HAJDÚ MIHÁLY 1973. A Vásárhelyi-pusztai földrajzi nevei. In: SZATHMÁRI ISTVÁN szerk., *Nyelvtudományi vándorgyűlés*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 133. Budapest. 27–36.

- HAJDÚ MIHÁLY 1987. Komárom megye földrajzi nevei. *Magyar Nyelv* 83: 375–379.
- HAJDÚ MIHÁLY 1991. A magyar névtudomány a nyelvjárástörténeti kutatás szolgálatában. In: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 250–254.
- HAJDÚ MIHÁLY 1998. Tulajdonnevek a nyelvi rendszerben. *Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 24: 52–56.
- HAJDÚ MIHÁLY 1999. Névutók a helynevekben. *Magyar Nyelvjárások* 37: 187–192.
- HALMOS JUDIT 2013. *Névsűrűségi vizsgálatok a Pápai járásban*. Kézirat. Szakdolgozat. Debrecen, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Könyvtárában.
- HANKUSZ ÉVA 2012. Összevető helynévvizsgálatok Szatmár-megye területéről. *Magyar Nyelvjárások* 53: 63–76.
- HEERINGA, WILBERT 2004. *Measuring Dialect Pronunciation Differences using Levenshtein Distance*. Groningen Dissertations in Linguistics 46. Groningen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1980. A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *Magyar Nyelvjárások* 23: 11–22.
- HOFFMANN ISTVÁN 1990. Könyv a finn helynevekről (Eero Kiviniemi: Perustietoa paikannimistä). *Magyar Nyelvjárások* 28–29: 157–164.
- HOFFMANN ISTVÁN 1991. Rendszer és szintézis helynévkutatásunkban. In: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ szerk., *Tanulmányok a magyar nyelvtudomány történetének témaköréből*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 275–280.
- HOFFMANN ISTVÁN 1992. A jelentésbeli helynévalkotás. *Magyar Nyelvjárások* 30: 3–23.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993a. *Helynevek nyelvi elemzése*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 61. Debrecen. Második kiadása: Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2007.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993b. A helynevek szerkezeti változása. *Hungarológia* 3: 266–278.
- HOFFMANN ISTVÁN 1994. Válasz Mező András és Juhász Dezső opponensi véleményére. *Névtani Értesítő* 16: 115–119.
- HOFFMANN ISTVÁN 1999. A helynevek rendszerének nyelvi leírásához. *Magyar Nyelvjárások* 37: 207–216.
- HOFFMANN ISTVÁN 2000. Megjegyzések a helynevek szemantikai szerkezetéhez. In: GECSŐ TAMÁS szerk., *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához IV. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 110–119.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *Magyar helynévkutatás 1958–2002*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 7. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- HOFFMANN ISTVÁN 2012. Funkcionális nyelvészet és helynévkutatás. *Magyar Nyelvjárások* 50: 9–26.
- HOFFMANN ISTVÁN 2015. Nagykörű és Tapolcafő. Összehasonlító helynévrendszertani vizsgálat. In: BÁRTH M. JÁNOS–BODÓ CSANÁD–KOC SIS ZSUZSANNA szerk., *A nyelv dimenziói. Tanulmányok Juhász Dezső tiszteletére*. Budapest, ELTE BTK. 376–387.
- HORGER ANTAL 1934. *A magyar nyelvjárások*. Budapest.

- HORN, HENRY STAINKEN 1966. Measurement of „overlap” in comparative ecological studies. *American Naturalist* 100: 419–424.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- IMRE SAMU 1973. *Felsőöri Tájszótár*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- INCZEFI GÉZA 1960. *Szeged környékének földrajzi nevei*. Nyelvtudományi Értekezések 22. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- INCZEFI GÉZA 1966. Zala megye földrajzi nevei. *Nyelvtudományi Közlemények* 68: 205–207.
- INCZEFI GÉZA 1967. Laza szerkezetű földrajzi nevek típusai és alaki kérdései. *Magyar Nyelv* 63: 64–71.
- INCZEFI GÉZA 1968. Néhány megjegyzés és adalék a laza szerkezetű földrajzi nevekhez. *Magyar Nyelv* 64: 207–208.
- INCZEFI GÉZA 1970. *Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata. Makó környékének földrajzi nevei alapján*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- INCZEFI GÉZA 1973. A határneveket alkotó lexémák sajátosságai. *Magyar Nyelv* 69: 465–469.
- JANKÓ JÁNOS 1892. *Kalotaszeg magyar népe*. Budapest, Atheneum.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1981. Veszprém megye helységneveinek rendszere. In: HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE szerk., *Név és társadalom. A III. magyar névtudományi konferencia előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 160. Budapest. 253–263.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1988. *A magyar tájnévadás*. Nyelvtudományi Értekezések 126. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1994. Opponensi vélemény HOFFMANN ISTVÁN, A magyar helynevek rendszerének nyelvi elemzése (Egy lehetséges helynévvizsgálati modell) című kandidátusi értekezéséről. *Névtani Értesítő* 16: 108–114.
- JUHÁSZ DEZSŐ 1997. A nyelvtörténet a magyar dialektológiában. *Magyar Nyelvjárások* 34: 43–50.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A magyar nyelvjárások területi egységei. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 257–315, 460.
- KÁLMÁN BÉLA 1951. *Nyelvjárásaink*. Budapest, Tankönyvkiadó.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD 1984. *A Fehérgyarmati járás földrajzi nevei*. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem.
- KÁLNÁSI ÁRPÁD 1996. *Szatmári helynévtípusok és történeti rétegződésük*. A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 67. Debrecen.
- KÁROLY SÁNDOR 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1957. *Alsó-Szigetköz földrajzinevei*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 95. Budapest.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1964. A *fa* ’falva’ névföldrajza és megterhelése. In: LIGETI LAJOS–PAIS DEZSŐ–BENKŐ LORÁND szerk., *Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből*. Nyelvtudományi Értekezések 40. Budapest, Akadémiai Kiadó. 174–180.
- KÁZMÉR MIKLÓS, 1970. *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- KISS JENŐ 2001. Nyelvek, nyelvváltozatok, nyelvjárások. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 23–56.
- KISS JENŐ 2001. A dialektológia és feladatkörei. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 61–71.
- KISS JENŐ 2001. A kvantitatív dialektológia. In: KISS JENŐ szerk., *Magyar dialektológia*. Budapest, Osiris Kiadó. 135–140.
- KISS LAJOS 1970. Az európai névtudomány fontosabb eredményei. In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 16–26.
- KISS LAJOS 1985. Barangolás földrajzi neveink világában. *Magyar Nyelvőr* 109: 359–366.
- KIS TAMÁS 1999. A kocsma- és csárdanevek keletkezésének típusai. *Névtani Értesítő* 21: 323–329.
- KIVINIEMI, EERO 1975. *Paikannimien rakennetyypeistä*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KIVINIEMI, EERO 1978. Paikannimistö systeeminä. In: KIVINIEMI, EERO szerk., *Nimis-töntutkimus ja paikallishistoria*. Helsinki, Paikallishistoriallinen toimisto. 73–89.
- KIVINIEMI, EERO 1981. Über die gegenwärtigen Perspektiven der finnischen Ortsnamenforschung. *Studia Fennica* 24: 29–46.
- KIVINIEMI, EERO 1990. *Perustietoa paikannimestä*. Helsinki, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KMFN. = BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Komárom megye földrajzi nevei*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1985.
- KNIEZSA ISTVÁN 1944. *A párhuzamos helynévadás. Egy fejezet a településtörténet módszertanából*. Településtörténeti Tanulmányok 2. Budapest.
- KOCÁN BÉLA 2013. *Helynévtörténeti vizsgálatok a régi Ugocsa vármegyében*. Kézirat. PhD-értekezés. Debrecen, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanácskének Könyvtárában.
- KORABINSZKY JÁNOS MÁTYÁS 1786. *Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn*. Budapest.
- KORPÁS ATTILÁNÉ 1996. *Általános statisztika I*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- KÓSA LÁSZLÓ–FILEP ANTAL 1975. *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÓSA LÁSZLÓ 1998. *Paraszti polgárosulás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon*. Budapest, Planétás Kiadó.
- KÓSA LÁSZLÓ 2001. *A magyar néprajz tudománytörténete*. Budapest, Osiris Kiadó.
- KOVÁTS DÁNIEL 1997. Változatok és változások Sárospatak helynévkincsében. In: B. GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai*. Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 209. Budapest. 301–305.
- KRISTÓ GYULA 2001. Nyelvtudomány. In: BERTÉNYI IVÁN szerk., *A történelem segédtudományai*. Budapest, Osiris Kiadó. 319–330.
- KSH 1949 = *Központi statisztikai hivatal. 1949 évi népszámlálás. 9. Demográfiai eredmények*. Budapest, 1952.

- LÁSZLÓ PÉTER 1987. Népegyesre Bonyhádon 1944–1948-ban. In: BÁBEL ERNŐ–LÁSZLÓ PÉTER szerk., *Tanulmányok Bonyhád történetéből*. Bonyhád, Bonyhád Város Tanácsa–Tolna Megyei Lapkiadó Vállalat. 167–178.
- LADÁNYI MÁRIA–TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. Funkcionális nyelvészet. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 22: 17–58.
- LAZICZIUS GYULA 1936. *A magyar nyelvjárások*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- LELKES GYÖRGY 2011. *Magyar helységnév-azonosító szótár*. 3., javított, bővített kiadás. Budapest, Argumentum Kiadó.
- LŐRINCZE LAJOS 1947. *Földrajzineveink élete*. Budapest, Néptudományi Intézet.
- MELICH JÁNOS 1914. Keresztneveinkről. *Magyar Nyelv* 10: 149–156.
- MELICH JÁNOS 1925. Ómagyar nyelvjárások. *Magyar Nyelv* 21: 52–53.
- MENKE, HUBERTUS 1996. Die Namen in Deutschland. In: EICHLER, ERNST–LÖFFLER, HEINRICH–STEGE, HUGO szerk., *Ein Internationales Handbuch zur Onomastik*. Berlin–New York, De Gruyter. 1070–1080.
- MEZŐ ANDRÁS 1968. Megjegyzések a laza szerkezetű földrajzi nevekhez. *Magyar Nyelv* 64: 51–56.
- MEZŐ ANDRÁS 1981. Földrajzinév-kutatásunk helyzete és feladatai. In: HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE szerk., *Név és társadalom. A III. magyar névtudományi konferencia előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. Budapest. 85–99.
- MEZŐ ANDRÁS 1982. *A magyar hivatalos helységnévadás*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MNL. = ORTUTAY GYULA szerk., *Magyar néprajzi lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1977–1992.
- MKK. = DÖVÉNYI ZOLTÁN szerk., *Magyarország kistájainak katasztere*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 2010.
- MORISITA, MASAOKI 1959. Measuring of interspecific association and similarity between communities. *Memoirs of the Faculty of Science, Kyushu University Series E* 3: 65–80.
- MUKICS FERENC 1997. *Szlovén nyelvkönyv*. Szombathely, Magyarországi Szlovének Szövetsége.
- MUKICSNÉ KOZÁR MÁRIA 1984. *Szlovén etnikai terület néprajzi topográfiája – 20. század*. Ljubljana–Szombathely, Savaria Múzeum.
- NAGY MÁTÉ ANDRÁS 2013. *Vizsgálatok a Bodrogtörvény helyneveinek köréből*. Kézirat. Szakdolgozat. Debrecen, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanácskének Könyvtárában.
- NAGY MÁTÉ ANDRÁS 2015. A *gorond* lexéma etimológiai és szóföldrajzi vizsgálata. *Magyar Nyelvjárások* 53: 77–94.
- NICOLAISEN, WILHELM FRITZ HERMANN 1980. Onomastic Dialects. *American Speech* 55/1: 36–45.
- NYIRKOS ISTVÁN 1993. A földrajzinév-sűrűség kérdéséhez. *Névtani Értesítő* 15: 244–246.

- OLÁH MIKLÓS 1538/2003. *Hungaria*. Budapest, Neumann Kht.
- ORTVAY TIVADAR 1882. *Magyarország régi vízrajza a XIII. század végéig I–II*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- ÖRDÖG FERENC 1981. *Zala megye helységneveinek rendszere*. Magyar Névtani Dolgozatok 12. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet.
- ÖRDÖG FERENC 1989. Helynévgyűjteményeink mint az onomatodialektológia forrásai. *Baranyai Művelődés* 3: 27–33.
- ÖRDÖG FERENC 1991. Személyneveink onomato-dialektológiai vizsgálatáról. In: HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet. 488–496.
- PAIS DEZSŐ 1936. A fa alakváltozásaihoz. *Magyar Nyelv* 32: 106–110.
- PALÁDI-KOVÁCS ATTILA 2003. A kulturális régiók néprajzi vizsgálata. In: PALÁDI-KOVÁCS ATTILA szerk., *Tájak, népek, népcsoportok*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 7–21.
- PAPP LÁSZLÓ 1970. Névtudomány és nyelvtudomány In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 26–32.
- PÁSZTOR ÉVA 2013. *Határnevek névrendszertani vizsgálata (Hajdúnánás határának helynevei alapján)*. Kézirat. PhD-értekezés. Debrecen, A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Könyvtárában.
- PÁVEL ÁGOSTON 1976. *Pável Ágoston válogatott tanulmányai és cikkei*. Szombathely, Vas Megye Tanácsa.
- PENAVIN OLGA 1970. Észak-Bácska földrajzi neveiről. In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 93–99.
- PESTI JÁNOS 1989. Szóföldrajzi szempontok a történeti és mai magyar földrajzi nevek vizsgálatában. In: BALOGH LAJOS–ÖRDÖG FERENC szerk., *Névtudomány és művelődéstörténet. A IV. magyar névtudományi konferencia előadásai Pais Dezső születésének 100. évfordulóján*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 183. Budapest, Akadémiai Kiadó. 156–159.
- PÓCZOS RITA 2001. *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 5. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- PÓCZOS RITA 2004. A Garam és az Ipoly víznévrendszerének nyelvi rétegei. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 1: 105–127.
- PÓCZOS RITA 2009. Etnikai viszonyok tükröződése a helynévmodellekben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 17–34.
- PÓCZOS RITA 2010. *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása*. A Magyar Névtudományi Kiadványai 18. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RÁCZ ANITA 1997. Névtani vizsgálódások az Árpád-kori Bihar megye területéről. In: B. GERGELY PIROSKA–HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. Budapest–Miskolc, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézete. 259–262.

- RÁCZ ANITA 2000. A szerkezeti változás szerepe Bihar megye ómagyar kori településneveinek kialakulásában. *Magyar Nyelvjárások* 38: 337–345.
- RESZEGI KATALIN 2009. A jelentéshasadás mint helynévközpontosító mód. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 4: 35–46.
- RESZEGI KATALIN 2011. *Hegynevek a középkori Magyarországon*. A Magyar Névtudományi Társaság Kiadványai 21. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- RESZEGI KATALIN 2015. A névközösség fogalmához. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 165–176.
- SEBESTYÉN ÁDÁM 1994. *Kakasdi stációk*. Kakasdi, Infotolna Kft.
- SEBESTYÉN ÁDÁM 2008. *A bukovinai székelység tegnap és ma*. Második kiadás. Szekszárd, Ad Librum Könyvkiadó.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1960. Egy s más az élő dülönévnyagról. In: PAIS DEZSŐ–MIKESY SÁNDOR szerk., *Névtudományi vizsgálatok. A Magyar Nyelvtudományi Társaság névtudományi konferenciája*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 82–85.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1970. A tulajdonnevek jelentéséhez. In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 301–307.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1998. A névutó helynevek kérdéséhez. *Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei* 24: 77–79.
- SÉGUY, JEAN 1973. La dialectométrie dans l'atlas linguistique de la Gascogne. *Revue de Linguistique Romane* 37: 1–24.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnévfunkciója és jelentése*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1986. Szokatlan alaki szerkezetű helynevek. *Névtani Értesítő* 11: 73–82.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1989. Szokatlan alaki szerkezetű helyneveinkről. *Baranyai Művelődés* 3: 46–50.
- SOLT GYÖRGY 2010. *Valószínűség-számítás*. 17. kiadás. Budapest, Műszaki Könyvkiadó.
- SØRENSEN, THORWALD JULIUS 1948. A method of establishing groups of equal amplitude in plant sociology based on similarity of species content, and its application to analyses of the vegetation on Danish commons. *Biologiske Skrifter / Kongelige Danske Videnskaberne Selskab* 5: 1–34.
- ŠRAMEK, RUDOLF 1972–1973. Zum Begriff „Modell“ und „System“ in der Toponomastic. *Onoma* 17: 55–75.
- ŠRAMEK, RUDOLF 1978. Zu den theoretischen Problemen der Namenforschung im Sprachkontakt. *Onoma* 22: 388–401.
- ŠRAMEK, RUDOLF 1986. Die Stellung der onymischen Benennungsmodells in der Namenintegration. *Onomastica Slavogermanica* 15: 29–35.
- STEWART, GEORGE R. 1943. What Is Named? – Towns, Islands, Mountains, Rivers, Capes. *University of California Publications in English* 14: 223–232.
- SZABÓ T. ATTILA 1988. *Nyelv és település. Válogatott tanulmányok és cikkek VII*. Budapest, Kiterion Kiadó.

- SZEGFŰ MÁRIA 1991. A névszóképzés. In: BENKŐ LORÁND szerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 188–255.
- SZÉPE GÖRGY 1970. Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névről. In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF. szerk., *Névtudományi előadások. II. névtudományi konferencia*. Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 307–311.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 1997. *Hogyan teremtsünk világot? Rávezetés a nyelvi világ vizsgálatára*. Második kiadás. Kolozsvár, Erdélyi Tankönyvtanács.
- SZILÁGYI N. SÁNDOR 2000. *Világunk, a nyelv*. Budapest, Osiris Kiadó.
- SZÖVÉNYI KATALIN 1994. *Háznevek a Vendvidéken*. Magyar Névtani Dolgozatok 126. Budapest, ELTE Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézet.
- TESZ. = BENKŐ LORÁND főszerk., *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 2008. Atulajdonnév jelentése. In: BÖLCSKEI ANDREA–N. CSÁSZI ILDIKÓ szerk., *Név és valóság. A VI. magyar névtudományi konferencia előadásai*. A Károli Gáspár Református Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai 1. Budapest. 30–41.
- TMFN. = ÖRDÖG FERENC–HAJDÚ MIHÁLY szerk., *Tolna megye földrajzi nevei*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1981.
- TÓTH VALÉRIA 1996. Birtokos jelzős szerkezetű mikrotoponimák a korai ómagyar korban. *Magyar Nyelvjárások* 33: 59–70.
- TÓTH VALÉRIA 1997. Vizsgálódások a korai ómagyar kor képzett helyneveinek körében. *Magyar Nyelvjárások* 34: 147–170.
- TÓTH VALÉRIA 1998. Ómagyar helyneveink és a névföldrajz. *Magyar Nyelvjárások* 35: 119–133.
- TÓTH VALÉRIA 1999a. Helynevek a helynevekben. *Magyar Nyelvjárások* 37: 435–442.
- TÓTH VALÉRIA 1999b. A helynevek jelentéstani vizsgálatához. *Névtani Értesítő* 21: 55–61.
- TÓTH VALÉRIA 2001a. *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye)*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2001b. A helynevek lexikális szerkezetéről. *Folia Uralica Debrecenensis* 8: 643–655.
- TÓTH VALÉRIA 2001c. *Abaúj és Bars vármegye korai ómagyar kori helyneveinek történeti etimológiai szótára*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 4. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2002. A helynévmodellek nyelvföldrajzi vizsgálata a korai ómagyar korban. In: HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTÉK JÁNOS szerk., *Hungarológia és dimenzionális nyelvszemlélet*. Debrecen–Jyväskylä, Jyväskyläi Egyetem Hungarológiai Intézete–Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke. 127–138.

- TÓTH VALÉRIA 2010. Egy sajátos morfológiai jelenség a régi magyar helynévadásban. Az -é birtokjel helynévalkotó szerepéről. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 17–32.
- ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA szerk., *Új magyar tájszótár 1–4*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2002.
- VARGHA FRUZZSINA SÁRA 2008. Nyelvjárási és helynévtörténeti adatok számítógépes feldolgozása. In: FRANTIŠEK ALABÁN szerk., *Kontextus–Filológia–Kultúra II*. Banská Bystrica–Eger, UMB Filologická fak. Katedra hungaristiky–EKF BTFK Magyar Nyelvészeti Tanszék. 77–84.
- VARGHA FRUZZSINA SÁRA 2010. A dialektometria alkalmazása és történeti helynevek nyelvföldrajzi vizsgálata a Székelyföldön. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 5: 223–233.
- VARGHA FRUZZSINA SÁRA–BODÓ CSANÁD 2008. Régi nyelvatlaszok — új módszerek. *Magyar Nyelv* 54: 335–351.
- VARGHA FRUZZSINA SÁRA–VÉKÁS DOMOKOS 2009. *Magyar nyelvjárási adattárak vizsgálata interaktív dialektometriai térképekkel*. Előadás a Magyar Nyelvtudományi Társaság felolvasóülésén. http://bihalboecs.hu/eloadas/dialektometria_20090324.pdf (2016. március 21.)
- VARGA MÁRIA 1981. A Veszprém megyei tapolcai járás földrajzinév-gyűjtésének és közzétételének tapasztalatai. In: HAJDÚ MIHÁLY–RÁCZ ENDRE szerk., *Név és társadalom. A III. magyar nyelvtudományi konferencia előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 160. Budapest, Akadémiai Kiadó. 159–162.
- VMFN. = BALOGH LAJOS–VÉGH JÓZSEF szerk., *Vas megye földrajzi nevei*. Szombathely, Vas megyei Múzeumok Igazgatósága, 1982.
- VÉGH JÓZSEF 1959. *Őrségi és hetési nyelvatlasz*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- VeMFN. = ÖRDÖG FERENC szerk., *Veszprém megye földrajzi nevei. 4. A Veszprémi járás*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 2000.
- VMK. = PETE GYÖRGY szerk., *Vas megye kézikönyve*. Szombathely, Ceba Kiadó, 1999.
- VÖRÖS OTTÓ 1999. *Vízrajzi köznevek szóföldrajzi és jelentéstani vizsgálata*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 211. Budapest.
- WOLDA, HENK 1981. Similarity Indices, Sample Size and Diversity. *Oecologia* 50: 296–302.
- ZILLIACUS, KURT 1972. Nimistötietellisten synteesien aikaa. *Kalevalaseuran vuosikirja* 52: 360–382.
- ZSILINSZKY ÉVA 1991. A névutók. In: BENKŐ LORÁND szerk., *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I. A korai ómagyar kor és előzményei*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 442–460.

Summary

Territorial differences in toponym systems, that can be identified mainly in the structure of microtoponyms, have not been considered as a primary concern by onomastics so far. My work aims at filling this gap in certain respects. My main objective was to answer the question often raised in onomastic literature whether there exist boundaries for phenomena in toponym systems or perhaps onomastic dialects.

My work consists of three larger units. The first chapter focuses on the question of the systemic character of and the ways of creating models from toponyms and then, in connection to this, sums up issues concerning boundaries of phenomena and onomastic dialects that can be identified in toponym systems. In the second part of this chapter details regarding the methodology I consider appropriate to study this question are described.

In the second chapter of my work, I first compare toponym-giving patterns of three areas which are not linked territorially, and thus I prove that geographical distance may result in differences in name taxonomy. I then use a comparative study for the set of toponyms of Vas county by municipalities to try to prove that the diffusion of certain phenomena and toponym structures is highly influenced by certain geographical factors.

In the next subchapter, I study the influence exerted by migration on toponym systems. My work hypothesis in this regard was that migration of people results also in the migration of toponym-giving patterns, thus a cross-influence of name-patterns may result in their separation. In this chapter, I compare toponym-giving habits of Székely and Transdanubian people, based on the toponyms of three villages in Tolna county. The Tolna villages I researched saw the settlement of Székely people following the boundary rearrangements. The toponyms of villages selected for the study thus seemed appropriate to cast a light on the differences in onomastic systems.

The next subchapter of the second chapter is based on a presumption very similar to the previous one. In this part of my work, I examine the influence on onomastic systems exerted by a foreign language environment. My basic hypothesis is that toponym-giving patterns of different languages may influence each other. I wish to present this using the Hungarian, German and Slovenian toponyms of the Vend region in Vas county. This was the corpus based on which I examined toponym systems belonging to each ethnic group, as well as their differences and similarities.

In the third and final chapter of my work a mathematical statistics model is applied to define onomastic dialect areas. I chose the BRAY–CURTIS matrix based comparative model which is suitable for comparing different systems according to several features. For this study, I used the toponym systems of Vas county.

During my research, I uploaded more than 2,300 microtoponyms from Felcsík, three municipalities of the Fehérgyarmat and three ones of the Veszprém micro-region. In addition, I also used the toponyms of three Tolna municipalities — Izmény, Kakasd and Bonyhád. In my entire work, I have used as basis the bulk of the toponym corpus from Vas county. I examined the toponyms of 135 municipalities with the aim of proving the territorial differentiation of toponym systems. In order to have all the examination aspects described above covered, my toponym corpus for the analysis contains approximately 12 000 contemporary toponyms.

A Magyar Névarchívum Kiadványai eddig megjelent kötetei

1. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 1997. 156 lap + 33 térkép.
2. BÉNYEI ÁGNES–PETHŐ GERGELY, *Az Árpád-kori Győr vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen, 1998. 129 lap + 6 térkép.
3. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 2. Doboka–Győr vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 1999. 123 lap + 16 térkép.
4. TÓTH VALÉRIA, *Az Árpád-kori Abaúj és Bars vármegye helyneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, 2001. 304 lap.
5. PÓCZOS RITA, *Az Árpád-kori Borsod és Bodrog vármegye településneveinek nyelvészeti elemzése.* Debrecen, 2001. 190 lap.
6. TÓTH VALÉRIA, *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars vármegye).* Debrecen, 2001. 245 lap.
7. HOFFMANN ISTVÁN, *Magyar helynévkutatás. 1958–2002.* Debrecen, 2003. 281 lap.
8. *Helynévtörténeti Tanulmányok 1.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2004. 207 lap.
9. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek nyelvészeti vizsgálata.* Debrecen, 2005. 235 lap.
10. *Korai magyar helynévszótár 1. Abaúj–Csongrád vármegye.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005. 449 lap.
11. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2006. 224 lap.
12. RÁCZ ANITA, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára.* Debrecen, 2007. 372 lap.
13. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2008. 224 lap.
14. TÓTH VALÉRIA, *Településnevek változástipológiája.* Debrecen, 2008. 285 lap.
15. *Helynévtörténeti Tanulmányok 4.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2009. 193 lap.
16. HOFFMANN ISTVÁN, *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen, 2010. 259 lap.

17. *Helynévtörténeti Tanulmányok 5.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2010. 271 lap.
18. PÓCZOS RITA, *Nyelvi érintkezés és a helynévrendszerek kölcsönhatása.* Debrecen, 2010. 237 lap.
19. RÁCZ ANITA, *Adatok a népnévvel alakult településnevek történetéhez.* Debrecen, 2011. 248 lap.
20. GYÖRFFY ERZSÉBET, *Korai ómagyar kori folyóvíznevek.* Debrecen, 2011. 224 lap.
21. RESZEGI KATALIN, *Hegynevek a középkori Magyarországon.* Debrecen, 2011. 216 lap.
22. SCHWING, JOSEF, *Die deutschen mundartlichen Ortsnamen Südtransdanubiens (Ungarn).* Debrecen, 2011. 213 lap.
23. *Helynévtörténeti Tanulmányok 6.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2011. 226 lap.
24. *Helynévtörténeti Tanulmányok 7.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 172 lap.
25. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 3. Heves–Küküllő vármegye.* Közzéteszi: HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 115 lap + 23 térkép.
26. BÉNYEI ÁGNES, *Helynévképzés a magyarban.* Debrecen, 2012. 134 lap.
27. *Helynévtörténeti Tanulmányok 8.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 172 lap.
28. KENYHERCZ RÓBERT, *A szókezdő mássalhangzó-torlódások az ómagyar korban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke.* Debrecen, 2013. 222 lap.
29. *Helynévtörténeti Tanulmányok 9.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2012. 186 lap.
30. HOFFMANN ISTVÁN, *Mikrotoponímiai vizsgálatok 1. Tapolcafő helynevei.* Debrecen, 2013. 138 lap.
31. *Helynévtörténeti Tanulmányok 10.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2014. 206 lap.
32. BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA, *Magyar földrajzi köznevek tára.* Debrecen, 2014. 338 lap.
33. SZŐKE MELINDA, *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata.* Debrecen, 2015. 244 lap.
34. KOVÁCS ÉVA, *A tihanyi összeírás mint helynévtörténeti forrás.* Debrecen, 2015. 238 lap.
35. *Hajdú-Bihar megye helynevei 1. A Hajdúböszörményi és a Hajdúhadházi járás helynevei.* Szerk. BÁBA BARBARA. Debrecen, 2015. 433 lap + 36 térképmelléklet.
36. *Helynévtörténeti Tanulmányok 11.* Szerk. HOFFMANN ISTVÁN–TÓTH VALÉRIA. Debrecen, 2015. 200 lap.

37. RÁCZ ANITA, *Etnonimák a régi magyar településnevekben*. Debrecen, 2016. 196 lap.
38. TÓTH VALÉRIA, *Személynévadás és személynévhasználat az ómagyar korban*. Debrecen, 2016. 307 lap.
39. BÁBA BARBARA, *Földrajzi köznevek térben és időben*. Debrecen, 2016. 187 lap.